T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI VE FAALİYETLERİ (1920–1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşegül DEMİRDEN YÜZGEÇ

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Süleyman SEYDİ

Isparta, 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR……..I
ÖNSÖZ……II
GİRİŞ……..III
ÖZET…….……VII
ABSTRACT …….....…VIII

BİRİNCİ BÖLÜM……1
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN TOPLANMASI……..……1

A. Meclis Kavramının Tanımı ve Osmanlı'da Meclis ……1
1. Osmanlı Devleti'nde Parlamenter Hareketler ….....……. 1
2. İlk Osmanlı Parlamentosu……..…….....…….4
3. Milli Mücadele Döneminde Parlamenter Çalışmalar…..……..…….10
4. Kongreler Döneminde Milli Hakimiyet Fikrinin Oluşması ……..….12
5. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Son Kez Toplanması…….…….…..... 16

B. Birinci Meclise Doğru……...…….……...…...…. 21
1. Seçim Kararının Alınması ve Uygulanması……..…….....24
2. Seçimlerin Sonuçları ve Meclise Giren Milletvekilli Sayısı …...…...…… 27
3.Meclisin Adıyla İlgili Tartışmalar…….……..30

C. Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ……..……...…….. 30
1. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İlk Faaliyetleri …….…….....…. 31
2. Meclisin Otoritesini Hakim Kılma Çalışmaları……...…… 35

İKİNCİ BÖLÜM……..40
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN GENEL YAPISI……..……..40

A. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Hükümetin Kurulması……..…….....40
1. Meclis Hükümeti Sistemi…….....41
2. Muvakkat İcra Encümeni…….……...……...…… 42
3. Layiha Encümeni…….44
4. İcra Vekilleri Heyeti'nin İlk Programı….……...……..45
5. Vekil Seçimlerinde Uygulanan Usuller …….……...…….46

B. Kuvvetler Birliği İlkesinin Uygulanması……..48
1. Yasama…….50
2. Yürütme …….……...….. 51

3. Yargı……..…….....……. 52

C. Birinci Büyük Millet Meclisinin Karakteri ……..…….. 52
1. Meclisin Meşruluğu…….…..... 53
2. Meclisin Kurucuk Özelliği……..….56
3. Meclisin İhtilalci Özelliği…….....56

D.Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Sosyolojik Görünümü …….58
1. Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi ve Meslek Grupları……...……...59
2. Milletvekillerinin Yaş Grupları ve Kültürel Yapıları...…… …….....61
3. Milletvekillerinin Arasındaki Gruplaşmalar ve Muhalefet Yapan Milletvekilleri …….63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN YAPMIŞ OLDUĞU FAALİYETLER……...72

A. İç Politika……..…….……..72

1. Hukuk Alanında ki Gelişmeler ……...…….....72
1.a. Birinci Büyük Millet Meclisi Tarafından Çıkarılan Kanunlar ve Uygulaması 1921 Anayasası …….……..72

2. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler…….....80
2.a. Bütçeyi Arttırma Çalışmaları…….83
2.b.Tarım Alanında Yapılan Çalışmalar……..83
2.c. Ticaret Alanında Yapılan Çalışmalar…….. 86
2.d.Sanayi Alanında Yapılan Çalışmalar ……... …….89
2.e. Ulaştırma Alanında Yapılan Çalışmalar …….. ……93

3. Eğitim ve Kültür Alanında ki Gelişmeler ……..……..……95

4. Sosyal Alandaki Gelişmeler ……...…….…..101

B. Dış Politika …….……...103

1. Batıya Karşı İzlenen Politika ……...…….....….…...103
1.a Yunanistan'la Olan İlişkiler…….……..105
1.b. Birinci İnönü Zaferi…….…….…… 106
1.c. Londra Konferansı ve İkinci İnönü Zaferi……...106
1.d. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri……..…109
1.e. Sakarya Zaferi…….…109
1.f. Mudanya Ateşkes Antlaşması…….111
1.g. Fransa ile Olan İlişkşler……..…112
1.h. Ankara Antlaşması……...……..113
1.ı. İngiltere İle Olan İlişkiler……...…….114
1.i. İtalya İle Olan İlişkiler…….....115

2. Doğuya Karşı İzlenen Politika ……...……117

2.a. Sovyet Rusya İle Olan İlişkiler……..…..117
2.b.Ermenilerle Olan İlişkiler…….……119
2.c Gürcistan'la Olan İlişkiler……..…..120
4.Afganistan'la Olan İlişkiler……..121

SONUÇ ……...……123

KAYNAKÇA …….125

EKLER ……..……..131

KISALTMALAR

A.g. e: Adı geçen eser

A.g.m: Adı geçen makale

ASD: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri

ATTB: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri

BMM: Büyük Millet Meclisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMM Z.C: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TBMM GCZ:Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TPT: Türk Parlamento Tarihi

Bkz: Bakınız

Çev.: Çeviren

Vd: ve diğerleri

C.: Cilt

S.: Sayı

s.: Sayfa

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan, *''Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri''* adını taşıyan bu çalışmamızda, Birinci Meclis'in görev yapmış olduğu dönem (1920–1923 yılları arasında gerçekleşen olaylar) ve meclisin yapmış olduğu faaliyetler konu edilmiştir.

Konu seçiminden tezimin şekillendirilmesi ve son halini almasına kadar her alanda benden yardım ve desteğini esirgemeyen, büyük bir sabırla çalışmalarımı takip eden, fikirlerinden yararlandığım kıymetli hocalarımdan başta, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a, Yrd. Doç. Dr. Kadir Kasalak'a ve danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman Seydi'ye teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan ve her türlü desteği sağlayan eşim Av. Seyit Halil Yüzgeç'e ve akademik çalışma yapmam konusunda beni destekleyen aileme de teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca değerli görüşleriyle katkılarını esirgemeyen diğer bütün hocalarıma, engin görüş ve düşüncelerini sunarak, tezimin şekillendirilmesine yardımcı olan Prof. Dr. İhsan Güneş Bey'e şükranlarımı sunarım.

AYŞEGÜL DEMİRDEN YÜZGEÇ

Isparta–2006

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu:

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkmış olan problemlerle mücadele ederek, eski sistemin yerine yenisini koyan ve bunu da halk iradesine dayandırarak yapan, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin incelenmesidir. Birinci Büyük Millet Meclis'i incelenirken, meclisin toplanma şekli, seçim kararı alınması ve uygulanması, meclisin açıldığı ilk gün, üyelerin sosyolojik görünümü, çalışma yöntemleri ve yapmış olduğu faaliyetler ele alınmış, aynı zamanda Birinci Meclisin Türk Demokrasi Tarihi içerisindeki yeri üzerinde durulmuştur.

Konu üç bölümde ele alınmıştır.

''Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması'' başlığını taşıyan ilk bölümde, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin toplanması için, M. Kemal Paşa'nın yayınladığı tebliğ ve bu konudaki çalışmaları yer almaktadır. Seçimler, Büyük Millet Meclisinin açılışı ve Meclisin otoritesini egemen kılma çalışmaları da bu bölümün kapsamındadır.

İkinci Bölümde yer alan, *''Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Genel Yapısında''* ise, Meclis Hükümeti'nin teşkili, kuvvetler birliği ilkesinin uygulanması, meclisin karakteri ve milletvekillerinin sosyolojik görünümleri ayrıca mecliste ortaya çıkan muhalefet hareketleri ve gruplaşmalar incelenmiştir.

Araştırmanın son bölümü olan üçüncü bölümde, *''Büyük Millet Meclisi'nin Faaliyetleri''* ele alınmıştır. İç ve Dış Politika olarak ikiye ayrılan kısımda, Hukuk, Ekonomi, Eğitim ve Kültür Alanında yapılan çalışmalarla, devletin Batı ve Doğu ülkelerine karşı izlediği dış siyaset, tezin en geniş kısmını oluşturmaktadır.

B. Çalışmanın Amacı:

Bu çalışmada amaç, Türk Demokrasi Tarihi içerisinde, farklı bir yere sahip olan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini oluşturan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısını ve faaliyetlerini incelemektir. Bunu yaparken de, Milli bir meclis fikrini ortaya çıkaran gelişmeleri, meclisin oluşmasına kadar ve meclis açıldıktan sonrada ikinci meclise kadar uzanan olayları ele almaktır.

Çalışmada temel kabul, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ve gerçekleştirdiği işlerin sıra dışı olaylar olduğunu ortaya koymak ayrıca Türk siyasi tarihi açısından en önemli basamağı teşkil ettiğini ispatlamaktır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması için gösterilen çabalar, seçimlerin yapılması ve milletvekillerinin göreve başlamalarından sonra ilk hükümetin oluşturulması, meclis üyelerinin sosyal ve kültürel görünümleri ayrıca meclisin yapmış olduğu faaliyetler araştırmanın temelini teşkil eder.

C. Çalışmanın Varsayımları:

Çalışmanın sınırlarını belirleyen ve incelenen temel varsayımlar şöyledir;

1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu olan Birinci Büyük Millet Meclisi, ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz şartların neticesi olarak ortaya çıkmıştır.
2. Olağanüstü yetkilerle donatılan ve dünya tarihinde ender rastlanacak türden bir meclis olan I. Meclis, çelişkilerle doludur. Bunun nedeni, oldukça nazik bir dönemde görev yapmasından kaynaklanmaktadır. .
3. Toplanma şekli ve üyeleri ile her konuda tartışılan ve en rahat muhalefet yapılan Meclis olması yönüyle demokrat olarak nitelendirilirken, diğer yandan da tüm yetkileri (yasama-yürütme-yargı) elinde toplaması, en azından yargı bağımsızlığının söz konusu olmaması nedeniyle de antidemokratik olarak nitelendirilebilir.
4. Meclis milletin bağrından kopmuştur ve toplumun her kesimiyle, ülkenin her bölgesinden insan burada temsil edilmiştir.
5. Altı yüz yıllık Osmanlı saltanatını sonlandıran, İstiklal Mahkemelerini kuran ve işleten, arka arkaya İstanbul Hükümeti'ne muhalif kanunlar çıkaran ve Ulusal Kurtuluş Savaşını kazanarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atan ilk meclis bu özellikleri nedeniyle kurucu ve ihtilalci olarak adlandırılabilir.
6. İç ve Dış Politika alanında faaliyet gösteren, zor şartlarda (meclis üyeleri bazen cephede ordunun başında, bazen de Ankara'da meclis sıralarında yer almıştır) çalışan meclis, çıkartmış olduğu kanunlar, kurduğu yeni kurumlar ve kazandığı milli mücadele ile az zamanda çok iş başarmış bir kurumdur.

D. Çalışmanın Yöntemi:

Birinci Meclis dönemini ele alırken konuya devrin gazetelerinden, Meclis Tutanaklarından ve Gizli Celse Zabıtlarından faydalanılmıştır. O dönemin en önemli gazeteleri, *Payam-ı Sabah, Öğüt, Hâkimiyet-i Milliye, Babalık*… gibi yayınlardır. *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, I. Meclis dönemi siyasi iktidarı olan Ankara Hükümeti'nin yayın organı olması nedeniyle çalışmamızda, ayrı bir önem taşımaktadır. Araştırma bu bilgiler ışığında adı geçen gazetelerden ve çeşitli eserlerden incelenerek, Meclisin yapısı ve yapmış olduğu faaliyetler hakkında birtakım kanılara varılarak tamamlanmıştır.

Çalışmanın konusu gereği, araştırmada esas unsurlar Zabıt Cerideleri, Düsturlar ve Gizli Celse Tutanakları olmuştur. Meclis Zabıtlarında yer alan milletvekili diyaloglarına, oturum sonunda alınan kararlara bakılmış ve yapılan faaliyetlerle meclisin genel yapısı hakkında bilgi edinilmiştir. Bu diyalogların önemli kısımları ise çalışmamıza aktarılmıştır.

Çalışmada bu dönemde çıkan Hâkimiyet-i Milliye ve Payam-ı Sabah Gazetelerinin Meclisle ilgili yazılarına, fotoğraflarına ve karikatürlerine bakılmıştır. Yine bunların da bazı kısımları ekler bölümüne konulmuştur. Ayrıca bu dönemde görev yapmış olan Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ali Şükrü Bey, İsmet Paşa ve Kazım Karabekir Paşa… gibi milletvekillerinin anılarından istifade edilmiştir. Ankara TBMM Kütüphanesi'nde bulunan Meclis Albümlerinden, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde görev yapmış olan milletvekillerinin biyografileri alınmıştır.

Veri toplama yöntemiyle kaynak taraması yapılmış konu ve dönemle ilgili kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir. Çalışma ile ilgili olarak, bu tarihte yurdumuzu işgal etmiş olan büyük devlet elçilerinin basına vermiş olduğu demeçlerde okunmuştur.

M. Kemal Paşa'nın *''Büyük Nutku''* ve *''Söylev ve Demeçleri''* başta olmak üzere dönemi yaşamış olan H. Edip Adıvar'ın *''Türk'ün Ateşle İmtihanı''*, Hıfzı Veldet Veli Dedeoğlu'nun *''İlk Meclis''*, Kazım Karabekir Paşa'nın *'' İstiklal Harbimiz''*, Mazhar Müfit Kansu'nun *''Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber''*, Kılıç Ali'nin *''Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor''*, Yunus Nadi'nin *''Ankara'nın İlk Günleri''* adlı kitapları incelenmiştir.

Daha sonra bu konuda araştırma yapan İhsan Güneş'in *''Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı''*, Ahmet Demirel'in *''I. Mecliste Muhalefet''*, Mete Tuncay'ın editörlüğünü yaptığı *'' İlk Meclis Anketi''*, Kazım Öztürk'ün *''İlk Meclis ve Meclis Albümü''*, Ergun Aybars'ın *'' İstiklal Mahkemeleri''*, Rıdvan Akın'ın *''TBMM Devleti''*, Fahri Çoker'in *''Parlamento Tarihi''* ve Mahmut Goloğlu'nun ilk meclisi anlatan *''Üçüncü Meşrutiyet''* isimli kitapları ile araştırmamız desteklenmiştir.

Ayrıca konu ile ilgili çeşitli makalelerden de istifade edilmiştir. Bu makalelerin belli başlıları, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun *''Birinci TBMM'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri''*, Sina Akşin'in *''Çağdaş Türkiye''*, Ahmet Taner Kışlalı'nın *''Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları''*, Tarık Zafer Tunaya'nın *''Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri''*, Nejat Kaymaz'ın *''Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi''* dir.

ÖZET

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI VE FAALİYETLERİ

Ayşegül DEMİRDEN YÜZGEÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü,

Yüksek Lisans Tezi 127 sayfa, 2006

Danışman: Yard. Doç. Dr. Süleyman SEYDİ

Bu tezin amacı, 1920–1923 Türkiye'sine genel bir bakış olup, bu zaman dilimi içerisinde görev yapmış olan, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin yapısını, faaliyetlerini ve üyelerinin sosyolojik görünümlerini incelemektir. Çalışmada ele alınan temel nokta ise; Birinci Meclisin ülke içerisinde yapmış olduğu sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuksal faaliyetler ile bunların toplum üzerindeki etkileridir. Tezde, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından itibaren, Anadolu'da başlayan halk direnişini, milli devlet olma yolunda yapılan faaliyetleri ve bunları gerçekleştiren Birinci Büyük Millet Meclisi'ni üç ana bölüme ayırarak inceledim.

Öncelikle, Osmanlı Devleti'nden farklı bir yapıda ve sistemde meydana getirilmeye çalışılan ve milli bir devlet olan, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atan kurum birinci meclistir. Meclis açılırken İstanbul'dan, Anadolu'dan ve yurdun çeşitli bölgelerinden gelen milletvekilleri Ankara'da toplanmıştır. Yeni açılmış olan bu meclis, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının önderliğinde İstiklal Savaşını başlatmış, bu arada Türk halkı birbiriyle kenetlenerek Kuvay-i Milliye teşkilatlarını oluşturmuş ve bu teşkilatlar daha sonra meclis tarafından düzenli ordulara dönüştürülerek düşmanla mücadele etmiştir.

Birinci Büyük Millet Meclisi, kurmuş olduğu düzenli ordularla İstiklal Savaşını kazanmış ve arka arkaya yapılan antlaşmalarla siyasi haklarını da almıştır. Genel anlamda bunları konu alan ve üç bölüm olan tezin birinci bölümünde, Birinci Büyük Millet Meclisi toplanmadan önceki yurdun genel durumu, seçimlerin yapılması ve meclisin açılması konu edilmiştir.

İkinci bölümde, meclis hükümeti sisteminden, kuvvetler birliği ilkesinin kullanımından, meclisin karakterinden ve milletvekillerinin cinsiyet, eğitim, yaş

durumlarından ve bu şahsiyetlerin oluşturduğu meclisin ihtilalci, kurucu ve demokratik özelliklerinden bahsettim.

Üçüncü bölümde ise, devleti yapılandırma çalışmalarını, memleketin iç ve dış siyasette yapmış olduğu faaliyetleri kısacası, medeni devlet olma yolunda atılan adımları ve dünya devletlerine karşı izlenen denge siyasetini ele aldım.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinde, bugünkü toplumsal ve ekonomik gelişimlerin temelini atan, sosyal ve milli devlet olmak için çaba sarf eden, üyeleri açısından bakıldığında ise yurdun tüm kesiminin temsil edildiği ve toplum yapısının yansıdığı bir kurumdur. Kuvvetler Birliği ilkesiyle işleyip, Meclis Hükümeti sisteminde çalışmış olan Birinci Meclis, hemen her konunun rahatça tartışılmış olması ve her alanda çalışma yapılmış olması nedeniyle de çok yönlüdür. Oldukça nazik bir dönem olan savaş zamanında görev yapan meclis üyelerinin çoğu gönüllü kişiler olup, meclis işleyişi ve faaliyetleri bakımından bakıldığında, demokratik bir kurumdur. Ayrıca, topluma mal olmuş, bir hizmet ordusudur.

BİRİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN TOPLANMASI

A. Meclis Kavramının Tanımı ve Osmanlı'da Meclis

Meclisin, Kamu hukuku literatüründe (İngiltere'de) Magnum Concilium Regis'den doğduğu kabul edilmektedir. Kökeninde feodal haklar yatan meclis, İngiltere'de senyörlerin sadece mali değil aynı zamanda tavsiyeleriyle de kralın yardımına koşma sorumluluklarından doğmuş ve Kral Edward döneminde (1272–1307) oluşmuştur. Oluşturulan bu kurulda yüksek rütbeli askerler, din adamları, kilise temsilcileri ve burjuvazi bulunmaktaydı. Zaman içerisinde bu kurul kurumsallaşmış ve şövalyeler ile burjuvazi alt kamarayı (Avam Kamarası), diğerleri de üst kamarayı (Lordlar Kamarası) oluşturmuştur.[1]

Avrupa'da son iki yüz yıl içinde, siyasal iktidarın daha yaygın bir kitle tabanına dayandığı, eşitleme, demokratlaşma ve merkeziyetçi eğilimlerin güçlendiği görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de Tudor Parlamentosuyla başlayan demokratlaşma süreci 1832 reformu ile devam etmiş ve Llyord George reformlarıyla (1906–1914) tamamlanmıştır.[2] Meclis egemenlik anlayışından doğan bir kurum olup, halk egemenliğinin temsil edildiği yerdir.

Rousseau'ya göre egemenlik, halk egemenliği olmalıdır. Halk egemenliğine göre kanunları temsilcilerin yapması, halkın kendisine efendiler seçmesi anlamına gelir. Efendilerin olduğu toplumda da ne kendi özerkliğini koruyan bireylerden ne de özgürlükten söz etmeye olanak yoktur. Yani halk, yasaları kendisi yapar ise demokrasi var demektir. Halkın kendisinin kabul etmediği bir yasa hükümsüzdür, yasa sayılamaz. Bu anlayış içerisinde yer alan mecliste, herkes ve her vatandaş iktidarın bir hissesine sahip ise demokrasiden söz etmek mümkündür. Demek ki, iktidara değin bir karar almak için bütün halkı, vatandaşların tümünü, toplamak ve her birinin açıkladığı iradelerin toplamını yaparak, genel iradeyi bulmak gerekir. Bu durumda halk egemenliği anlayışının en büyük özelliği, idarecilerin ayrı ayrı seçilmesi gerektiğinden dolayı kendiliğinden hukuki değer taşımasıdır.[3]

---

[1] Murat Sarıca, **Yüz Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 84.
[2] Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920–1923) I. Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 32.
[3] Murat Sarıca, **a. g. e**. , s. 89.

Osmanlı Devleti'nde ise yönetim anlayışı farklı olup, İslam Devlet geleneğinden gelmektedir. İslam Devletlerinde hâkimiyetin Allah'tan geldiği inanışı tartışmasızdır. Hukukun kaynağı ise Allah iradesidir. Bu bağlamda bütün devlet nizamının hâkimi, mutlak ve bölünmez otoritenin hâkimi devlet teşkilatının başında bulunan Osmanlı padişahı ve vekili sadrazamdır. Meclis bu yönetimlerde var olsa bile, sınırlı yasama yetkisine sahip olan *yasama meclisi* niteliğindedir. Osmanlı Devleti'nde ilk meclis hareketleri Meşrutiyet fikriyle ortaya çıkmıştır. Genelde meşruti rejimin İslam geleneklerine uygun olduğu, dahası gerçek ve ilk İslam'ın meşrutiyetçi olduğu fikri Yeni Osmanlılar hareketine kadar sürmüştür.[4]

1. Osmanlı Devleti'nde Parlamento Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde, halkın yönetime katılma fikri, 1939'da başlamış, Meşrutiyetle belirmiş ve ilk uygulamalarına bu dönemde rastlanmıştır. Bu fikrin aydınlar tarafından benimsenmesinde Genç Osmanlılar (Yeni Osmanlılar) hareketi önemli rol oynamıştır. Avrupa'da basılan yönetim ve anayasa ile ilgili pek çok eser, eğitimli, idealist kesim tarafından yurda getirilmiş ve Türkçeye çevrilmiştir. Böylece, monarşi yönetimine karşı, meşrutiyeti savunan hürriyetçi hareket oluşmaya başlamıştır. Bu harekete mensup kişiler Meşruti ve Parlamentolu hükümetin kabul ettirilmesi için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır.[5]

Şinasi ve Namık Kemal 1860'da altı kişilik bir grup oluşturmuş ve yaptıkları gizli toplantılar sonunda bir dernek kurmuşlardır. Zaman içerisinde hızla büyüyen ve üye sayısında artış olan bu dernek, Avrupa'da oluşan ve hürriyeti savunan komitelerden etkilenmiştir. Genç İtalya, Genç Almanya… gibi kendilerine *''Genç Türkiye''* yakıştırması yapılmıştır. [6]

Bu tabir, oluşumu gerçekleştiren grup tarafından hoş karşılanmış ve Osmanlı Türkçesinde de **''Yeni Osmanlılar''** olarak yer etmiştir. Genç Osmanlılar bundan sonra iyi bir şekilde organize olmuş ve fikirlerini basın-yayın yoluyla aktarmaya

---

[4] Rıdvan Akın, **a. g. e.** , s. 33.

[5] Bu harekete mensup kişiler, Sultan Abdülaziz'e suikast girişiminde bulunmuş ve istibdat diye nitelendirdikleri baskı dönemini bu şekilde yok etmeyi hedeflemişlerdir. Ancak olay başarısızlıkla sonuçlandığı gibi hareketin liderleri de tutuklatılarak sürgün edilmiştir. Birçok Avrupalı yazar **''Kuleli Vakası''** diye bilinen bu olayı, meşruti ve parlamenter hükümetin kabul ettirilmesi için girişilen ilk teşebbüs olarak yorumlarlar. Bk: Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 150.

[6] Bernard Lewis, **a. g. e.** , s. 152–153.

başlamıştır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamcılık ve Osmanlıcılıktan sonra, ilk defa Türklük fikri konuşulmaya başlanmıştır. Bu fikirler zaman içerisinde Türk basınında da yer etmiştir. Genç Osmanlıların çıkardıkları ilk gazete *Hürriyet* idi. Bunu daha sonraları *Ulum, Muhbir, İttihat, İnkılâp, İbret*… gibi gazeteler izledi.[7] Ayrıca grubun önde gelenleri çeşitli gazetelere demeçler de veriyordu.[8]

Mithat Paşa İngiliz Elçisi Sir Henry Elliot'a amaçlarının anayasa ile milli bir meclis oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Mithat Paşa'nın İngiliz elçisine söylediği kurtuluş çaresi şu şekildeydi; *''İmparatorluk hızla yıkıntıya götürülüyor... Görebildiğim tek çare, önce nazırları özellikle maliye bakımından* ***milli halk meclisine*** *karşı sorumlu kılarak, Hükümdar üzerinde kontrol sağlamakta bulunuyordu; ikincisi, bütün sınıf ve din farklarını ortadan kaldırarak,* ***bu meclisi gerçekten milli yapmakta****… Üçüncüsü, yerinden yönetimle ve valiler üzerinde taşra kontrolünün yerleştirilmesiyle sağlanacaktı.''*[9]

Anayasa çalışmaları, Mithat Paşa'nın sadrazam olmasıyla hemen başlatılmıştır. 23 Aralık 1876'da Anayasa, Kanun-u Esasi devletin başkenti İstanbul'da ilan edildi. Osmanlı Devleti'ni bu denli etkileyen ve yönetim şeklinin kısmen de olsa yenileşmesine neden olan anayasa farklı unsurları barındırmaktaydı. Halk ile yönetim arasında siyasi iktidarın şekli belirlenmiş, kısacası yöneten ve yönetilenlerin yerleri gösterilmiş ve bu da hukuk kurallarına dayandırılmıştır.[10]

---

[7] Bernard Lewis, **a. g. e.** , s. 157–158.

[8] Ülke içerisinde herkesin ağzında *''Meşrutiyet''* sözleri dolanıyordu. Çok geçmeden Abdülaziz yönetimine karşı bir takım isyanlar ve ayaklanmalar baş göstermiş, medrese öğrencileri ve softalar padişahın halli söylemleriyle bir takım huzursuzluklar çıkarmıştı. 10 Mayıs 1876'ya gelindiğinde ise, Babıâli önünde toplanan gruplar ayaklanarak sarayda birtakım kişilerin görevden azlini istemişlerdir. 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'i tahttan indiren meşrutiyetçiler bunu zafer olarak değerlendirmişlerdir. Tahtta yeni geçen V. Murat, Genç Türklere hayran olup, bunları sarayda önemli görevlere de yerleştirmiştir. Ancak meşrutiyetçilerin padişahtan memnuniyetleri fazla sürmemiştir. Abdülhamit'i hürriyetçi davaya ve meşruti rejime yakın bularak, Kanun-i Esasi'nin bir metnini Abdülhamit'e okuttular. Anayasayı kabul etmesi ve desteklemesi şartıyla kendisine padişahlık vaat edildi. 31 Ağustos'ta V. Murat halledilerek yerine bu şartları onaylayan II. Abdülhamit tahtta çıkarıldı.

[9] Bernard Lewis, **a. g. e.** , s. 163.

[10] Anayasa öncelikle dar anlamda; Devletin ana teşkilatını belirleyen, hukuk kurallarının yazılı bir biçimde içerisinde yer aldığı temel yasadır. Geniş manada ise; Devletin temel yapısını ortaya koyan kurallarla, devleti oluşturan temel kurumların birbirleriyle ilişkileri ve yetki sorumlulukları ile bireylerin devletle olan ilişkilerini, hak ve ödevlerini açıklayan kaidelerle, kısaca devlet sistemini meydana getiren topyekûn ana kurallara verilen addır. Anayasalar demokratik ve monarşik olarak iki şekilde yapılır.

Monarşik Anayasalar: Ferman anayasalar (1839 Tanzimat fermanı gibi doğrudan doğruya hükümdarın iradesi söz konusudur) ve Antlaşma-Pakt Usulü (Burada karşılıklılık söz konusudur, Sened-i İttifak gibi.) olarak iki şekildedir.

Demokratik Anayasalar: Kurucu Meclis (halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin anayasayı yapmak için oluşturulması), Kurucu Halkoyu (Kurucu meclis tarafından hazırlanıp halkoyu ile kabul

2. İlk Osmanlı Parlamentosu

Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabalarıyla[11] oluşturulmuş olan 1876 Anayasasına dayanarak, Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu olan Meclisi Umumi açılmıştır. 18 Mart 1877'de toplanarak çalışmalarına başlayan Meclis-i Umumi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kaynak teşkil eden seçim sistemini oluşturmuştur.

1908 yılından itibaren anayasada birtakım değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler meclise de yansımıştır. Meclis-i Umumi adı verilen ve ilk Osmanlı Parlamentosu olarak görev yapan meclis, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan halk meclisi niteliğinde olan ve halkın temsil edildiği kanat olan Heyet-i Mebusan birinci kısmı teşkil ederken, padişahın görevlendirdiği kişilerden oluşan Heyet-i Ayan'da ikinci kısmı oluşturmuştur. Meclis çalışmaları belli bir esasa bağlanmıştı. Heyet-i Mebusan kanun tasarılarını görüşür, sonra Ayan Meclisine ve oradan da padişahın onayına sunardı. İşler bu silsile içerisinde halledilirdi.

Mebusan Meclisi'nin üye sayısı her 50.000 Osmanlı vatandaşına bir mebus düşecek şekildeydi. Mebus olabilmek bir takım şartlara bağlanmıştı. Bu şartlar[12];

— Osmanlı vatandaşı olmak ve Türkçe bilmek,
— Otuz yaşını tamamlamış olmak,
— İflas etmiş yâda herhangi bir suçtan mahkûm olmamak,
— Kötü hali ile şöhret olmamak,
— Hacir altında (kısıtlanmış) bulunmamak,
— Türkçe okumak ve mümkün olduğunca, Türkçe yazmaktı.[13]

Mebus seçimi dört senede bir gizli oylama ile yapılacaktı. Heyet-i Mebusan üyeleri sadece kendi seçim bölgelerinin vekili olmayıp tüm yurdu temsil ediyordu. Mebus genel seçimlerine, Heyet-i Mebusan'ın toplantı tarihinin başlangıcı olan Kasım ayından en az dört ay önce başlanırdı. Seçmenler mebusları mensup oldukları vilayet ahalisi içinden seçmek zorundaydı. Meclis üyeliği; ölüm, devamsızlık, istifa

---

edilen anayasadır.), Plebisit (Halk hazır olan anayasaya evet veya hayır demek zorunda olarak birini seçmek zorundadır. En az demokratik olanı budur) Bk: Yıldızhan Yayla, **Anayasa Hukuku**, Beta Yay. , İstanbul, 1987, s. 38. , Özkan Tikveş, **Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku**, İzmir, 1982, s. 10.

[11] 1876 Kanun-u Esasi'nin hazırlanmasında başlıca rolü *'Jön Türkler'* oynamıştır. Bk. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895–1938)**, Ankara, 1964, s. 8–9.

[12] Bu şartlar ikinci dönem Meclis-i Mebusan açılırken oluşturulmuştur.

[13] Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri,** T.T.K Yayınları, Ankara, 2004, s. 64.

ve mahkûmiyet ya da memuriyete tayin gibi durumların biri gerçekleştiğinde düşerdi. Bu durumda yerine, gelecek toplantıya katılabilmesi için başka birisi tayin edilirdi. Bu kişinin görev müddeti diğer seçime kadar sürerdi.

Heyet-i Mebusan Başkanlığına heyet tarafından çoğunlukla üç kişi, birinci ve ikinci başkanlıklara da, üçer kişi olmak üzere dokuz kişi seçilirdi. Seçilen bu kişiler padişaha sunulur, bu listeden biri meclis başkanlığına, diğer ikisi de başkan vekilliklerine padişahın iradesiyle atanırdı. Meclis görüşmeleri açık olup, yalnızca özel durumlarda gizli yapılırdı. Mebuslara toplantı için her yıl hazineden 20.000 kuruş, aylık olarak da 5000 kuruş maaş ödenirdi. Ayrıca maaşlarına ek olarak seyahatler için harcırah da ödenmekteydi. Bir kişi hem Ayan, hem de Mebusan meclisine aynı anda üye olamazdı.[14]

İlk parlamento üyeleri geçici bir talimatla vilayet, liva ve kazaların idare meclisi üyeleri arasından seçildiler. Sadece İstanbul için ayrı bir seçim yapıldı. Mecliste, 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 115 üye vardı. 18 Mart 1877'de çalışmalarına başlayan bu meclis, 28 Haziran1877'de Osmanlı Rus Savaşı'nın patlak vermesi üzerine feshedilmiştir. Mebuslar, ülke yönetimi konusunda tecrübeleri olmamasına rağmen, o an için devletin ihtiyacı olan meclis görüntüsünü sağlamaktaydılar.[15]

Tüm yasaklamalara rağmen, hürriyetçi kesim Namık Kemal'in Hürriyet ve Meşrutiyete dair yazdığı eserlerle besleniyorlardı. Ülke içerisinde bunların isimlerinin ağza dahi alınması günah sayılmakta iken, Ali Kemal, Rıza Tevfik gibi mülkiyeliler, okullarda hocalarından bu kişiler hakkında ders alıyorlardı. Bu muhalefet hareketi zaman içerisinde örgütlenmiş ve başka bir grup olarak ortaya çıkmıştır.

Askeri tıbbiyeli dört öğrenci tarafından, başlarını İbrahim Temo'nun çektiği yeni bir dernek kurulmuş ve İstanbul'daki sivil, askeri, bahri, tıbbi ve diğer yüksekokulların öğrencileri arasında kısa zamanda taraftar bulmuştur. Bunlarında

---

[14] Karaca, **a. g. e**. , s. 66.

[15] O zaman Daily New'un İstanbul muhabiri olan Sir Edwin Pears gözlemlerini şöyle aktarır; ''Bağdad, Arnavutluk, Ermenistan ve Suriye gibi uzak yerlerden gelen temsilciler ilk kez bir arada toplandılar. Tartışmaları müstesna derecede ilginç hatta şaşırtıcı idi. Üyelerin çoğu kendi bölgelerinde düzeltilmesi gereken ciddi bozukluklardan bahsetmekle beraber, kendi seçim bölgelerinin kötü idare alanı olarak yalnız olmadığını öğrenmekten de hayrete düşmüşlerdi. Kudüs, Bağdad, Erzurum ve Selanik'i temsil eden üyeler bir araya gelince, baştanbaşa bütün ülke idaresinin bozuk olduğunu ve şikâyet sebebi durumları ve bunlara çare bulmak için sistemdeki değişiklikleri açık kalplilikle tartışmaya koyuldular'' Bk: Bernard Lewis, **a. g. e. ,** s.167.

örgütlenme şekli Genç Osmanlılar gibiydi. Grup adını üyelerinden biri olan Ahmet Rıza'nın Paris'te çıkardığı *Meşveret* adlı gazeteden aldı. Ahmet Rıza yapmış olduğu görüşmeler ve isteği doğrultusunda bu adı kabul ettirmiştir. İntizam, danışma anlamına gelen sözcük o zaman İstanbul'da **''İttihat ve Terakki''** olarak telaffuz edildi.

Bu grup ta sultanı devirmek ve ihtilal yapmak için bazı girişimlerde bulunmuşlar ancak padişahın önceden haberdar olmasıyla başarı sağlayamamışlardır. 1906'lı yıllara gelindiğinde hareket, orduda genç subaylar arasında yer etti. Ordun içerisinde birtakım gruplar oluşturularak padişaha karşı sistemli bir muhalefet başladı. Şam'da kurulan ve içlerinde M. Kemal'in de bulunduğu *''Vatan ve Hürriyet Cemiyeti''* buna örnektir.[16] İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri öğrenen Osmanlı yönetimi, derhal harekete geçmiş ve tıbbiyeli öğrencilerin bir kısmını yurt dışına sürdürmüştür.[17]

İttihat ve Terakki Cemiyeti bundan sonra ülkenin çeşitli yerlerinde örgütlenerek meşrutiyetin tekrar kurulması için açıktan çalışmalara başladı. İttihatçılar içerisinde Cumhuriyetçilik fikrinde olanlar dahi mevcuttu. Murat Bardakçı Sultan Vahdettin'in hatıralarını yayınladığı kitabında, *''İttihatçılar arasında **Cumhuriyet** fikrinde olanlar mutlaka vardı. Zaten İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında **cumhuriyet söylentileri** her zaman gündemde olmuş ama bir başka hususun, rejimin değil, hanedanın değişmesi ihtimalinin üzerinde pek durulmadığından''* [18] bahseder.

1907 yılına gelindiğinde İttihatçılar çalışmalarını iyice hızlandırdılar. Aralarında kongre düzenlemişler, bu kongrede; Parlamentonun yeniden açılmasını, Abdülhamit yönetimine son verilmesini, halkın vergi vermemek yoluyla direnişinin sağlanmasını ve hükümete karşı silahlı karşı koymanın başlatılmasını kararlaştırdılar.[19] Nihayet fikir yönünden sürdürülen savaş, Şam'da ve Selanik'te kurulan örgütlerin eylemleriyle silahlı mücadeleye dönüştü. İstenilen sonuçta bu sayede alınmıştır. 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri neticesinde, Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe konularak, II. Meşrutiyet ilan

---

[16] Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1959, s. 113.
[17] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul, 1980, s. 26.
[18] Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yay. , İstanbul, 1998, s. 53.
[19] İlhan F. Akın, **Türk Devrim Tarihi**, Beta Yay. , İstanbul, 1992, s. 68.

edilmiştir.[20] II. Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanına razı olmasındaki en önemli etken, Kanun-ı Esasi uygulanmazsa Rumeli'de veliahda biat edileceğine ve hutbenin onun adına okunacağına dair haberlerin yanında, yüz bin kişilik bir ordu ile İstanbul üzerine yürünüleceğine dair Serez'de isyancılardan gelen telgraftır.[21]

II. Meşrutiyet döneminde, Kanun-u Esasi ile ülke yönetiminde birtakım değişiklikler yapılmış bu değişikliklerle padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Padişahın yurt dışına sürgün etme yetkisi elinden alınmış, hükümet üyelerinin padişaha değil de meclise karşı sorumlu olmaları, anlaşmaların meclis tarafından onaylanmaları ve padişahın tahta çıktığı zaman, Meclis-i Umumi önünde Anayasa hükümlerine uymaya ve millete sadakat yemini etmeye mecbur olması gibi yaptırımlar getirilmiştir.[22]

1909 yılında anayasada birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Buna göre, Kanun-ı Esasi, fert hürriyetine de değer vererek, fertler arasındaki eşitliği, şahıs hürriyetini, mal ve mesken masuniyetini, öğretim, basın, vicdan ve yargı hürriyetini esas almıştır. Ayrıca bu anayasa ile vatandaşlara dernek ve siyasi parti kurma özgürlüğü tanınmıştır. Buna dayanarak, Türk siyasi tarihinde kurulmuş olan ilk partilerde bu dönemde rahatça faaliyet göstermiştir. Bu partilerin başlıcaları; İttihat ve Terakki Partisi, onun rakibi Ahrar Partisi ve İttihatçıların amansız düşmanı Hürriyet ve İtilaf Fırkası idi. Bu partiler sayesinde tarihimizde parlamenter sistemin ilk denemeleri yapılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi için kısaca, parlamenter rejimin ikinci kez ve siyasal partilerle birlikte deneme dönemidir denebilir.[23]

Meşrutiyetin ilanından sonra Kasım 1908'de, mebusan seçimlerine başlandı. Bu seçimlere, İttihat ve Terakki'nin yanında Hürriyet ve Ahrar Fırkası da katıldı. **Ahrar Partisi;** Sabahattin Bey ve sütkardeşi Ahmet Fazıl, arkadaşları Mahir Sait, Celaleddin Arif ve Nurettin Ferrufla tarafından kuruldu. Ahrar Fırkası İttihat Terakki'nin tekelci tutumunu eleştiriyor ve her faaliyetlerini gizli yürüttüğü şeklinde propaganda yapıyordu. Onlara göre İttihat Terakki orduyu siyasete bulaştırmış, Müslüman olmayanları Osmanlı Devleti'nden soğutmuştu.

---

[20] Tarık Zafer Tunaya, *''Türkiye'nin Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları''*, **Tahir Taner'e Armağan**, İstanbul, 1956, s. 438.
[21] Hamza Eroğlu**, Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yay. , Ankara, , 1990, s. 60.
[22] İlhan F. Akın, **a. g. e.** , s.77–80.
[23] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul Matbaası, Doğu-Batı yay. , 1978, s. 486.

Ahrar Fırkası'nın programına göre ise; İnsan Hakları savunulacak, Ayan Meclisi üyelerinin seçim şekli değişecek, *''Tevsi-i Me'zuniyyet (yetki genişliği) ve Tefriki Vezaif (ayırt eden işler)''* kuralı uygulanacaktı. Prens Sabahattin'in taraftarlarından pek çok kimse partiye katılmıştı.[24] Yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki partisi seçimleri kazandı.

17 Aralık 1908 günü parlamento açıldı ve Meclis-i Mebusan üçüncü kez yeniden göreve başladı. Meclis Başkanlığına getirilen Ahmet Rıza yaptığı teşekkür konuşmasında; *''Egemenliğin topluma geçtiğini, II. Meşrutiyetin ilanı ile* ***ulusal egemenliğin*** *güçleneceğini ve bundan böyle padişahın iradesinin değil de,* ***milli İradenin*** *topluma egemen olacağını''* duyuruyordu.[25]

Meşrutiyete karşı olanlar, İttihat ve Terakki karşıtı partilerin bünyesine giriyor, halkın dini duygularından da faydalanarak, halkı isyana teşvik ediyorlardı. 31 Mart Olayı Türk tarihinde rejime karşı yapılan ilk isyan hareketidir.[26] Bundan sonrası İttihat ve Terakki'nin topluma tamamıyla hâkim olduğu bir dönemdir. 16 Temmuz 1912'ye kadar bu hâkimiyet devam etmiş ancak sadrazam Sait paşa'nın istifasıyla İttihat ve Terakki iktidardan düşmüş ve Kâmil Paşa Kabinesi işbaşına gelmiştir. 31 Mart Olayından sonra muhalefetin işi iyice zorlaşmıştır.

İttihat ve Terakki sıkıyönetim uyguluyor, kimseye göz açtırmıyordu. Bu davranışlara tepki olarak etkinlik göstermeye çalışan gruplar vardı. Bunlardan biri *''Osmanlı Demokrat Fırkasıydı''*. Kurucuları İttihat ve Terakki'nin kurucusu olan İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'ti. Niyetleri uygar, sadık bir muhalefet oluşturmaktı.[27] İkinci bir fırka, Kasım 1909'da mecliste Arnavut ve Arap mebusların kurdukları *''Mutedil Hürriyetperveran Fırkasıydı''*. Amaçları geri kalmış olan

---

[24] Sina Akşin, **a. g. e.** , s. 99–100.
[25] İlhan F. Akın, **a. g. e.** , s. 71.
[26] Ülke içerisinde bazı subaylar da İttihatçılara karşı tavır aldılar. Bunlar Üçüncü Kolordudan getirilip Taş Kışla'da Avcı Taburu taraftarlarıyla, şeriat isteriz diyerek silahlanıp İstanbul'a doğru ilerlemişlerdir. İttihatçıların milli bir politika izleyeceğinden çekinen bazı Avrupa devletleri isyancıları destekledi. Bu gelişmeler sonunda İstanbul'da avcı taburlarında askerler isyanı başlattılar (13 Nisan 1909). 31 Mart Olayı'nın başlamasından sonra isyancılar sadrazam ve meclis başkanının istifasını istediler, bazı İttihatçıları öldürdüler ve gazete binalarına saldırdılar. II. Abdülhamit isyanı bastırmaya çalıştıysa da sonuç alınamadı. Komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın, Kurmay Başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı "Hareket Ordusu" Selanik'ten İstanbul'a gelerek 31 Mart İsyanını bastırdı. Bu isyanın bastırılmasından sonra padişahın yetkileri sınırlandırıldı, Kanun-u Esasi'de değişiklikler yapıldı ve II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat tahta çıkarıldı (1909). Bk: Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi (II. Meşrutiyet Olayları)**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1996, s.19.
[27] Sina Akşin, ''Siyasal Tarih'', **Çağdaş Türkiye**, C. IV, Cem Yay. , İstanbul, 2002, s. 36

bölgeleri İl Genel Meclisleri aracılığıyla ilerletmekti. Üçüncü fırka ise, *''Ahali Fırkasıydı''*. Bu fırkayı, bir araya gelen 20–30 tane Türk uleması kurdu. Programlarının arsında, işçi hakları, mebusların temsil edecekleri bölgelerde en az 5 yıl oturması gibi şartlar yer alıyordu.

1911 başlarında İttihatçılar içerisinde başı Miralay Sadık Bey'in çektiği, yeni Hizip Hareketi başladı. Yeni Hizipçiler tutucu talepler içeren 10 maddelik bir program hazırladılar. Talepleri arasında mebuslarından birinin Nazır olması da vardı. Bu sırada asıl felaket olan Trablusgarp Savaşı başladı. 11 Aralık 1911'e gelindiğinde de, İstanbul'da ara seçimler yapıldı. Seçimi 1 oy farkla Hürriyet İtilaf Fırkası kazandı. İttihat Terakki'de bozgun havası esiyordu.[28]

İttihatçılar meclise bir nazır sokamayınca meclisi dağıtma yoluna gittiler ve yapılan çalışmalar sonucu 18 Ocak 1912'de meclis dağıtıldı. Genel seçimlere gidildi ve İttihat ve Terakki'nin yoğun baskılarından dolayı tarihe *''Sopalı Seçimler''* olarak geçen seçimlerde seçilen 270 mebustan yalnız 6'sı muhalifti. 1912'nin ilk aylarında I. Balkan Savaşı patlak verdi. Büyük Devletler Osmanlı Devleti'nin Edirne'den vazgeçmesini istediler. İşte bu durum karşısında, 23 Ocak 1913 günü İttihatçılar Bab-ı Ali baskını'nı gerçekleştirdiler. Büyük bir kalabalık halinde Edirne için sloganlar atarak Bab-ı Ali'ye doğru yürüdüler. Enver Paşa'nın başını çektiği olayda Kamil Paşa Hükümeti istifa ettirildi. Bundan sonra Mahmut Şevket Paşa sadarete geçti. Çok geçmeden, II. Balkan Savaşı patlak verdi.

Balkanların çalkalandığı bu dönem olan 1917'de Mehmet Reşat ölmüş son Osmanlı padişahı VI. Mehmet (Vahdettin) tahta çıkmıştır. Devletin iç politikada uğraşmak zorunda kaldığı geçmişten birikerek gelen birçok probleme savaşlar da eklenince, istenilen anayasal düzene ulaşmak mümkün olmamıştır. Devlet hemen arkasından I. Dünya Savaşına katılmıştır. Birden fazla cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, tarihindeki en ağır yenilgisini almış, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan ayrılmıştır. Ülkenin felakete sürüklendiğini gören Kurmay Nuri Bey Meclis-i Mebusan'da bir açıklama yaparak, ülkenin hiçbir noktasını müdafaa edecek yeterli kuvvetin kalmadığını, bir avuç eşkıyanın bile yurdu kolayca işgal edebileceğini söylemiştir.[29]

---

[28] Sina Akşin, **a. g. e.** , s. 38.
[29] Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, Ankara, 1949, s. 26.

3. Milli Mücadele Döneminde Parlamento Çalışmaları

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkarak barış antlaşmaları imzalayan büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı mütarekenin 7. maddesine dayanarak ve çeşitli bahaneler öne sürerek, 1 Kasım 1918'den itibaren Musul, İskenderun, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını daha sonrada Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgale başladılar. İstanbul'da sarayın ve hükümetin bu olaylara çaresizlik içerisinde sesiz kalışı işgalleri daha da hızlandırmış, halkın can, mal ve namus güvenliği kalmamış, düşman İstanbul'u tamamıyla sarmıştır.[30]

Mustafa Kemal Paşa'nın teslimiyetçi olarak nitelendirdiği, Türk aydın ve idarecilerinin kurtuluş yolu olarak ortaya koydukları çarelerin birincisi İngiliz himayesini talep etmek, ikincisi Amerikan mandasını talep etmektir. Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde muhafazasını düşünenlerdendir. Üçüncü karar mahalli kurtuluş çarelerinden ibarettir. [31] Mustafa Kemal Paşa ise kendi fikrini şu şekilde ifade eder;

'' Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak, işte daha İstanbul'dan çıkmadan düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur.''[32]

Başka bir devlete sığınarak ülkenin bütünlüğünü korumayı hesaplayan Türk aydınının, Amerikan mandasını tercih edişindeki temel sebep, A.B.D Başkanı Thomas Woodrow Wilson'un, 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresine sunduğu 14 maddelik barış programıydı.[33] Paris Barış Konferansı'nda manda yönetimi altına alınacak ülkelerden kendilerini idareden yoksun toplumlar olarak bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti de aynı kapsama sokulduğundan ''Türklerin kendi başlarına adaletli ve devamlı bir rejim kurup ülkelerini genişletemeyecekleri inancı'' aydınlar arasında da yayılmıştı.[34] Bu rejimi ancak A.B.D'nin kuracağı inancındaydılar.

---

[30] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 330–331.
[31] Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 1, M. E. B. Yay. , İstanbul, 1996, s. 11–12.
[32] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , s. 8.
[33] Wilson prensipleriyle ortaya çıkan barış şartları esasında Misak-ı Milliye uyum sağladığı halde Amerikan Başkanı Wilson Paris Barış konferansında, Büyük devletlerin etkisi altında kalarak Türkiye'nin lehine olan 12. madde üzerinde durmamıştır. Bu madde, ''Osmanlı İmparatorluğunda Türklere emin bir egemenlik hakkı tanımak gereklidir'' Bk: **Atatürk Söylev ve Demeçleri**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 7.
[34] Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 76.

Sömürgeciliğe karşı, Self- Determinasyondan yana olan Fransız Başbakanı, Wilson'un aksine demokrasinin evrenselliğine inanmamaktaydı. Şubat 1920'de Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, çıkan *Asrın Prensipleri* adlı makalede, Wilson Prensiplerinden, adil bir dünya barışının sağlanması için gereken temel ilkeler olarak söz edilmektedir. Ayrıca bu makalede milli bir meclis ve milli bir devlete gidecek yoldan bahsedilerek, bunun da Wilson prensiplerinin 12. maddesinde sağlanabileceği yorumu yapılır.[35] Bu prensiplere dayanarak Wilson ilkeleri Cemiyeti kurulmuştur.[36]

Wilson Prensiplerinin en önemli noktasını oluşturan konu, *Self-Determination*[37] bölümüdür. Mustafa Kemal Paşa, *''Sulh Müzakeratının''* dayandığı esası gerçekleştirmek istiyordu. Wilson İlkelerinde, her millete bir devlet kurma hakkı kabul edildiğinden, Türk Milletinin de yeni ve milli bir devlet kurma hakkı vardı. Milli haklar korunacak, gerekirse bağımsız Türk Devleti için silahlı mücadeleye başlanacaktı.[38] Gelişen bu olaylar neticesinde yurdun çeşitli bölgelerinde aynı ideal doğrultusunda çeşitli cemiyetler oluşturulmuştur. Yer yer görülen bu milli teşekküller, milli bir irade ihtiyacının ilk belirtileri olmakla beraber, bütün millete kurtuluş hareketinin Anadolu'da doğacağına olan inancı pekiştirmiştir.[39]

Böylelikle, yurdu kurtarma çareleri arayan Mustafa Kemal Paşa, sırasıyla Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile görüşmüş, Anadolu'ya geçerek milli kurtuluşu organize etmek, halkı örgütlemek ve işgallere karşı durmak için çalışmalar başlatacağını paşalara anlatmış ve yardım istemiştir. Böylece işin başında izlenecek strateji ve varılacak amaç belirlenmiş, milli egemenliğe dayalı yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasına doğru, adım atılmıştır.

4. Kongreler Döneminde Milli Hâkimiyet Fikrinin Oluşması

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daki ilk faaliyetlerine Samsun'da başlamış, silah arkadaşları ve mülki amirler ile iletişime geçerek, Sivas ve Erzurum'da

---

[35]Mehmet Şahingöz, Vahdet Keleşyılmaz *''Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri''*, **Aydınlanma 1923**, Ankara, s. 2.

[36] Tevetoğlu, F, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, 1991, s. 154.

[37]Birinci anlamı devletin kendi yönetim şeklini ve rejimini kendisinin tayin etmesidir. İkinci anlamı sömürge halklarının bağımsız devlet kurma haklarıdır. Uçuncu anlamı ise, bir devlet içinde yaşayan azınlık halkın bağımsız bir devlet kurmasıdır. Uluslararası hukukta kabul görmeyen self determinasyon budur çünkü her farklı kimliğe sahip olan grup kendi devletini kurarsa birleşme sağlanmak istenirken parçalanmanın artmasına göz yumulmuş olur.

[38] Tarık Zafer Tunaya, ''Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri'', **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 23, S. 3–4, İstanbul, 1957, s.15–16.

[39] Sait Karaibrahimoğlu, **Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Ege Matbaa, Ankara, 1968, s. 10.

kongreler yapmak istediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçmiş, temaslarına burada devam etmiştir. Havza'da düşman işgalini kınayan coşkulu mitingler düzenlenmiş, en ücra kasaba ve köylere kadar bu hareket genişletilmeye çalışılmıştır. Bu sırada mitinglerde her türlü saldırının silahla önlenmesi gerektiği üzerinde durularak, milli mücadelenin silahlı yapılacağı yönünde kamuoyu oluşturulmuştur.

Havza'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Saraydüzü'nde bayram coşkusuyla karşılandı.[40] 21–22 Haziran gecesi yaveri Cevat Abbas Bey'e Amasya Genelgesini yazdırmış, bunu bütün sivil ve askeri makamlara göndermiştir. Bu genelge Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele) tarafından imzalanmıştır.

Amasya Genelgesi, milli mücadelenin sebeplerini ve nasıl yapılacağını içeren bir program olmakla beraber milli kurtuluş savaşının başlangıç noktası da sayılır. Büyük Millet Meclisi'nin temeli burada atılmıştır. İlk bölümlerinde vatanın içinde bulunduğu olumsuz şartlar anlatılarak, kurtuluşun milletin kendi elinde olduğu belirtilmiştir. Amasya Genelgesi'nin milli mücadele ve sonrasında kurulacak olan Türk devletini yapılandırma hareketlerinde ayrı bir yeri vardır. Anadolu hareketinin bildirgesi ve ulusal egemenliğe ulaşılmasının ilk adımı sayılan Amasya Genelgesi, milli egemenliğin temel unsurlarını da belirtmiştir. Buna göre, *''... Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır''.*

''... Anadolu'nun her bakımdan en emin mahalli olan Sivas'ta milli bir kongrenin serian inikadı (acele toplanması) takarrür etmiştir.'' [41]

Milletin bağımsızlığını milletin kendisinin kazanacağı yönündeki ifade milli egemenlik fikrinden kaynaklanan, milli oluşumlar olacağının sinyallerini verir. Örneğin: Millet Meclisi oluşturma fikri gibi. Her bakımdan güvenli bir yer olan Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması da, İstanbul Hükümetinden uzakta milli birliği esas alan, millet olma yolunda atılan ilk adımdır. Bu genelge Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi'ni de yok saymakta, mütarekeye göre silahsızlanmak gerekiyorken, bilakis halkı tamamen silahlanıp, askeri bir mücadeleye sevk etmektedir.

---

[40] Nalân Seçkin, **Türkiye Böyle Kuruldu**, Ümit Yay. , Ankara, 2002, s. 120.
[41] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , C. I, s. 30–31.

Amasya Tamimi memleket savunmasını teşkilatlandırmaktan daha öteye, Sivas Kongresi ile gerçekleşecek olan, İstanbul'dan ayrı bir tür hükümet kurulmasını da öngörmüştür.[42] Ayrıca, Amasya Tamimi ile ortaya konan milli irade anlayışı, kurulacak yeni devletin mayasını teşkil eder. Bu gerçek milletin bağımsız yaşama iradesinde olduğudur. Millet hadiselerin ortaya koyduğu kadere boyun eğmemektedir. Yüzyıllardır alıştığı kaderciliğin yerine, İstiklal parolasını seçmiştir.[43]

Bundan sonra, 23 Temmuz–7 Ağustos tarihleri arasında yapılan **Erzurum Kongresi**'nde Mustafa Kemal Paşa, milletin kaderine hâkim olan milli iradenin ancak Anadolu'dan doğacağını belirterek, milli iradeden oluşacak bir heyetin derhal oluşturulması gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca çıkarılan bir tüzükle Doğu Vilayetlerinde bulunan Milli Cemiyetler birleştirilmiştir. Kongre ile bağımsız bir devlet, millet iradesine dayanan bir meclis fikri daha da belirginleşmiştir.

*''... Kuvayi Milliyeyi amil (etken) ve **İradei Milliyeyi** hâkim kılmak esastır...''*

*''... **Meclisi Millinin** derhal içtimaını (toplanmasını) ve icraatı hükümetin Meclisin murakabesine (denetimini) vaz'ını temin etmek için çalışılacaktır...''*[44]

Alınan kararlar içinde asıl olan bu işlerin nasıl yapılacağı fikrinin oluştuğu, yani faaliyetlerin milli bir meclis eliyle yürütülmesi gerektiğini vurgulayan kısımdır. Bu madde ile milli bir meclisin kurulmasının gerekliliği ortaya konulmuştur. Büyük Millet Meclisi fikrinin temeli buraya kadar inmektedir. Böylece tam bağımsızlık ve milli egemenlik fikri açıkça vurgulanarak, Ankara'da açılacak olan Büyük Millet Meclisine ışık tutulmuştur.

Erzurum Kongresi İstanbul Hükümeti ve İtilaf devletlerince hiç hoş karşılanmamış, Sadrazam Damat Ferit Paşa, ajanslara verdiği demeçlerde bu kongreyi ve yapılan faaliyetleri devlete ve hükümete yapılan bir isyan olarak nitelendirmiştir. Düşman devletlerin tüm engellemelerine rağmen **Sivas Kongresi** ulusal bir kongre olarak toplanmış, Erzurum Kongresi'nde doğu illeri adına alınan karalar yurt genelini kapsayacak bir biçimde yeniden benimsenmiştir.[45] Burada, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bir çatı altında birleştirildi. Ayrıca

---

[42] Lord Kinross, **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, C. I. , (Çeviren, Ayhan Tezel), İstanbul, 1966, s. 272.
[43] Bülent Nuri Esen, **Türk Anayasa Hukuku**, F. I, Ankara, 1968, s.49.
[44] Kemal Atatürk, **a. g. e**, C. I, s. 66.
[45] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, Ankara, 1987, s. 96–97.

genel anlamda milli harekete yön vermek ve genel teşkilatı yönetmek için *Heyet-i Temsiliye* oluşturulup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.

Böylece vatanın tümünü temsil etme yetkisi bir elde toplanmıştır. 13–14 Eylül gecesi memleketin nasıl idare edileceğine dair görüşler ve bununla beraber, milletin başvuracağı tek mevkinin Heyet-i Temsiliye olduğu vurgulanmış ve bir telgrafla tüm yurttaki komutanlara, valilere ayrıca kongre kararı olaraktan padişaha da bildirilmiştir. Bu davranış, millet meclisine giden yolda atılmış en önemli adımdır. Temsil Heyeti, Ankara'da açılacak olan millet meclisine kadar adeta bir hükümet gibi çalışmıştır.

Kongre gecesi Mustafa Kemal Paşa ileride Kocaeli Milletvekili olacak olan Süreyya (Yiğit) Bey'le odasında söyleşirken, Emireri Ali Çavuş'u gönderdi ve Mazhar Müfit (Kansu) Bey'i çağırttı. *''Yaz çocuk''* dedi ve ekledi;

— Zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır.

— Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken yapılacaktır.

— Tesettür kalkacaktır.

— Fes bırakılacak uygar uluslar gibi şapka giyilecektir.

— Latin harfleri kabul edilecektir.

Maddelerini kâğıda dökerken şaşıran ve Mustafa Kemal'in yüzüne karşı hayalperest olduğunu söyleyen Mazhar Müfit, 25 Kasım 1925'te Kastamonu'da Şapka Devrimini gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa'yı, Ankara'da Diyanet İşleri Başkanının bile şapkayla karşıladığını görünce, şaşırıp kalmıştır. Paşa da arkadaşına, *''Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?''* diye takılmıştır.[46] Bu Mustafa Kemal'in kurmayı düşündüğü devletin, zihninde çoktan beri oluştuğunun bir göstergesidir.

Bu arada Anadolu'nun batısında da hükümetin ve mahalli idarelerin olumsuz tutumlarına rağmen ve bütün elverişsiz koşullar göz ardı edilerek, yerli Rum halkın ve Yunanlıların mezalimine karşı yurdu savunmayı düşünen aydın kişiler halkı örgütlüyorlardı. İzmir'de başlayıp, dalga dalga içlere doğru genişleyen Yunan işgali, Kuvay-i Milliye'yi fikir safhasından çıkaran en büyük etken olmuştur.[47] Balıkesir ve Alaşehir'de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini kınamak ve kurtuluş çareleri

---

[46] Nalân Seçkin, **a. g. e.** , s. 126.

[47] Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvay-i Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara,1993, s. 37.

aramak maksadıyla kongreler tertip edilmiştir. Bu kongrelerde maksadın sadece vatanın kurtuluşu olduğu, hiçbir fırka ile siyasi bir bağlantının bulunmadığı da belirtilmiştir.[48]

Anadolu'da bütün bunlar gerçekleşirken, İstanbul'da kabine değişikliği olmuş Damat Ferit Paşa istifa etmiş yerine Ali Rıza Paşa kabinesi geçmiştir.[49] Yeni kurulan kabinenin daha ılımlı olması nedeniyle iki taraf arasındaki ilişkiler gelişme göstermiş ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile yeni İstanbul Hükümeti'ni temsilen Salih Paşa, 20 Ekim 1919'da Amasya'da görüşerek, daha önceden kararlaştırılmış olan, Meclis-i Mebusan'ın toplanacağı yeri belirlemişlerdir.[50]

İstanbul Hükümeti, Amasya görüşmelerine katılmakla, Heyet-i Temsiliye'nin faaliyetlerini ve gücünü kabullenmiş olup, bundan sonra Anadolu'nun sıkı kontrolüne girmiş bulunuyordu.[51]

Salih Paşa'nın görüşmelerde vermiş olduğu sözlerden en önemlisi, Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da her bakımdan güvenli bir yerde toplanması için Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olacağıydı. Ancak Salih Paşa İstanbul'a dönünce bu sözünden, anayasayı ileri sürerek caymıştır. Oysa Mustafa Kemal Paşa düşman işgali altında bulunan İstanbul'da meclisin rahat çalışamayacağını biliyor bu sebeple de meclisin İstanbul'da toplanmasını istemiyordu.

Bu hararetli çalışmaları izleyen Times Gazetesi, *''bütün cihanın kuvvetine karşı milli bir hareket yaratmak... Ne çocukça bir hayal!''*[52] başlığı koyduğu yazısında, oluşumun imkânsızlığını vurgulamıştır. Bu da, İtilaf Devletleri'nin milletin içerisinden doğan ve yine milleti temsil eden bu heyeti ciddiye almadıklarını gösterir.

5. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Son Kez Toplanması

Bütün bu gelişmeler sonucunda Meclis-i Mebusan'ın açılması için çalışmalar başlatılmıştır. Meclisi Mebusan'ın toplanmasında, İstanbul Hükümeti'nin özellikle İngilizlerin ve Heyet-i Temsiliye'nin bir takım hesapları vardı. İngilizler, ''İrade-i

---

[48] Ayten Sezer, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.132.
[49] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. 2, Ankara, 1998, s. 364.
[50] Ercan Karlı, **Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet**, Geçit Yay. , İstanbul, 2004, s. 77.
[51] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, (1919–1921), Ankara, 1959, s. 56.
[52] Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Kitabevi, İstanbul, 2005. , s. 20.

Milliye, Milletin İstiklali ve Milli Meclis'' gibi söylemlerden huzursuzluk duyuyor, Anadolu'nun desteğini alıp günden güne büyüyen Heyet-i Temsiliye'den rahatsız oluyorlardı. Bunu önlemenin yolunu Meclis-i Mebusan'ın açılışında görüyorlardı. Çünkü Meclis-i Mebusan açılır ise, Temsil Heyetinin görevinin son bulacağına inanıyorlardı. İstanbul Hükümetinin hesapları da farklıydı. Meclis-i Mebusan tekrar toplanır ise, Heyet-i Temsiliyenin elindeki üstünlüğün tekrar kendilerine geçeceği inancına sahiptiler. Böylece, Anadolu hareketi kontrol altına alınacaktı. Milli iradeyi hâkim kılmayı hedefleyerek yola çıkan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da milli bir meclis açılmasıyla ilgili düşünceleri vardı. Geriye dönüşü olmayan bir yola girmişler, teşkilatlanmışlardı. Ortak olarak aldıkları karar sonrası Heyet-i Temsiliye olarak devam edemeyecekleri anlaşılmış ve Anadolu hareketinin sürdürülmesi için ulusal bir meclisin derhal açılma zorunluluğu doğmuştur.

Bunun için, İstanbul'da açılacak olan Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından dağıtılacağını hesaplıyor, bunun da Ankara'da açılacak olan milli meclisi meşrulaştıracağını düşünüyorlardı. Bu arzunun sebebi tamamen istikbale yönelikti.[53] Böylece meclis, Anadolu'da meşru bir şekilde yeniden toplanacaktı. Meclisin toplanma yeri Heyet-i Temsiliye'yi ve Mustafa Kemal'i oldukça uğraştırmıştır. İstanbul'da bulunan hükümet doğal olarak Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasını istiyor, bu yönde çalışmalarda bulunuyordu. Çünkü meclisin Payitahtta değil de bir başka yerde padişahın iradesinden uzak olarak toplanması farklı manaları çağrıştırıyordu.

İstanbul Hükümeti bu konuda hiç taviz vermemiş hatta Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'daki temsilcisi konumunda bulunan Kara Vasıf Bey'e de bu fikirlerini zorla da olsa kabul ettirmişlerdi. Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal'e çekmiş olduğu telgrafta; *''Meclis-i Mebusanın sureti mutlaka da İstanbul'da içtimai zaruridir. Yalnız biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, meclisin İstanbul da huzuru vicdan ile ittihazı karar eyleyebileceğini, ecanipten söz alarak vaat etti''* [54] *demiştir.*

Mustafa Kemal Paşa ise, Meclis-i Mebusan'ın toplanması gündeme geldiğinden beri İstanbul dışında bir yerde olması fikrindeydi. Ancak hariçte toplanılacak bir yere Ayan'ın gelmeyeceği belirtildi ve böylece meclisin milli olma özelliği kalmaz denildi. Ayrıca Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında Anadolu'da ve

[53] Sait Karaibrahimoğlu, **a. g. e**. , s. 29.
[54] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , s. 267.

İstanbul'da toplanmalarının olumlu ve olumsuz yönleri tartışıldı. Meclis Anadolu'da toplanır ve Hükümet ile padişah da katılamaz ise bu hareket bir isyan olarak algılanabilir diyerek İstanbul daha makul geldi. Meclis-i Mebusan'ın açılacağı yer konusu Mustafa Kemal'in yaptığı görüşmeler sonrası karara bağlanmış ve İstanbul olarak kabul görmüştür.

Mustafa Kemal İstanbul'a gitmeden önce mebuslarla bir merkezde toplanarak görüşme yapmak istemesi, vatanın tamamını kurtarmak ve devlet istiklalini sağlamak için bir grup teşkil etmek arzusundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, İstanbul'a gitmeyeceği halde Meclis-i Mebusan Reisi olmayı istiyordu.

Amacı da, dağıtılan mebusları meclis başkanı sıfatı ve yetkileriyle istediği yerde toplamaktı. Ayrıca mecliste vatan ve millet adına karar alınmasını sağlayacaktı. Bir bakıma meclisin çalışmaları ve mebusların, Anadolu hareketi aleyhine yaptıkları çalışmalar kontrol edilecekti.[55] Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelen mebuslarla teker teker görüşmesi, Ankara'nın merkez olacağı konusunda sinyal vermekteydi.

1919 Kasım'ında seçimlere başlanmış ve olaysız bir şekilde tamamlanmıştır. İtilaf devletlerinin endişeleri olmasına rağmen, İstanbul'da toplanacak bir meclisten çekinme gereği duymamışlar, istedikleri zaman müdahale edebileceklerini düşündükleri için de seçimlere karışmamışlardır.

Bütün bu uğraşlardan sonra son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açıldı. Sultan Vahdettin hasta olduğu gerekçesiyle meclisin açılışına katılmazken, yazılı olarak gönderdiği açılış nutkunu Damat Şerif Paşa okumuştu. Ancak hükümet çalışmaları istenilen beklentileri verememiş İngiliz baskılarıyla sık sık görüşmeler kesilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilememiş yerine Reşat Hikmet Bey Meclis Başkanı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa meclis içerisinde Müdafaa-i Hukuk Grubu adında bir grup oluşturulmasını istemiş, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın istediği bu grup meclis içerisinde oluşturulamamıştır. Bunun yerine *''Felah-ı Vatan Grubu''* oluşturulmuştur.

İstanbul'da açılan bu meclis ne milli mücadelecileri nede İngilizleri tam anlamıyla memnun etmişti. Bilakis mecliste 22 Ocak 1920'de Felah-ı Vatan Grubu içerisinde okunan ve 28 Ocak 1920'de meclisin gizli celsesinde kabul edilen Misak-ı

[55] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , s. 269.

Milli'nin[56] kabulü İngilizleri çileden çıkartmış, hiç hazzetmedikleri meclisi dağıtma yoluna gitmiştir. 16 Mart 1920'de ise İstanbul resmen işgal edilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri'nin donanmaları zaten boğazda demirli olduğundan ve birçok devlet dairesi kontrol altında tutulduğundan bunu tam anlamıyla bu zamanda yapılmış bir işgal gibi değerlendirmek yanlış olur. Bu zaten var olan işgalin daha da şiddetlendirilerek ve üzerine birtakım kızgınlıklar eklenerek baskınlaştırılmış halidir.

İtilaf Devletleri İstanbul'da gerçekleştirdikleri işgal üzerine tüm yurtta bir bildiri yayınlamışlardır.[57] Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgalini Manastırlı Hamdi Bey'in çektiği telgraftan öğrenmiştir.[58] Mustafa Kemal Paşa telgraflaştığı Hamdi Bey'e *''Milletvekilleri ile ilgili haber aldınız mı? Meclis Telgrafhanesi cevap veriyor mu?''* diye sormuştur. Ancak cevap alamayınca İstanbul merkezi'nin işgal edildiğine kanaat getirmiştir. Bundan sonra milli mücadeleciler ile İstanbul Hükümeti arasında ipler kopmuş ve kıyasıya bir mücadele başlamıştır.

İlk önce İtilaf devletleri'nin yayınladığı tebliğ üzerine, Mustafa Kemal Paşa'da bütün vali ve komutanlara, ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ulaştırılmak üzere bir genelge yayınlamıştır. Ardından da, yabancı devletlere protesto niteliğinde olan bir telgraf çekmiştir.[59] Aynı günün gecesi, milletin bağımsızlığının

---

[56] Misak-ı Milli, Amasya Tamiminde yer alıp, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde devam eden devam eden millileşme yolunda alınan kararların sonucudur. Vatanın bölünmezliği, kapitülasyonların hiçbir türünün kabul edilmemesi, gayrimüslim halka ayrıcalık tanınmayacağı ve Evliye-i Selase ve Arap topraklarında bölge halkının referandum sonucuna göre hareket edileceği gibi kısaca özetleyeceğimiz milli kararları içerir. Ulusal ant anlamına gelir. Misak-ı Milli 22 Ocak 1920'de Fellah-ı Vatan Grubunda okunmuş, 28 Ocak'ta meclisin gizli celsesinde imza edilmiş olup, milli mücadelenin amaçlarını oluşturur. Bk: Nejat Kaymaz, *''Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi'',* **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1945, s. 23.

[57] Bu bildiri ile İstanbul'un işgalinin geçici olduğu açıklanacak ve milli harekete karşı İstanbul Hükümeti'nin desteği sağlanacaktı.

1- İşgal geçicidir.

2- İtilaf Devletleri'nin niyeti, saltanat makamının etkisini kırmak değil, aksine Osmanlı idaresinde kalacak memleketlerde o etkiyi güçlendirmek ve sağlamlaştırmaktır.

3- İtilaf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan yoksun etmemektir. Fakat Allah korusun taşrada genel bir karışıklık veya katliam gibi olaylar ortaya çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.

4- Bu nazik dönemde, ister Müslüman ister Müslüman olmayanlar olsun, herkesin görevi kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak, Osmanlı Devleti'nin yıkıntısından yeni bir Türkiye'nin kurulması için var olan son bir ümidi çılgınlıklarıyla mahvetmek isteyenlerin aldatıcı sözlerine kapılmamak ve hala saltanat merkezi olarak kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır. Bk: Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I, s.

[58] "*Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu İngilizler basıp oradaki askerlerle çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize sunulur.*'' Bk: Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk (Sadeleştirilmiş hali)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 292.

[59] Protesto, İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasi Temsilciliklerine, Amerikan Siyasi Temsilciliklerine, bütün tarafsız devletler dışişleri bakanlıklarına, Fransa, İngiltere, İtalyan Millet Meclislerine verilmek hazırlanmıştır. İçerik olarak,*'' Milli Bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i*

ve vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğunu belirterek, milli birliği sarsmak ve haince planlarla ülkeyi parçalamak için İstanbul'un işgal edildiğini anlatan bir bildiri de Heyet-i Temsiliye adına milleti bilgilendirmek için yayınlamıştır.[60] Ayrıca bu beyanlarında, kapatılan meclisin Ankara'da açılacağını ve bütün üyelerinin Ankara'da toplanması gerektiğini de bildirmiştir.

Bütün bu olan olaylar, Heyet-i Temsiliye'de Kazım Karabekir Paşa'nın müdafaa ettiği *''... Halkımızı milli bir fikir etrafında toplayabilmek için Meclis'in evvela İstanbul'da toplanması lazım... Bu Meclis'in devamiyeti yoktur, ortadan kaldırılacaktır, ancak o zaman herkes bize hak verecektir.''* şeklindeki düşünceleri gibi gerçekleşmiştir. Ancak işgal İstanbul basınında farklı şekilde yansıtılmıştır. Peyam-ı Sabah'ın 17 Mart 1920 tarihli baskısında *''Ne oldu ise bize oldu''* başlığıyla Ali Kemal bir makale yayınlamış ve bu makalesinde İstanbul'un işgalinden Heyet-i Temsiliye'yi mesul tutmuştur. Ayrıca aynı gazetenin 20 Mart 1920 tarihli basımında, *''Anadolu'nun Ahvali''* adlı yazıda milli hareketçilerin Anadolu'da kıyım yaptığını yazmıştır.[61]

Buna karşılık milli mücadeleciler de, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkarılan çeşitli gazetelerle İstanbul'da özellikle işgalden sonra milli hareket hakkında yapılan kötü propagandaları silmeye uğraşmıştır. Bundan sonra İstanbul Hükümeti'nin başına geçen Damat Ferit Paşa, milli mücadeleciler ile bütün yolları deneyerek mücadele etmişlerdir. Böylece İstanbul ile olan tüm bağlar kopmuştur.

Ortaya çıkan bu yeni durum ise, Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'nun ortasında Milli Egemenlik anlayışını ilk andan itibaren benimseyen yeni bir Meclisi toplama imkânı vermiş ve çalışmalarını hızlandırmıştır. Böylece, Mustafa Kemal Paşa Ankara'da açılacak olan Büyük Millet Meclisinin çalışmalarına başlamıştır.

B. Birinci Meclise Doğru

11 Nisan 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan bir daha toplanmamak üzere kapanmıştı. Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Milli

---

Mebusan'da dâhil olmak üzere, İstanbul'da bütün resmi daireler, İtilaf Devletleri'nin askeri kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve milli dava uğrunda çalışan birçok vatansever kimsenin de tutuklanmasına teşebbüs edilmiştir.'' Bk. Gazi Mustafa Kemal, **a. g. e.** , s. 298.

[60] Gazi Mustafa Kemal, **a. g. e.** , s. 300

[61] **Peyam-ı Sabah Gazetesi**, 14 Mart 1336, Nr: 465, s. 2.

Mücadelenin teşkilatlandırılması çalışmalarına başlanmış, ilk olarak Ankara'da açılacak olan milli meclis için faaliyetlerde bulunulmuştur.[62] Ankara'da Millet Meclisinin açılması için alınan ciddi tedbirlerin başında, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin içerisinde bulunduğu duruma göre, meclisle ve seçimle ilgili bir tebligat hazırlayıp bunu tüm yurtta yayınlamasıdır. Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kararlılığını ve tatbikini gösteren tebliği, 19 Mart 1920'de yani İstanbul'un işgalinden üç gün sonra yayınlamıştır. Bu tebliğ işin önemini ve nasıl yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tebliğe göre;

1-Ankara'da salahiyet-i fevkaladeye malik bir Meclis umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2- Bu meclise aza olarak intihab olunacak zevat meb'usan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tabidir.

3-İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Her livadan beş aza intihab olunacaktır.

5- Her liva kazalarından celbedeceği müntehib-i sanilerinden ve merkezi liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk Heyeti idarelerinin ve vilayetlerde merkezi vilayet heyeti merkeziyelerinden belediye meclisinden ve merkezi vilayet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehib-i sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6- Bu meclis azalığına her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterebilmesi caiz olduğu gibi her ferdin aday olmaya hakkı vardır.

7- İntihabata, her mahalin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selamet-i intihaptan mesul olacaktır.

8- İntihap, rey-i hafi ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve oyların tasnifi, Meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzur-ı Mecliste ifa edilecektir.

9- İntihab neticesinde, bilumum azanın imza ve zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahalinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri Meclise irsal olunacaktır.

---

[62] Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgaliyle birlikte çalışmalarını hızlandırmıştır. Bunu nutkunda şöyle belirtir; *'' Efendiler 16 Martta İstanbul'un işgali tahakkuk eder etmez (gerçekleşir gerçekleşmez), ittihaz ettiğim tedabir (hemen aldığım önlemler) meyanında (içerisinde), daha birtakım tedbirler vardır ki, Büyük Millet Meclisinin ilk küşadında(açılışında) beyan etmiş (bildirmiş) olduğum için burada tekrar tafsil (izah) etmedim.''* Bk: Kemal Atatürk, **a. g. e.** , s. 420.

10- Azaların alacakları tahsisat, bilahare Meclisçe takarrur ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap Meclislerinin masarif-i zaruriye hesabıyla takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.
11- İntihabat nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimaı edilmek üzere itmam olunarak, azalar tahrir ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.[63]

Mustafa Kemal Paşa bu tebliği hazırlarken iki gün süreyle telgraf başında kalarak çeşitli bölgelerde bulunan kumandanlarla fikir alışverişi yapmış, onların da görüşlerini almıştır. Mustafa Kemal tebligata dair yazmış olduğu ilk müsveddelerde **''Meclis-i Müessesan''** (Kurucu Meclis) tabirini kullanmıştır. Daha sonra kendisinin de belirttiği gibi bu tabiri kullanmasındaki maksat, mevcut yönetim şeklinin değiştirilmesini, Ankara'da açılacak olan yeni mecliste gerçekleştirmekti. Fakat bu yaklaşım, Paşalar arasında birtakım tartışmalara neden olmuştur.

'' Ben ilk yazdığım müsveddede meclisi müessisan tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin rejimi değiştirmek salahiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu izah edemediğim gibi halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir, diye Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine salahiyeti fevkaladeye malik bir meclis tabirini kullanmakla iktifa ettim.''[64]

Mustafa Kemal Sivas ve Erzurum'dan ikaz aldım derken, doğuda bulunan Paşaları, özellikle Kazım Karabekir Paşa'yı kastetmektedir. Kazım Karabekir Paşa, Kurucu Meclis tabirinin kullanılmasını Osmanlı Anayasasına ve Mevzuatına aykırı olduğu gerekçesiyle itirazda bulunmuştur.[65] Bununla birlikte Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Bey ve Sivas Valisi Reşit Paşa'da, *''Millet, Meclis-i Mebusanı bilir, ancak Meclis-i Müessisanı anlamaz. Tesis edilecek olan şey nedir? Milletin anlayamayacağı ve itibar etmeyeceği böyle bir isim kullanmak sakıncalıdır''*[66] diyerek bu tabire karşı çıkmışlardır.

Bu dönemde meclisin etrafında toplanan milli mücadeleciler olduğu kadar, Osmanlı padişahına bağlı ve tek gaye olarak, Osmanlı padişahı ve halifesini

---

[63] İhsan Güneş, , ''*Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve Nitelikleri''*, **Birinci Meclis** Promat Matbaacılık, Sabancı Üniversitesi İstanbul, 1998, s. 29–30.
[64] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , s. 421.
[65] Kazım Karabekir**, İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969, s. 515–516.
[66] İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı**, Eskişehir, 1987, s. 56.

kurtarmak niyetinde olanlar da vardı. Meclis savaş dönemi gibi nazik bir zamana rastlamış ve amaç ülkeyi esaretten kurtarmak olarak belirlenmişti. Ancak Kurucu Meclis tabiri ortaya atılırsa durum farklılaşıyor, kısacası padişah ve Osmanlı Devleti yok sayılıyor yeni bir şeyler kurmak gerekiyordu. Bu nedenle meclis içerisinde bulunan bu kitleyi hatta halkı ayaklandırmamak gerektiğinden bazı şeylerin açıklaması için henüz çok erkendi.

Bu konuda Meclis-i Mebusan Başkanı Celaleddin Arif Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında, 27–28 Mart tarihlerinde telgraflaşmalar olmuştur.[67] Bunun neticesinde aralarındaki fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Celaleddin Arif Bey, açılacak olan Büyük Millet Meclisini, Osmanlı Mebusan Meclisinin devamı olarak görmektedir. Bu yüzden de kurulacak olan yeni bir devlet ve onun milli meclisi düşüncesinden uzaktır.

1. Seçim Kararının Alınması ve Uygulanması

19 Mart'ta yayınlanan bu tebliğde, memleket işlerini idare etmek ve denetlemek için olağanüstü yetkilere sahip bir meclis tanımı yapılırken, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin tek elde yani Büyük Millet Meclisinde toplanması kastedilmiştir. Bu meclise milletvekili olarak girecek kişilerin milletvekili seçilme şartlarına bağlı olması gerekmektedir. Bu seçimlerde de sancaklar esas alınmış olup, her sancaktan 5 üye seçilecektir. Sancakların Daire-i İntihabiye, yani seçim bölgesi sayıldığı seçimlerde Mebuslar 66 seçim bölgesinden gelecekti. Bu seçim bölgeleri 9 coğrafi kesime ayrılmıştı.[68]

---

[67] *''Heyet-i Celile-i Temsiliye'nin 19.3.1920 tarihli tebligatı umumiyesi mütalaa olundu. Bu meclisin mukerratı mutadır. Ve bu meclisin mukarreratını ısga etmeyenler hıyanet-i vataniye ile itham olunurlar.''*
Bk: Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 25.

[68] I. Orta Kuzey Anadolu, Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Yozgat.
II. Ege bölgesi, Aydın, Biga, Burdur, Denizli, Gelibolu, Isparta, İzmir, Karesi, Menteşe, Saruhan.
III. Marmara Bölgesi, Bursa, Edirne, İstanbul, İzmit
IV: Akdeniz Bölgesi, Adana, Antalya, Cebelibereket, Gaziantep, İçel, Kozan, Mersin, Maraş.
V. Kuzeydoğu Anadolu, Ardahan, Batum, Bayezid, Erzincan, Erzurum, Kars, Oltu.
VI. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Bitlis, Diyarbakır, Ergani, Genç, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa,
VII. Karadeniz Bölgesi, Canik, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Kastamonu, Lazistan, Sinop, Trabzon.
VIII. Orta Doğu Anadolu, Amasya, Dersim, Elaziz, Malatya, Sivas, Tokat.

Bölgelere Göre Seçim Alanları

Orta Kuzey Anadolu	9seçim alanı	14.4
Ege Bölgesi	10 seçim alanı	14.9
Marmara Bölgesi	4 seçim alanı	6.9
Akdeniz Bölgesi	8 seçim alanı	11.0
Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi	7 seçim alanı	7.3
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	11 seçim alanı	16.9
Karadeniz Bölgesi	8 seçim alanı	11.0
Orta Doğu Anadolu Bölgesi	6 seçim alanı	10.5
Orta Güney Anadolu Bölgesi	4 seçim alanı	7.1
	Toplam: 66 Seçim Bölgesi	Oran: %100

Tablo:1

Seçimler iki dereceli seçim sistemine göre yapılacaktır. Milli meclisin demokratikliğinin güzel bir yansıması olarak milletvekilliği için her kesimden ve gruptan kişi aday gösterebileceği gibi, bağımsız olarak da isteyen herkes adaylığını koyabilecektir. Seçimler gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktır. Seçimlere her bölgenin en büyük mülki amiri başkanlık edecek ve buranın güvenliğinden, seçimlerin sükûnet içerisinde yürütülmesinden o sorumlu olacaktı. Bu şekilde çoğu bölgede seçimler olaysız olarak sonuçlanmış ancak bazı bölgelerdeki padişah yanlısı idareciler seçimlerde zorluk çıkarmışlar, hatta seçimleri engellemeye dahi kalkmışlardır.

Bu tebliğ, ilk meclis üyelerinin gerçek anlamda bir demokrasi anlayışı içerisinde, seçim biçimini gösteren bir belge niteliğindedir. Yalnız burada belirtilen meclis İstanbul'da dağıtılan meclisten tamamen farklıdır. Bu meclis daha öncede belirttiğimiz gibi, milletin mukadderatına sahip çıkacak, milletin kudretini toplayacak ve işletecek milli bir teşkilat ve otoriteye doğru atılmış bir adımdır.[69]

Tebliğde yer alan hükümler arasında, her livadan eşit olarak 5 milletvekilinin seçilecek olması ve İstanbul'dan Meclisi Mebusan'dan gelecek mebusların da yeni seçilmiş üye kabul edilmeleri gibi hususlar yer alıyordu. Ancak bu hususlar, yapılan

---

IX. Orta Güney Anadolu, Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Konya, Niğde. Bk: Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 138.

[69] Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılâp Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 69.

düzenlemenin demokratik, eşitlikçi ve halka dayalı olma özelliğine uygun düşmekle beraber, olağanüstü bir dönemde hazırlanıp, acil olarak yayınlandığı için yürürlükte bulunan seçim tasarısına ters düşen bazı maddeleri de barındırmaktaydı.[70]

Osmanlı Devleti'nde kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip değillerdi. Yeni bir seçim yasası yapılmadığı ve toplum henüz buna tam anlamıyla hazır olmadığı için seçimlere sadece erkek vatandaşlar katılabilmiştir. Bu açıkça belirtilmemiş olup ancak 1923 seçimlerinde yazılı hale getirilmiştir. (Milletvekili seçme hakkı, on sekiz yaşını doldurmuş olan her erkek Türk vatandaşına sağlanmıştır.)[71] Kurtuluşu Ankara'da arayan aydınlar, gazeteciler, askerler İstanbul'dan kaçıyor ve türlü zorluklarla merkez bildikleri Ankara'ya geliyorlardı. Böylece meclisin açılması yönünde ki çalışmalar bu şekilde örgütleniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir seçim yasası hazırlanmasına fırsat olmadığı için, 1876 Kanun-ı Esasi'ye dayanarak hazırlanan geçici seçim yönergesine göre, seçim stratejisi izlenmiştir. Çünkü ülkede baş gösteren iç ayaklanmalar Bolu ve Ankara çevresine kadar dayanmış olup, bunları durduracak yeteri kadar kuvvet de bulunmadığından, vakit kazanmak amacıyla mevcut olan *İntihab-ı Mebusan Kanunu'na* dayanılarak hareket edildi. Seçimler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayretleri ile Kolordu kumandanları ve valilerin gözetiminde, önceki iki dereceli seçimlerde *''Müntehib-i Sani''* (İkinci Seçmen) olarak seçilenler Müdafaa-i Hukuk Heyetleri, Belediye Heyetleri ve milletçe ne kadar seçilmiş heyet varsa hepsinin katılımıyla yapıldı.[72] Yapılan seçimlerde değişik düşünce ve görüşte olan grupların temsil edilmesi sağlandı, böylece mecliste farklı fikirler yer aldı.

Seçim sistemleri tek dereceli ve iki dereceli olarak ayrılmıştır. Seçimlerin tek dereceli olması, seçmenlerin temsilcilerini doğrudan aracısız seçmeleri demektir.[73] Burada gerçekten demokratik bir seçim ortamından ve demokratik bir seçim sisteminden söz etmek mümkündür. Çünkü seçmenler istedikleri kişiyi doğrudan kendi iradeleri ile iş başına getirmektedirler. Sonuçta seçme eylemi bir hak olup, egemenlik anlayışı ile alakalıdır. Milli Egemenlik anlayışına göre de, egemenliğin sahibi millettir ve seçim yapma da egemen olma hakkından doğan bir haktır.

---

[70] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1992, s. 123.
[71] Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, 127.
[72] Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi,** Ankara, 1994, s. 37.
[73] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku,** Beta Yay. , İstanbul, 1991, s. 246.

İki dereceli seçimlerde ise, seçmenler önce delegeleri (bunlara ikinci seçmen ya da büyük seçmenler de deniyor) seçerler, bunlarda yeni bir seçimle milletvekillerini seçerler. İki dereceli seçimin amacı, genellikle çok önemli ve bazen yıkıcı olabilen kamuoyu hareketlerini yumuşatmaktır.[74]

Bu seçim sistemi şüphesiz tek dereceli seçim sistemine göre daha az demokratiktir. Tek dereceli seçimlere karşı bir direnme olarak veya seçime karşıtlık olarak da değerlendirilir. Halk iradesinin nispi de olsa yansıması vardır. En azından kendilerini yönetecek kişileri belirleyecekleri seçerler. Dolayısıyla seçtikleri kişiler kendi duygu ve görüşlerine yakın olacağından, o kişilerinde seçtikleri halkın genelini temsil edebilir.

İki dereceli seçim sistemine göre seçimlere başlanmıştır. Ancak, seçim kararının uygulanmaya konulmasıyla beraber bazı sıkıntılarda baş gösterdi. Başta İstanbul Hükümeti ve padişah olmak üzere, ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapan bürokratlar ve onların yandaşları, ayrıca toplum içerisinde etkin olup sözü geçen kişiler de seçimlerin yapılmasına engel oluyordu. İtilaf Devletleri de aynı şekilde Anadolu'da, merkeze ve müdahaleye uzak olan Ankara'da milli bir meclisin toplanmasından rahatsız idiler. 19 Mart 1920 tarihinde seçimlere başlanmıştır. Ancak ülkenin içerisinde bulunduğu savaş durumu ve olağanüstü hal dolayısıyla sistem tam anlamıyla oturmamıştı. Trabzon Valisi Hamit Bey gibi yöneticilerin bazı bölgelerde seçimleri engelleme girişimleri olmuştu.

Heyet-i Temsiliye'nin tüm yurtta etkin olamaması nedeniyle ve kitle iletişim araçlarının yetersiz oluşu, seçimleri olumsuz etkilemiş, fakat buna rağmen seçimler tüm yurtta kesintisiz olarak devam etmiştir. 29 Mart'ta Sivas, Kayseri, Malatya, Tokat, Yozgat ve Kastamonu illeri seçimleri tamamlayarak vekillerini Ankara'ya göndermişlerdir. İstanbul'dan meclise katılacak olanlarsa, daha önce 1919 seçimleri ile seçilmiş olup Meclis-i Mebusan'ın İtilaf Devletlerince kapatılmasından sonra buradan kaçarak Ankara'ya ulaşan milletvekilleriydi. Bu grup Ankara'da ki meclisin iki ayrı seçimle oluşmasına neden oldu. Çünkü İstanbul'dan bir önceki meclisten gelen 82 milletvekili de vardı.[75]

---

[74] Erdoğan Teziç, **a. g. e.** , s. 246.
[75] Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bulunan Milletvekillerinin listesi ekler bölümündedir.

2. Seçimlerin Sonuçları ve Meclise Giren Milletvekili Sayısı

Seçimlerin tamamlanmasından sonra oluşan meclisteki milletvekili sayısı hakkında değişik görüşler mevcuttur. Değişik kaynaklarda farklı sayılardan söz edilmektedir. Birinci meclisin görev yaptığı süre içerisinde milletvekili sayısında sürekli olarak değişiklikler meydana gelmiştir. Kimi vekiller istifa etmiş, kimi ölmüş, kimisi de görevden uzaklaştırılmıştır. Mazhar Müfit Kansu'ya göre, birinci meclis 437 üyeden oluşmakta iken, Tevfik Bıyıklıoğlu'na göre, 338 vekilden oluşmuştur.[76] İhsan Güneş, meclise 378 kişinin katıldığını belirtirken[77], Suna Kili 376 milletvekili[78], Ahmet Mumcu 390 milletvekilini kabul eder.[79] Kazım Öztürk ise, T.B.M.M Albümünde 437 milletvekiline yer vermiştir.[80] T.B.M.M tarafından çıkarılan Milletvekili Albümünde Birinci Dönem milletvekillerinin sayısı 436 olarak belirlenmiştir.[81] Ali Fuat Cebesoy, hatıralarını anlattığı eserinde milletvekillerinin toplam sayısını 337 olarak verir.[82] Adana milletvekili Damar Arıkoğlu, toplam 414 milletvekili belirtir ancak ölen ve istifa edenlere bakılırsa 381 kişi mevcuttu der.[83]

Enver Behnan Şopolyo, yaptığı araştırma neticesinde, Meclisin açıldığı tarihte yapılan ilk toplantıya 115 üyenin, Mayıs ayı içerisinde 62 üye ve Mayıs'tan sonraki dönemde 27 üyenin, en son olarak da 1921 Ocak ayından sonra 3 üyenin daha meclise katıldığını belirtmiştir.[84] Tunaya'ya göre ise, ilk meclis; İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 mebus, birisi Yunanistan'dan olmak üzere diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus ve 19 Mart tebliğine göre seçilmiş 232 mebustan oluşmuştur. Böylece, Büyük Millet Meclisinin birinci dönemi 337 mebusla görev yapmış ve bunlar 66 seçim bölgesinden seçilerek göreve başlamışlardır.[85]

Milletvekilleri ile ilgili belirtilen sayıların birbirinden farklı olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin başlıcaları; Büyük Millet Meclisinin açılması için seçimlerin yapıldığı dönemde ülkenin savaş halinde olması ve seçim sonuçlarının bazı livalarda erken veya daha geç bitmesi sonucu seçilen milletvekillerinin

---

[76] Tevfik Bıyıklıoğlu, ''Birinci T.B.M.M'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri'', **Belleten**, C. XXIV, 1960, S. 93–96, s. 648.
[77] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 79
[78] Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1982, s. 57.
[79] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Tarihinin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1994, s. 54.
[80] Kazım Öztürk, **T.B.M.M Albümü (1920–1973)**, Ankara, 1973, s. 73.
[81] **T.B.M.M Albümü (1920–1994**), T.B.M.M Genel Sekreterliği, Ankara, 1994, s. 49.
[82] Ali Fuat Cebesoy, **General Ali Fuat Cebesoy'u Siyasi Haturaları**, C. I. , s. 310
[83] Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 148.
[84] Rıdvan Akın, **a. g. e.** , s. 51.
[85] Yavuz Arslan, **TBMM Hükümeti**, Yeni Türkiye Yay. , Ankara, 2001, s. 19.

Ankara'ya farklı zamanlarda ulaşmalarıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayınladığı tebliğde livaların nüfus sayılarına bakılmadan her livadan 5'er kişi belirtilmesi, ihtiyaca göre ayarlanma yapılmaması, seçilen milletvekillerinden bir kısmının daha meclise gelmeden vefat etmesi veya istifa etmesi, ancak boşalan yerlere bazı livalarda milletvekili seçimi yapılırken, bazı livalarda hiç yapılmaması gibi sebeplerdir. İstanbul'da Meclis-i Mebusan'da olup da, Ankara'ya gelmeleri için çağrı yapılan milletvekillerinin bir kısmı Ankara'ya gelmek için yola çıkmış ancak ulaşamamışlardır. 5 Eylül 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu ile üyelerin sayısına ilişkin belirsizlik büyük ölçüde giderilmiştir.

Birinci Büyük Millet Meclisi İsim Defteri'nde, dönem sonunda 337 mebusun bulunduğu, dönem boyunca 71 mebusun istifa ettiği, 24 mebusun vefat ettiği, 3 mebusun mebusluğunun düştüğü ve 1 mebusun da mebusluğunun reddedildiği, bir başka mebusun da vekilliğinin onaylanmadığı belirtilerek böylece toplam üye sayısı 437 olduğu belirlenmiştir. Ancak adı geçen 437 mebustan 142 si birden fazla livadan seçilmiş görünmektedir. Mustafa Kemal Paşa ise 1 Mart 1921 tarihli konuşmasında meclis üye sayısını 350 olarak belirtmiştir. 270'i yeni seçilen, 80'i Meclis-i Mebusan kökenli olan mebuslardır. Bu mebusların 331'i, bu tarihe kadar B.M.M.'ne katılmış ancak 19'u hiçbir oturuma katılmamıştır.[86]

İkinci toplantı yılında 350 milletvekili ile başlanmış, buna 9 tane yeni seçilen ve 1 tane Malta'dan sürgünden kurtularak Ankara'ya gelen milletvekili de eklenmiştir. Buna karşılık 13 milletvekilinin üyeliği son bulmuştur. 1 Mart 1922'ye gelindiğinde 347 milletvekili kalmıştı.[87] İkinci toplantı yılının sonunda 13 milletvekilinin üyeliği sona ermiştir. Bunlardan 8'i vefat etmiş, 3'ü izinsiz olarak meclise katılmadıklarından istifa etmiş sayılmış, 1'i de komploya karıştığı gerekçesiyle vekilliği düşürülmüştür.[88]

Üçüncü toplantı yılına gelindiğinde meclis ilk gün 347 milletvekili ile göreve başladı. Ancak toplantı yılının sonunda milletvekili sayısı, 341'e düşmüştür. Nitekim M. Kemal Paşa, meclisin 4. toplantı yılını açarken 341 milletvekili ile göreve

---

[86] Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 92.

[87] Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de meclisin üçüncü toplantı yılını açarken , ' 9 yeni arkadaş iltihak eyledi. Yeni sene zarfında rüfeka-yi kiramdan 8 zat vefat ederek bu mücadeleyi mukaddese esnasında azimi dar-ı cenan oldular. Bu suretle üçüncü sene-i mesaiye 347 aza ile başlıyoruz.'' diyerek konuşmasına devam etmiştir. Bk: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, T.T.K yay. , Ankara, 1997, s. 259.

[88] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 105–106.

başlayacaklarını meclis kürsüsünden duyurur.[89] Daha sonraki oturumlarda 4 milletvekili meclisten ayrılmıştır. Meclis çalışmalarına 337 milletvekili ile devam etmiştir.

Sonuç olarak, Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönemi boyunca, 349'u yeni seçilen 88'i Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelen toplam 437 mebus görev yapmıştır. Meclis görev süresini doldurmadan evvel 100 milletvekilinin de görevlerine son verilerek meclisten ayrılmıştır. Bu ayrılanlardan, 14'ü vefat etmiş, 71'i istifa etmiş veya toplantılara katılmadığından dolayı istifa etmiş sayılmıştır. Mebuslukları düşürülenlerin sayısı ise 5'tir.

3. Meclisin Adıyla İlgili Tartışmalar

Ankara'da açılacak olan bu meclisin ismi de birçok tartışmaya konu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, daha yayınladığı İntihap ile ilgili ilk tebliğde *''Meclis-i Müessisan''* derken K. Karabekir Paşa buna karşı çıkarak bu ismi fazla kışkırtıcı bulmuştur. Hamdullah Suphi Bey *''Kurultay''* derken, son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Celaleddin Arif Bey *''Meclis-i Kebir-i Milli''* önerilerini getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *''Büyük Millet Meclisi''* adı kabul edilmiş ve zaman içerisinde alışılmıştır.[90] İhsan Güneş Meclise *''Büyük''* niteliğinin bir kararla veya kanunla verilmiş bir isim olmadığını ancak, kendiliğinden doğan bir olgu olduğunu söyler.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920 tarihinde meclisin hangi azalardan oluşacağına dair beyanatında *''Meclis-i Ali''*den söz eder. Bu isim ilk toplantılarda sık sık kullanılmıştır. Mecliste bazı önergeler tartışılırken *''Meclis-i Milli''* tabirine de rastlanır. Millet Meclisinde Karahisarışarki mebusu Ali Sururi Efendi bu meclisin, *''Meclis-i Mebusan vazifesini de ifa etmekle beraber Meclis-i Mebusan''* olmadığını belirterek isminin *''Büyük Millet Meclisi''* olduğunu vurgulamıştı. İlk önergelerde *''BMM Riyasetine''* başlıkları kullanılıyordu. Bazı önergelerde *''Meclis-i Milli''* adı da geçmekteydi. Meclisin ikinci reisi Celalettin Arif Bey, duruma açıklık kazandırmış ve *''Meclis-i Ali'nin namı Heyet-i muhtemerece Büyük Millet Meclisi olmak üzere kabul edilmiştir. Ve bizde Büyük Millet Meclisi olarak kabul ettik''*

---

[89] Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçler**, s. 324.
[90] Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1987, s. 115.

demiştir.[91] Ali Sururi Efendi konuşması sırasında, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey, *''Meclis-i Müessisan''* diye bağırmıştır.[92]

Ankara ile İstanbul Hükümeti'nin ilişkilerinin yoğunlaştığı bir dönemde Mustafa Kemal Paşa, meclis için *''Türkiye Büyük Millet Meclisi''* ibaresini kullanmıştır. Ayrıca burada Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak imzası da yer alır.[93] Mustafa Kemal, 8 Şubat 1921 tarihinden itibaren icra vekilleri kararnamesinden başlayarak *''Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi''* unvanını kesintisiz olarak kullanmıştır. Türkiye sözcüğü bu tarihten sonra kanunlarda kullanıldığı gibi diğer devletlerle yapılan karşılıklı antlaşmalarda da kullanılmıştır.[94] Meclisin adı önce *''Büyük Millet Meclisi''* olarak yer etmiş, daha sonra da *''Türkiye Büyük Millet Meclisi''* olarak kalmıştır.

Bundan sonra inceleyeceğimiz dönem, adlandırırken birçok tarihçi ve hukukçunun da üzerinde hem fikir olduğu ve Mahmut Goloğlu'nun da belirttiği gibi, Ankara'da göreve başlayan Birinci Büyük Millet Meclisi Dönemi ''Üçüncü Meşrutiyet'' olarak nitelendirilebilecek bir dönemdir.[95]

C. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

I. Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü muhteşem bir törenle açılmıştır.[96] Memleketin her tarafından seçilerek gelen mebuslar ile İstanbul'dan Ankara'ya ulaşan mebuslar, bütün hükümet memurları ve Ankara halkı, ayrıca yurdun çeşitli bölgelerinden meclisin açılış törenini görmeye gelen kişiler vardı. Öncelikle Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazı kılındıktan sonra, toplanan kalabalık ellerinde sancaklarla meclisin önüne gelmişler ve kapı önünde dualar okunup kurbanlar kesildikten sonra meclis açılmıştır. Halk ile temsilciler iç içe yer

---

[91] Bekir Sıtkı Yalçın, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları)**, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 18.
[92] **T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima I, iş Bankası Yay. , C. I, s. 100–101.
[93] Kemal Atatürk, **a. g. e**. , s. 670.
[94] İhsan Güneş, **a. g. e**. , s. 73–74.
[95] Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, İstanbul, 1970, s. 149.
[96] Birinci Büyük Millet Meclisi, inşasına 1915'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak başlanan ancak 1920'de meclis açılacağı sırada zor imkânlarla tamamlanan bir binada göreve başlamıştır. Bk: Rıza Onaran, **I. T.B.M.M Müzesi Kılavuzu**, T.T.K Yay. , Ankara, 1965, s. 7.

almışlar memleketin dört bir yanında insanlar Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye gelmişlerdir.[97]

Meclisin açılış tarihi 22 Nisan Perşembe günü olarak belirlenmesine rağmen, bu tarih 23 Nisan Cuma'ya alınmıştır. Bunun sebebi, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu hareketini din düşmanı gibi göstermesi ve imandan yoksun kişiler olarak halka ilan etmesi idi. Ancak meclisin açılış gayeleri arasında din ve şeriatın kurtarılması da vardı. Cuma gününün İslam Âlemindeki öneminden dolayı açılış tarihi Cuma'ya alınmıştır. Meclisin açıldığı ilk günkü coşkuyu Yunus Nadi şöyle tasvir eder;

''Daha sabahtan herkes en büyük bir bayramın zevk ve şetaretine iştirak etmek üzere evlerinden dışarıya uğramışlar, kadın, erkek, çoluk çocuk haline göre herkes allı güllü en güzel elbiselerini giyerek, Hacı Bayram Camii ile Büyük Millet Meclisi içtimagahı ittihaz olunan binaya kadar azami bir kilometre kutrundaki daire dâhilinde bulunan bütün arsaları bazen damlarının tepelerine kadar bütün binaları doldurmak üzere, her tarafı istilaya koyulmuşlardı. Yerli yabancı bütün Ankara bu muhit içine sıkışmaya çalışıyor, fakat mümkün olmadığı için taşıyor, taşıyordu. Bir hayat manzarası ki, mütemadi dalgaları ve mütevali med ve cezirleri ile hakikaten heyecan vericiydi''.

İlk açılış konuşmasını, parlamento geleneklerine göre en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Şerif Bey başkanlık kürsüsüne çıkarak yaptı.

''Saygıdeğer hazır bulunanlar;

Hilafet ve Hükümet merkezinin geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal edildiği, her bakımdan kısıtlandığı bilinmektedir. Bu vaziyete baş eğmek, milletimizin kendisine teklif edilen yabancı esaretini kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık ile yaşamak kararlılığında olan ezelden beri hür ve bağımsız yaşayan milletimiz bu esaretini kesin ve kararlı bir biçimde reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisini vücuda getirmiştir. Bu yüce meclisin reisi sıfatıyla ve Allah'ın yardımıyla milletimizin iç ve dış tam bağımsızlığı dâhilinde,

---

[97] Çandar Köyü'nden gelen Ömer Ağa'nın Ankara'da İzzet Ulvi ile arasında şöyle bir diyalog geçmiştir. Ankara'ya niye geldiği sorulan Ömer Ağa, köyünden geçmiş tecrübelerinden söz ettikten sonra, *''Sürüne sürüne Millet Meclisi'ni görmeye geldim. Acaba korlar mı? M. Kemal Paşa'yı* da *göreceğim. Düşündüklerimi söyleyeceğim. M. Kemal Paşa işi sıkı tuttu. O'nun sayesinde gün görüyoruz. Bana vatan lazım''* demiştir. Bk: İnci Erginün, *''Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı''*, **T.B.M.M'nin Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu Ulusal Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi ve Egemenliğin Temsili**, TBMM Yayınları, Ankara, 1985.

geleceği bizzat düzenleyerek ve bütün dünyaya ilan ederek Millet Meclisini açıyorum.''[98]

Daha sonra söz alarak kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa şu şekilde devam etmiştir;*''Yüce Meclisimiz, bilindiği gibi olağanüstü yetkilere haiz olarak yeniden seçilen milletvekilleri ile saldırıya uğrayan Başkentten, canını kurtararak buraya gelen milletvekillerinden oluşmaktadır. Şu anda meclisimiz toplanmıştır. Yeni seçimlerle evvelce seçilenlerin eşit yetkide görev yapacağı kuşkusuzdur.''*[99] Meclisin ilk birkaç günlük faaliyetlerine baktığımızda, Mustafa Kemal Paşa, seçim tutanaklarının incelenmesi için komisyon oluşturulmasını önerdi. Geçici başkanlık divanının oluşturulması için yapılan oylamada, Muhittin Baha Bey (Bursa mebusu), Cevdet Bey (Kütahya mebusu) geçici kâtip seçildikten sonra, seçim tutanaklarının incelenmesi için on beşer kişiden oluşan iki komisyon oluşturarak *''Layiha Encümeni''* oluşturuldu ve meclisin tekrar, 24 Nisan 1920 Cumartesi günü saat 10.00'da toplanmasına karar verildi.

Bu encümen meclisin yürütme yetkisini nasıl kullanacağını tespit etmek üzere kurulmuştur. Ayrıca altı kişilik de bir *''İcra Komisyonu''* seçildi.[100] 24 Nisan Cumartesi günü toplanan komisyonda, usule ilişkin işlemler yapıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa söz almış ve mütarekeden Meclisin açılmasına kadar geçen zamanı değerlendirerek, ülkenin durumu hakkında bir konuşma yapmıştır.[101] Büyük Millet Meclisi aynı gün ikinci toplantısını da yaptıktan sonra, Meclis Reisi, İkinci Reis ve Reis Vekilleri seçimine geçilmiştir.

120 mebusun katıldığı oylamada Mustafa Kemal Paşa 110 oyla Meclis Başkanlığına seçilmiştir. Celaleddin Arif Bey 109 oyla İkinci Reisliğe, Konya Mebusu Çelebi Abdulhalim Efendi ile Kırşehir Mebusu Çelebi Cemaleddin Efendi Reis Vekilliğine seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanlığını Cumhurbaşkanı seçildiği 29 Ekim 1923 tarihine kadar sürdürmüştür.

Yine meclisin açıldığı ilk gün, 1 numaralı karar ile meclisin birleşme şekli genişletilerek tespit edilmiştir. 19 Mart 1920 tamimi ile her livadan 5 mebus temin edilmişti. Bu karar, Milli iradeye uygun bir Şurayı tesis ve kuvvetini milli iradeden

---

[98] Nalân Seçkin, **a. g. e**. , s. 157.
[99] Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçler**, C. I, s. 10.
[100] Ömür Sezgin, **a. g. e.** , s. 29.
[101] Konuşma hakkında geniş bilgi için bkz: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 12–13.

alan bir hükümet oluşturulmasını hedef tutan, milli meclisin derhal toplanmasını talep eden 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi kararlarına uygundu.[102]

25 Nisan 1920 tarihli toplantıda bir beyanname hazırlanmış ve millete beyan edilmiştir. Bu beyannamede Büyük Millet Meclisi'nin Halife-Padişahı düşman baskısından, memleketi büyük devletlerinin işgalinden kurtarmanın amaç olduğu belirtiliyor ve milletten kışkırtmalara kanmamaları yönünde anlayış isteniyordu.[103]

26 Nisan 1920 tarihli oturumda meclis, Sovyet Rusya'dan emperyalist devletlere karşı mücadele etme konusunda yardım isteğinde bulunmuştur. Meclisçe yayınlanan bildiride, emperyalist hükümetler kınanarak, milli topraklarımızı işgal eden bu güçlere karşı Sovyet Rusya'dan yardım istenmiştir. Bu teklif BMM emriyle ibaresi taşır.[104]

28 Nisan 1920 tarihli toplantı da ise, Meclisteki istekler üzerine Başkanlık Divanı tarafından hazırlanan padişaha bağlılığın anlatıldığı telgraf Hamdullah Suphi Bey tarafından kürsüden okunmuştur. Telgrafta, Meclisin İstanbul işgal altında olduğu için Ankara'da toplandığı, amaçlarının saltanatın ve milletin geleceğini sağlamak olduğu ve bunun asla padişaha, hilafete bir isyan niteliği taşımadığı belirtilmiştir. Ayrıca saltanat ve hilafetin mutlaka kurtarılacağı da belirtilmiştir.[105]

2 Mayıs'ta Layiha Encümeni'nce hazırlanan *''İcra Vekillerinin İntihabına Dair Kanun''* kabul edildi ve ertesi gün seçimler yapılarak, ilk BMM İcra Vekilleri Heyeti göreve başladı. Böylece BMM Hükümetinin yasal çerçevesi ortaya çıkmış durumdaydı.[106] Meclisin bu ilk günlerde ki, faaliyetlerinden anlaşılacağı gibi, Büyük Millet Meclisi'nin genel politikası Hilafet ve Saltanata bağlılıktır. Milletvekilleri de, bunu her fırsatta şu şekilde dile getirmişlerdir. *''Millet Meclisinin ilk ve son sözü halife ve padişaha sadakattir''.*[107] Buradan da anlaşılacağı gibi, öncelikle meclisi meşrulaştırmayı hedef edinmişlerdir.

İlk meclis, ülkedeki karışıklıkları önlemek için bir dizi kararname ve kanun hazırlamıştır. İlk birkaç günlük faaliyetleri bunlardan ve bu kanunlar çıkarılırken yapılan tartışmalardan oluşur. Bir numaralı kanun, halkı muzdarip eden hayvan

---

[102] Yavuz Abadan, Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ajans Matbaa, Ankara, 1959, s. 53.
[103] **TBMM Gizli Zabıt Ceridesi**, C. I. , s. 60.
[104] Ömür Sezgin, **a. g. e.** , s. 36–37.
[105] Ömür Sezgin, **a. g. e,** s. 123–124.
[106] Ömür Sezgin, **a. g. e.** , s. 30.
[107] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960, s. 642.

vergisinin yükseltilmesini önlemişti. İki numaralı kanun ise iç isyanları bastırmak için çıkartılan Hıyanet-i Vataniye Kanun'uydu. Bunları, iç düzeni sağlayan diğer kanunlar izlemiştir. Mecliste ilk günlerde her şey tartışılmıştı. 4 kadınla evlenilmesi, içkinin yasak edilmesi, ithal kumaşın yurda getirilmesinin durdurulması... gibi. Yapılan tartışmaların en ilginci, bir grup mebusun 150 yıldır giyilen fesin kaldırılıp yerine milli mücadeleyi temsil eden kalpağın kullanılması üzerine başlayan tartışmalardı. Bu tartışmalar sırasında bir grup milletvekilinin *''Yaşasın Kalpak''* diye slogan attığı duyuldu. Ancak bu fikrin imparatorluğun diğer bölgelerinde hoş karşılanmayacağı düşünüldüğünden ve karışıklık çıkmasından korkulduğundan ertelendi.[108]

Meclisin açılmasıyla birlikte milli irade tecelli etmiştir. Meclis ve hükümet milli amaçlara bağlı olarak ilk günden itibaren çalışmalarına başlamıştır. Günün basınına da olaylar aynı şekilde yansımıştır. Devrin gazeteleri meclis üyelerini vatanperverler olarak nitelendirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, **İrade-i Milliye'nin Kuvveti** adlı makalesinde *''Milli esaslara bağlılık her vatanperverin görevidir. Bunlara katılmayan haindir''* [109] der.

Büyük Millet Meclisinde Ulusal Ant milletvekilleri tarafından yeminle onaylanmıştır. Ulusal Ant metni mecliste değiştirilmek istenmiş ama bundan bir sonuç alınamamıştır.[110] Büyük Millet Meclisiyle birlikte Ulusal And da ayrı bir önem kazanmış ve hükümetler programlarını bu doğrultuda gerçekleştirmiştir.

D. Meclisin Otoritesini Egemen Kılma Çalışmaları

Meclis-i Mebusan'ın dağılmasından kısa bir süre sonra, 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa, yeniden İstanbul Hükümeti'nin başına geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da etkinliğinin artmasından rahatsız olan hükümet, Ankara'da Meclisin açılmasıyla birlikte harekete geçmiştir. Nitekim Nisan 1920'de padişah Vahdettin son koz olarak, Dürrizade Abdullah Efendi'den Mustafa Kemal'e karşı fetva çıkartmış ve kullanmıştır. Başarı sağlayamayan hükümet 28 Nisan 1920'de

---

[108] Kemal Öztürk, **İlk Meclis (Belgesel)**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1999, s. 62–63.
[109] **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, Mayıs 1336
[110] Nejat Kaymaz, **a. g. m.**, s. 51.

Anadolu Fevkalade Müfettişliği adı altında bir teşkilat oluşturmuştur. Müfettişliğin amacı, Anadolu'da padişah egemenliğini yeniden kurmaktı.[111]

Bu teşkilatlanmaya paralel olarak İstanbul'da Süleyman Şefik Paşa komutasında, Kuvay-i İnzibatiye (Hilafet Ordusu) kurulmuştur. Bu hareket İzmit'e kadar ulaşarak milli hareketi engellemeye çalışmıştır.[112] Böylece Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti silahlı olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarih, Anadolu'da silahlı ayaklanmaların büyük boyutlara ulaştığı zamanlardır. Bu ayaklanmalar adeta Ankara'yı tehdit eden bir hal almıştır. Bu nedenle Ankara'nın bu dönemde en büyük problemi bu ayaklanmaları bastırmak olmuştur. Ankara Hükümetini hedef alan bu isyanların temelinde, hükümetin padişaha ve dine karşı geldiği ayrıca Bolşeviklik güttüğü söylenerek, halkın dini inançlarına ve Rus düşmanlığına vurgu yapılması yatmaktadır. Kısa sürede halk desteği alan asilerin 19 Mayıs 1919'da yayınladığı ve isyanları meşru kılmaya çalıştıkları bildirileri vardır.

''Ey padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri bağlılığı ile dünyayı hayrette bırakmış olan gerçek Müslümanlar: Bolşevik adı altında dört yüz yıllık din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış dinsel yasaya aykırı ve kanun dışı olan bir görüşe kapılan bir takım eşkıya vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve dürüst halkını aldatarak, Padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağını çekmişlerdir.''[113]

Bildiride üzerinde durulan ana temalar din ve Bolşevikliktir. Bu sebeple halkı meclis aleyhinde kışkırtmak ve ayaklanmaları güçlendirmek hiçte zor olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1920 Cumartesi günü isyanlarla ilgili yaptığı konuşma şöyledir; *''Bunlar esasen İstanbul'dan suret-i mahsusa da, çok para ile memuren gönderilmiş olan bir takım kimselerin teşvikatı ile ortaya atılmış bulunuyordu''*[114]

Büyük Millet Meclisi açılıp, İcra Vekilleri Heyeti seçilip görevine başlamadan evvel, Anadolu'da yönetimi ''Heyet-i Temsiliye'' sağlamakta olup adeta

---

[111] Durmuş Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 196.
[112] Durmuş Yalçın, **a. g. e.** , s. 196.
[113] Süreyya Şehidoğlu, **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970, s. 35.
[114] **T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları**, C. I, s. 2.

hükümet gibi çalışmıştır. İç güvenliğin sağlanması konusunda da çaba göstermişlerdir. Ancak Büyük Millet Meclisi açılıp çalışmalarına başladıktan sonra Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde ayaklanmalar başlamış ve iç güvenliği tehdit eder hal almıştır. Bunun karşısında meclis, açıldığı ilk günden itibaren ülke içerisinde otorite kurma çalışmalarına başlamış ve çeşitli yollara başvurmuştur.

Öncelikle iç güvenliği sağlayıcı yeni örgütlerin kurulması yoluna gidilmiştir. B.M.M. çalışmalarına başladığı sırada kırsal kesimin güvenliğinden jandarma, kentlerden polis teşkilatı sorumluydu. Ancak bu iki kurum da oldukça bozulmuştu. Birlik ve dayanışma içinde bulunurken halkın can ve mal güvenliğinin de sağlanması için icra vekilleri heyetinde görüşmeler yapılmış ve ülke içerisinde bulunan tüm silahlı kuvvetlerin tek çatı altında toplanmasına karar verilmiştir. İcra vekilleri heyeti kırsal kesimdeki iç güvenliği sağlamak amacıyla, piyade ve süvarilerden oluşan *''seyyar jandarma''* adı altında yeni kuvvete inzibatiye kuvvetleri oluşturmuştur. Mecliste yapılan görüşmelerde iç isyanların başlıca sebebi idaresizliktir, idare güzel ele alınırsa isyan çıkmaz ve kuvvetler hâkim olmalıdır kararı alınmıştır.[115] Seyyar jandarma müfrezeleri kurulmasından sonra iç güvenliği sağlayıcı askeri önlemlere hız verilmişti. 25 Haziran 1922'de 3, 12. kolordu ile 56. ve 61. Fırkanın görev alanı içinde bulunan 310–315 doğumluların silâhaltına alınmaları kararlaştırılmış, 26 Haziran'da Divan-ı Harplerin kurulmasına karar verilmiştir.[116]

Meclisin açılışından iki gün sonra Mehmet Şükrü Bey, ülkenin kaderini belirleyecek olan milli meclise karşı gelenlerin ve meclis otoritesini engellemek isteyenlerin cezalandırılması için ihtilalci yasaların çıkarılmasını önermiştir. Düşman ordularına hizmet eden ve içerisinde bozgunculuk yapan kimselerin vatan haini ilan edilip, özel bir yasa ile idam edilmelerini istemiştir.[117]

Hükümet bu konuda yasa tasarısı hazırlamış ve Refik Şevket Bey'in önerisi ile *''Hıyanet-i Vataniye Yasası''* çıkartılmıştır. Ancak buna rağmen isyanlar birbirini izlemiştir. Buna karşılık meclis otoritesinin sağlanması için bazı mebuslar daha sert önlemleri içeren *''Telkin ve Tedhiş Yasası''* olarak bir dizi önlemler hazırlayıp

---

[115] **T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları**, C. I, s. 59–60.

[116] Böylece M. Kemal'in 1 Mayıs 1920'de meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada belirttiği, 'Kuvay-i Milliyeye, ordu her şey ve her vasıta artık doğrudan doğruya milletin tahtı emrindedir. Kuvvetlerin iyi istimal edilmesi lazımdır.'' Düşüncesi işlerlik kazanmış güçlerin kullanımında merkeziyetçi düşünce egemen olmuştur. Bk: **T.B.M.M G. C. Z**, C. I, s. 7–8.

[117] **T.B.M.M G. C. Z**. , C. I, s. 86–88.

meclise sunmuşlardır. Başarı sağlanması için de, *''Adul (Adalet-Doğruluk) Heyeti''* adında bir heyetin seçilip ne pahasına olursa olsun çalışmasını istemişlerdir. Ancak bu şekilde, tüfekle, dipçikle, iple, sopayla bir yere varılamayacağı düşüncesi hâsıl olmuş ve yasa tasarısı reddedilmiştir. Yine Reşid Ağa'nın (Malatya Mebusu) *''Seferberlik emrine uymayanların malları alınır, evleri yıkılır, inat ederlerse idam edilir''* yönündeki görüşü meclisçe benimsenmemiştir.[118]

Ordudaki disiplini korumak için meclis, çalışmalarını her geçen gün hızlandırmakta ama buna mukabil isyanlar ve asker kaçakları önlenememektedir. Örneğin: Sivas Yöresinde bazı askeri birliklerin sayısı 80–100 civarı iken 2-3'e inmiştir. Bunun için Müdafaa-i Milliye Vekâleti *''Firariler Kanunu''* adında bir yasa hazırlayıp meclise sunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa tarafından onay gören yasa meclis gündemine alınmıştır. Yasanın gerekçelerini ve içeriğini Fevzi Paşa anlatmıştır. Ayrıca bu görüşmelerde firarilerin iki şekilde olduğu, birincileri asker firarileri diğerleri ise, Kuvay-i Milliye firarileri olduğu belirtilmiştir. Bunun için Kuvayi Milliye firarilerine yapacak bir şey olmadığı bunların silahlı birer eşkıya halini alıp dağa çıktıklarını, ancak asker firarilerinin sıkı tutma ile önlenebileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca 11. Fırkadan hiç kimsenin kaçamadığı belirilmiştir.[119] Firariler hakkında bu önlemlerin kanunlaşması kararlaştırılmıştır. Refik Şevket Bey'i bu konuda Abdülkadir Bey'de desteklemiştir.

Ancak bundan sonra başka bir sıkıntı daha doğmuştur. O da bu yasayı hangi yargı kurumunun yargılayacağının belirsizliğidir. Divanı Harpler mi, yoksa mahkemeler mi karar verilememiştir. Bunun üzerine olağanüstü mahkemelerin kurulması kararlaştırılmış ve hâkimlerinin meclis içerisinden seçilmesine karar verilmiştir. Mecliste alınan karara göre; *''Hakkında ihbarat vaki bulunan kişiler hakkında tahkikat yapılır. Yapılan tahkikat neticesinde cezayı mucip bir fiile tasaddi etmiş ise, ister gizli ister aşikâr yapılsın bir hükmile teyyüd eder''* diyerek kanunlaştırılmıştır. Ancak başını Hamdullah Suphi Bey'in çektiği bazı milletvekilleri yasaya karşı çıkmışlardır. Mecliste uzun uzun tartışmalara neden olan Firariler Hakkındaki Kanun, 11 Eylül 1920'de çıkarılmış ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını sağlamıştır.[120]

---

[118] **T.B.M.M G. C. Z,** C. III, s. 682–685.
[119] **T.B.M.M G. C. Z. ,** C. I, s. 87–88.
[120] **T.B.M.M G. C. Z. ,** C. II. , s. 613.

Meclis 23 Nisan 1920'de açılıp çalışmalarına başladığında, Anadolu'da bulunan halkın çoğu meclisin açılmasını duymadığı gibi, daha İstanbul'un işgalinden bile haberdar değillerdi. Oysa Büyük Millet Meclisi açılış amacını halkın bağımsızlık ve özgürlüğünü sağlamak olarak göstermişti. B.M.M' nin etrafında adam toplamak için amaçlarının ne olduğunu belirtecek bir bildirinin yayınlanması gerektiğini Hamdullah Suphi Bey dile getirmiştir. Beypazarı'nda da isyanların başlaması sonucu *''İrşad Heyeti''* adı altında bir komitenin oluşturulması düşünülmüştür. İsmail Şükrü Bey yeni bir propaganda örgütü kurmak yerine *''Darülhikmeye''* görev verilmesini istemiştir. Meclisçe önemli karşılanmıştır. Böylece bir irşat komitesi oluşturulmuş, çalışmalarına başladığı sırada, B.M.M' de isyanları durdurabilmek için toplanış nedenlerini ve amaçlarını halka anlatmak amacıyla bir bildirinin hazırlanması işini Hamdullah Suphi Bey'e vermiştir.[121]

Bu bildiriye karşıt olarak başka bir girişimden de söz etmek mümkündür. İzmit Milletvekili Sırrı Bey, 26 Nisan 1920'de padişaha telgraf çekilerek, B.M.M' nin amacının işgal edilmiş toprakları kurtarmak olduğunun vurgulanması gerektiğini söylemiştir. Hazırlanan metin, mecliste okunmuş, kabul görmüş ve padişaha gönderilmesine karar verilmiştir.[122] Böylelikle milli mücadeleyi meşru kılmak ve meclisin otoritesini sağlamak için propaganda çalışmaları yürütülmüştür. Dâhiliye Vekili Cami Bey, 8 Mayıs 1920 tarihli genelgesinde bu propaganda üzerinde durarak, düşman propagandalarına karşı gafilleri aydınlatmanın tüm mülki memurların ödevi olduğunu belirtmiştir. Meclis propaganda çalışmalarını sözlü ve yazılı olarak iki koldan sürdürmüştür. Şeriye Vekâleti adı altında bir kurum oluşturulmuş ve savaşın İslamcı bir nitelikte yansıtılmasına ses çıkarmamışlardır. Hatta halk kitlelerinin savaşa katılımını sağlamak için ulema sınıfından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Yazılı olarak da, Babalık, Öğüt, Açıkgöz gibi Anadolu gazetelerinin yanında Yeni Gün gazetesi de milli mücadelenin sözcüsü olmuştur.[123]

---

[121] Anadolu'nun her tarafından gelen vekillerimizin kurduğu B.M.M. olanı biteni dinleyip anladıktan sonra ulusa gerçekleri söylemeyi uygun gördü. Hamdullah Suphi Bey, Halife ve padişahı düşman baskısından kurtarmak için ve devletin başkentini anavatana bağlamak için çalıştıklarını, padişaha ve halifeye isyan sözünün yalan olduğunu vurgulamıştır. Sonunda da, *''Tanrının laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun, kutsal yardımı, halife ve padişahımızı ulusu ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın''* diye eklemiştir.

[122] **T.B.M.M G. C. Z.,** C. I, s. 620.

[123] Kuruluş günlerinde M. Kemal Paşa, izlenen ulusal politika ile ters düşecek haberleri engellemek için, derlenen haberleri kontrol ederdi. Zira ajans haberlerinin bir kısmı halka yanlış ve yanlı haberler yayarak, ulusal bütünlüğün bozulmasına neden oluyorlardı. Bk: **TBMM G Z C**, C. I, s. 625.

Milli Mücadele'nin sonlarına kadar yer yer devam eden iç isyanlar, bütün memleketi karışıklık ateşleri içerisinde yakmış, hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları bütün vatan semasını yoğun karanlıklar içerisinde bırakmıştı.[124]

[124] Gazi Mustafa Kemal, **a. g. e.** , s. 316.

İKİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN GENEL YAPISI

A. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Hükümetin Kurulması

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi hemen çalışmalarına başlamış ve açıldığının ikinci günü olan 24 Nisan'da bir kanun çıkarmıştır.[125] Böylece, meclis yasama ile ilgili görevlerine başlamıştır. Bu arada meclisin çıkardığı kanun ve aldığı kararları yerine getirecek bir yürütme organının kurulması şart olmuştu. İstanbul Hükümeti de yok sayıldığından, Milli Egemenlik esasına dayanan hükümet kurulmalıydı. Bunları kavrayan Mustafa Kemal Paşa, meclisin 24 Nisan tarihli oturumda yaptığı konuşma sonrasında, hükümet teşkiliyle ilgili birtakım esaslar ortaya koymuştur. Bu esaslar şöyledir;

—Tarih tecrübelerine, ilmi verilerine ve halen içinde bulunulan şartlara göre memleketin milli kuvvetlerini bir teşkilatta birleştirmek esastır.

—Bu teşkilat Osmanlı Anayasa metinleri gereğince olmamalıdır. Milli vicdanın ifadesi olan Meclisin yapacağı kanunlara bağlı bir hükümetin kurulması şarttır.

—Meclis, hükümeti(İcra Heyeti'ni) kontrolle yetinecek *''murakıb ve müdekkik''*[126] bir yasama organı değildir, milletin mukadderatına bu sıfatla ve kuşbakışı bakamaz. Fakat bu mukadderata ''bilfiil iştigal etmek'' zorundadır. Bundan dolayı, Meclis yasama yürütme yetkilerini kendisinde toplamış olmalıdır.

—Meclis günlük politika ve idare işlerinin ayrıntısına kadar inemeyeceğinden ve meşgul olamayacağından kendi içlerinden bir heyet seçmelidir. Belli hükümet işlerine göre ayrılmış dairelerin idaresi, bu heyet üyelerine verilmelidir. Bu heyetin adı **''Heyet-i İcraiye''** olmalıdır. Üyelerine de **''Vekil''** denilmelidir.

—Meclisin kendisi mercisiz kalmıştır. Bunun için seçeceği başkan meclisi temsil etmeli, fakat İcra Heyetinin de başkanı olmalıdır. Bu kişi de diğer vekiller gibi, meclise karşı sorumlu olacaktır.

—Reissiz bir hükümet vücuda getirmek zaruriyeti içindeyiz. Çünkü Padişah-Halife hem Osmanlıların, hem de bütün Müslümanların başı olmakla beraber zor

---

[125] Meclisin çıkarmış olduğu ilk kanun, *Ağnam Resmi Kanunu*'dur. Kırşehir Milletvekili Müfid Efendi tarafından önerilen teklif aynı oturumda kabul edilerek kanunlaştırılmıştır.

[126] **Murakıb:** Koruyan, **Müdekkik:** İnceleyen, en ufak detayına kadar ele alan anlamlarına gelir.

durumdadır. Bu sebeple geçici dahi olsa, Anadolu'da bir hükümet reisliği veya bir padişah vekilliği kurmak doğru olmaz. Maksat Padişah-Halifenin kurtarılmasıdır. Seçimle iş başına gelen Meclise sınırlı yasama yetkileri vermekten ziyade, onu milli iradenin yegâne merkezi yapmak, böyle tanımak gerekir. O halde, Meclisten daha üstün bir hukuki ve siyasi kuvvet(milli egemenliği kullanacak daha üstün bir organ) bulunmayacaktır.

—Türkiye'nin siyasi tarihinde, taklit hükümet rejimleri vardır. İstibdatlar vardır. Teklif bu olaylardan alınan derslere göre yapılmaktadır. Karar, Meclis Umumi Heyetindedir. İçinde bulunulan olağanüstü durum süratle hareket edilmesini gerektirmektedir.[127] Bu önergenin kapsadığı ilkeler Atatürk'ün Nutkunda yer almaktadır.[128]

Mustafa Kemal'in hükümetin teşkili hakkındaki teklifi milletvekilleri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Yapılan tartışmalar ve görüşmeler neticesinde teklif olduğu gibi kabul edilmiştir. 2 Mayıs 1920'de yapılan görüşmelerde ise hükümetin kurulması için gerekli ortam hazırlanmış, Genelkurmay Başkanlığı'nın da hükümetin içerisinde yer alması uygun görülmüştür.

1. Meclis Hükümeti Sistemi

Meclis Hükümeti sisteminde, ''*devletin bütün fonksiyonları yasama organı olan parlamentoda toplanır. Devletin adeta parlamentodan başka organı yok gibidir. Yürütme tamamıyla parlamentoya bağlanmıştır. Parlamento yasama, yürütme ve yargı fonksiyonunu yapar. Bu tip devlet idaresi rejimine,* ***Meclis Hükümeti Sistemi*** *denir.''*[129] Milli egemenliğin temsil edildiği mecliste tüm yetkiler bir tekel altında

---

[127] Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001. s. 26–27.

[128] *'' 1- Hükümet kurmak zorunludur.*
2- Geçici olduğu bildirilerek bir Hükümet Başkanı tanımak, ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.
3- Mecliste yoğunlaşan ulusal iradenin yurt alın yazısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir.
4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme yetkilerini kendi elinde toplamıştır. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar, Meclis Başkanı kurulun da başkanıdır.
Not: Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumu alır.'' Bk: Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 438.

[129] Kemal Dal, **Anayasa Hukuku Temel Kuralları**, Ankara, 1973, s. 119.

toplanmış durumdadır. Böylece yürütmenin yanında, yasama ve yargı ayrı birer otorite olarak yer alamaz.

Meclis Hükümeti sistemi, millet iradesinin ve egemenliğinin bölünmezliği ilkesine dayanır. Bu hükümet sisteminde, yürütme iktidarı meclisten ayrılmış bir İcra Vekilleri Heyeti veya İcra Komitesi tarafından meclis adına kullanılmaktadır.[130] Kuvvetler Birliği sisteminin teorik gerekçesi de *''Egemenlik halkta olduğuna göre, halk egemenlik hakkını seçtiği temsilcileri vasıtasıyla kullanır. Egemenliğin bölünmesi söz konusu olamaz. Bu sebeple halkın yegane temsilcisi meclistir. Ve bütün kuvvetler ve yetkiler onda toplanır. Kuvvetleri ayırmak egemenliğin bölünmesi demektir ve demokrasiye aykırıdır.''*[131]

2. Muvakkat İcra Encümeni (25 Nisan- 3 Mayıs 1920)

Bu heyet geçiş döneminin yürütme organıdır. Bu geçiş dönemi, 25 Nisan 1920'den 3 Mayıs 1920'ye kadar sürmüştür. Bu kısa süre içerisinde Muvakkat İcra Encümeni'nin bir kararnamesi olmadığı için ve yaptığı işler bir yere kaydedilmediğinden faaliyetleri hakkında fazla bilgi yoktur.

İlk İcra (Yürütme) Organı, **Muvakkat İcra Encümeni**'dir.(Geçici Hükümet) Mecliste 25 Nisan 1920 günü yapılan oturumda birtakım öneriler verilmiş, içlerinden Celaddin Arif Bey'in teklifi Meclisçe benimsenmişti. Meclis, Celaleddin Arif Bey'in kabul edilen önergesi gereğince, 25 Nisan 1920 tarihli beşinci oturumunda, Muvakkat İcra Encümeni'nin seçimine başlanmış ve Celaleddin Arif Bey'in önergesi doğrultusunda seçimler yapılmıştır. Yapılan ilk tur oylama sonucunu, Celaleddin Arif Bey açıklamıştır.

''Reye iştirak eden zevat-ı muhteremin adedi 107, tabi-i ekseriyet-i mutlakası 54 eder. Fakat ekseriyyet-i mutlaka 54 olduğu için netice itibariyle bendenize 71 rey vermişsiniz. Cami Bey 66, Bekir Sami Bey 58 rey almışlardır. Diğer zevat ekseriyeti ihraz edememişlerdir.''[132]

Bu ilk tur oylama sonucunda, Celaleddin Arif Bey, Cami Bey, Bekir Sami Bey Muvakkat İcra Encümenine seçilmişler, diğer adaylar ise çoğunluk oyunu

---

[130] Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1969, s. 292.
[131] Kemal Dal, **a. g. e**, s. 292.
[132] Yavuz Aslan, **a. g. e.** , s. 40.

dolduramamışlardır.[133] Encümenin ilk üç üyesi seçildikten sonra, ikinci tur oylamalara geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in seçime girmeden İcra Heyetinin tabii üyesi olmasını teklif etmiş ve teklif Meclis Genel Kurulu tarafından da kabul görmüştür. Yapılan ikinci oylama da Fevzi Paşa, 58 oy alarak encümene dâhil olmuştur. Daha sonra yapılan üçüncü tur oylama da ise, en çok oy alan iki adayın üye olması kararlaştırılmış ve yapılan seçim sonrası, Hamdullah Suphi Bey, Hakkı Behiç Bey Muvakkat İcra Encümeni'ne dâhil olmuştur. Böylece Muvakkat İcra Encümeni üyesi altıya tamamlanmıştır.

1- Celaleddin Arif Bey (Erzurum Milletvekili)

2- Cami Bey (Aydın Milletvekili)

3- Bekir Sami Bey (Amasya Milletvekili)

4- Fevzi Paşa (Kozan Milletvekili)

5- Hamdullah Suphi Bey (Burdur)

6- Hakkı Behiç Bey (Denizli)

Not: İsmet Paşa seçimlere girmeden Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine Encümenin tabii üyesi olmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'da Büyük Millet Meclisi Reisi olması sıfatıyla, hükümetin teşkiline dair karar gereğince, Encümenin de başkanıdır.[134]

Böylece seçimle işbaşına gelmiş bu kişiler tarafından 8 kişilik geçici bir hükümet kurulmuştur. Muvakkat İcra Encümeni adı ile kurulan bu heyet, Büyük Millet Meclisi'nin ilk yürütme organı kısacası ilk hükümettir. Mecliste oluşturulan bu ilk heyet için demokratik bir yol olan seçim sistemi kullanılmıştır.

Artık Ankara'da yeni bir meclis açılmış, yeni bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümetin başkanlığını da Mustafa Kemal Paşa yürütüyordu. Böylece bu yönetim şeklinin adı konulmamakla beraber cumhuriyetti. Nitekim 1927'de Mustafa Kemal Paşa, büyük söylevini verirken ilk kurulan hükümetten, '*'Efendiler, bu esaslara dayalı hükümetin niteliği kolayca anlaşılır. Böyle bir hükümet ulusal egemenlik esaslarına göre kurulmuş bir hükümettir, yani Cumhuriyettir''*[135] diye bahsedecektir.

---

[133] İlk tur oylama sonucu çoğunluk oylarını dolduramayanların aldıkları oylar şöyledir. İsmet Bey (Edirne) 42, Hakkı Behiç Bey (Denizli) 33, Adnan Bey (İstanbul) 27, Ferid Bey (Çorum) 24, Hamdullah Suphi Bey (Antalya) 23 oy almışlardır. İkinci tur oylama, en çok oy alan bu altı kişi arasında yapılacaktır. Bk: Yavuz Aslan, **a. g. e.** , s. 41.

[134] Yavuz Aslan, **a. g. e.** , s. 40–41.

[135] Halide Edip Adıvar, **a. g. e.** , s. 82.

Encümenin kuruluş amacı; İcra Vekilleri Heyeti'nin Seçim Kanunu'nun hazırlanması işi ve daha sonra da vekillerin seçiminin uzun süreceği düşünüldüğünden memleketi hükümetsiz bırakmamak ve işlerin bir an evvel yoluna konulması içindir.

Çok geçmeden hakkı Behiç Bey meclis içerisinde tam güvenilirliği sağlayamadığı düşüncesiyle istifa etmiş, Mustafa Kemal Paşa bunu üzüntü ile karşılamıştır. Bu istifa üzerine İsmail Fazıl Bey söz almış ve bu istifanın sebebinin meclis içerisindeki güvensizlik değil de, milletvekillerinin henüz birbirlerini tanımamasından kaynaklandığını söylemiştir.[136]

3. Layiha Encümeni

Muvakkat İcra Encümeni'nin seçimleri bittikten sonra, İcra Vekillerinin nasıl seçileceğine dair kanun yapacak olan Layiha Encümeni'nin seçimlerine gidilmiştir. 25 Nisan 1920 tarihli meclisin altıncı oturumunda yapılan seçim sonucunda Layiha Encümeni oluşturulmuştur.

1- Rıza Nur (Sinop)
2- Celaleddin Arif (Erzurum)
3- Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)
4- Yunus Nadi (İzmir)
5- Hamdullah Suphi Bey (Antalya)
6- Hakkı Behiç Bey (Denizli)
7- Sırrı Bey (İzmit)
8- Refik Bey (Konya)
9- Şeyh Servet Efendi (Bursa)
10- Haydar Bey (Kütahya)
11- Emir Paşa (Sivas)
12- Abdülhalim Çelebi Efendi (Konya) daha sonra istifa etmiş yerine Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.
13- Besim Atalay (Kütahya)
14- Ahmed Ferid Bey (İstanbul)

[136] **T.B.M.M GZC**, C. I, s. 126.

15- Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu)[137]

Layiha Encümeni hemen çalışmalarına başlamış ve ilk iş olarak beş maddelik İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilmesine dair kanun tasarısını hazırlamıştır. Bu kanun tasarısı hazırlanırken Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetin teşkiline ilişkin vermiş olduğu tekliften yararlanılmış ve Meclis Başkanı, hem yasama hem de yürütme organının başkanı olarak belirlenmesine rağmen, İcra Heyeti'ni oluşturacak vekiller bizzat meclis tarafından seçilecekti.[138]

Büyük Millet Meclisi, 1 Mayıs 1920 tarihinde, ''İcra Vekilleri Suret-i İntihabına'' dair kanun tasarısının genel mahiyeti üzerindeki görüşmelere başlandı. Görüşmelere başlandığı sırada, Celaleddin Arif Bey söz alarak, *''Ma'lum-u âliniz bizdeki mevcud nezaretlerde bir Harbiye ve bir de Bahriye var idi. Bugün maal-esef ayrıca bahriye için bir vekâlet tesis edebilmek imkânı olmadığından bunun için her ikisini de birleştirerek ''Müdafaa-i Milliye'' dedik''*[139] diye belirerek Bahriye ve Harbiye Nezaretlerinin birleştirme sebepleri üzerinde durmuştur. Daha sonra söz alan Ragıp Bey (Kütahya Milletvekili) ise, buna kesinlikle karşı çıkmıştır. Böylece mecliste ilk muhalif hareketler görülmeye başlamıştır.

4. İcra Vekilleri Heyeti'nin İlk Programı

İcra Vekilleri Heyeti, çalışmalarına başlar başlamaz 5 Mayıs 1920 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Bu toplantı 9 Mayıs 1920 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Haber şu şekildedir; *''Vekiller Meclisi geçen Çarşamba günü badezzuhr ilk defa Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti altında Hükümet konağında ayrılan daire-i mahsusa da toplanarak geç vakte kadar müzakere icrasına devam etmiştir. Milletin kendi iradesiyle kendi mukadderatına bilfiil vaz'ıyed etmesini gösteren bu hadise tarihimizin mühim bir fasıl başıdır''*[140]

Toplantı sonunda, İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı hazırlanmıştır. Bu programda; Milletin varlığı tehlikeye düştüğü bir sırada *''nazari, karışık, uzun süren muamelelere''* başvurulmayacaktır esası yer alır. Dış politika sahasında, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek ve yurdu işgal eden devletlerin buna sadık olmasını

---

[137] İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920–1986)**, Ankara, 1986, s. 38.
[138] Yavuz Aslan, **a. g. e.** , s. 42–43.
[139] Yavuz Aslan, **a. g. e.** , s. 44.
[140] **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 9 Mayıs 1336 (1920), Numara: 28, s.3.

sağlamak yolunda yürünecektir. İç politikada esas, milli birlik ve dayanışmayı, asayişi muhafaza olunacaktır. Askeri alanda ise, Kuvay-ı Milliye düzenli bir askeri teşkilat haline getirilecektir.[141] Oldukça kısa olan bu programda esas prensip, yeni bir takım şeyler yapmaktan ziyade var olanı muhafaza etmek olmuştur.

Program mecliste okunmuş daha sonra milletvekilleri söz almışlar ve söz alan milletvekillerinden bazıları bu programları beğendiklerini söylemişlerdir. Böylelikle İcra Vekilleri Heyeti Programı kısa geçen görüşmeler sonrasında kabul edilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin üyeleri, Meclis içerisinden meclis üyelerinden gösterilecek olan adaylar arasından Meclis Genel Kurulunca seçilecektir.[142] İcra Vekilleri Heyeti sistemi 29 Ekim 1923 tarihinde *''Kabine Sistemi''*ne geçilmesiyle son bulmuştur.

5. Vekil Seçimlerinde Uygulanan Usuller

Büyük Millet Meclisinde, 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun'un 2. maddesinde, *''İcra Vekilleri meclisin ekseriyeti mutlaka ile aralarından intihap olunur.''* şeklinde bir hüküm yer almıştı. Buna göre vekil (bakan) olabilmek için, Mecliste bulunan milletvekilleri aday olacak, Meclis adaylar arasından tek tek oylama ile vekilleri seçecek ve böylece İcra Vekilleri (Hükümet) oluşturulacaktı.

4 Eylül 1920 günü, Dâhiliye Vekâleti için seçim yapılmıştır. Bu seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın adayı Refet Paşa ile Tokat Mebusu Nazım Bey arasında çekişmeli bir seçim geçmiştir. Nazım Bey fazla oy almış taraf olarak görevi devralmış ve M. Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu isteği reddetmiştir. Böylece Meclis Başkanı olarak Nazım Bey'in Dâhiliye Vekilliğini onaylamadığını belli etmiştir. Ayrıca üzerine varılarak istifa ettirilmiştir.[143]

Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu bu davranış antidemokratik olarak nitelendirilebilir. Sonuçta ortada bir seçim vardır ve çoğunluğun istediği aday göreve getirilmiştir. Sebep ne olursa olsun, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yapmış olduğu yıldırma politikası demokrasi ile bağdaşmaz.

---

[141] Tarık Zafer Tunaya, *''TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri''*, **İ.Ü.H.F.M**, S. XXII/3–4, İstanbul, 1967, s.236–237.
[142] Yavuz Aslan, **a. g. e.** , s. 73.
[143] Mustafa Kemal, **a.g. e.** , s. 672.

4 Kasım 1920'de Çorum Milletvekili Fuat Bey ve 44 arkadaşı İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimine dair kanun tasarısında bulunan *''Büyük Millet Meclisi Reisi'nin meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyeti mutlaka ile intihap olurlar''* şeklindeki maddenin değiştirilmesini teklif etmişlerdir. Bu teklife göre, Vekiller Heyeti'ne Meclis Reisi'nin uygun göreceği kişiler arasından seçim yapılacaktı. Bu teklif yapılırken, seçilen vekiller arasında daha sonradan sorunlar yaşanması ve heyetin uyum içerisinde çalışamaması bundan dolayı da zaman kaybı yaşanması gösterilmiştir.[144]

Ancak, bu teklif karşısında mecliste şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey memleketi kurtarmak amacıyla toplanmış olan bu mecliste farklı yerlerden gelen mebuslar arasında farklı görüşler olmasının doğal olduğunu belirterek, aynı şeyleri düşünen insanlarla çalışmanın meclis ve halk hâkimiyetine ters olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının son bölümünde ise, *''Liste usulü kabul edilecek ise, bendenizce Meclisin hiç intihabına hacet kalmaz. Reis istediğini kabul, istemediğini reddeder''* demiştir.[145]

1922'ye gelindiğinde, *''Vekiller Heyeti'nin Vazife ve Mesuliyetine İlişkin Kanun Teklifi''* görüşülürken vekillerin seçilme şekillerinin değiştirilmesi için birtakım teklifler olmuş, Meclis Reisinin aday göstermesi şeklindeki uygulamanın iptal edilmesi ile ilgili ciddi tartışmalar yaşanmıştır.

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in konuyla ilgili yaptığı konuşma şöyledir; *''Bir vekâlet için üç namzet gösteriliyor. Namzedin birisi geliyor beni mazur görün diyor, diğeri gelir öyle, kalıyor biri neticede o kişi intihap ediliyor. Fakat bu intihap değil tayin oluyor. Öyle olmaz efendiler bunun yolsuzluğu fiilen sabittir.''*[146]

Yapılan görüşmeler ve tartışmalar neticesinde böyle düşünenlerin görüşleri ağır basmış ve Meclis Başkanının aday gösterme olayı sona ermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bundan kendisine güven duyulmadığı gerekçesiyle rahatsız olmuş ve Meclis Reisliği ile Başkomutanlıktan istifa edeceğini duyurmuştur. Kazım Karabekir Paşa'da M. Kemal'e çektiği telgrafta istifa etmemesini istemiştir.[147]

---

[144] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 21, s. 296.
[145] **TBMM. Zabıt Ceridesi**, C. 21, s. 297–299.
[146] Kadir Mısıroğlu, **Ali Şükrü Bey**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 51.
[147] Kazım Karabekir, **a. g. e.** , s. 1092–1093.

Meclis içerisinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının zaman zaman antidemokratik uygulamaları bulunsa da bu, dönemin şartlarından ve savaş ortamından kaynaklanmaktadır. Meclis içerisinde her kesimden ve her düşünceden insan bulunmakta olup, ancak herkesin fikri doğrultusunda hareket etmenin ve istediği kişiyi göreve getirmenin imkânı yoktu. Zira buna ne ülke şartları nede meclisin içinde bulunduğu durum o an için el vermemekteydi. Bu nedenle bazı uygulamalar demokrasi dışı olabiliyordu. Mecliste, kuvvetler birliği ilkesinin bir arada kullanımı da bu tarzda bir uygulamadır. Fakat bu uygulama da, güçlü durmak ve ülke yönetiminde tek söz sahibi olabilmek için gereken şeylerdendi.

B. Kuvvetler Birliği İlkesinin Uygulanması

Birinci Büyük Millet Meclisi olağanüstü şartlarda kurulmuş bir meclis olduğu için kullandığı yetkilerde olağanüstüdür. Meclisin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunun birinci maddesinde *''Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir''*[148] derken, egemenliğin millete ait olduğunu ve yalnızca millet tarafından kullanılabileceğini vurgular. İkinci maddede ise, yasama ve yürütme, Büyük Millet Meclisi'ne bırakılmıştır. Bu madde de yargı yetkisinden bahsedilmemesine rağmen bölünmez ve parçalanmaz bir egemenlik anlayışına sahip olan meclis, yargı yetkisini de kendinde görmüştür.[149]

Bu durum Kuvvetler Birliği esasını doğurmuştur. Kuvvetler Birliği İlkesinin uygulanmasındaki temel amaç, ülkenin savaş halinde bulunması ve bu buhranlı dönemde, tüm gücü tek elde toplama isteğidir. Milli Mücadelenin kazanılması için emirlerin tek elden çıkmasını ve yine aynı şekilde kontrol edilmesini sağlamak ve suçlu görülen kişilerin cezalandırılmasında adaletin yerini bulması için tüm kuvvetlerin Meclisin elinde bulundurulması uygun görülmüştür.

Mustafa Kemal'in *''Kuvvetler Birliği''* konusundaki düşünceleri mecliste bir takım görüş ayrılıklarına sebebiyet vermişti. Bu düşüncelerin esasını yasama-yürütme ve yargı gibi güçlerinin tümünün meclis tarafından kullanılması ve bu şekilde ülkedeki her alanda tek söz sahibi olarak meclisin tanınmasıydı. Bir grup mebus, *''Hakkında Padişah Buyruğu Çıkarılması Gereken İşler''* diye bazı işleri

---

[148] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000, s. 45–56.
[149] Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet**, Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 17.

ayırarak meclisi söz söyleme de ve karar vermede tek yetkili mercii olarak görmüyorlardı. Ulusal iradede sultanın hiç yeri olmadığından rahatsız olanlara karşı meclis kesin çözüm üretmek zorundaydı. Büyük Millet Meclisinin meşruluğunun sorgulanmasına kadar giden sorun, bu süreçte 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çözülmüştür. Mecliste bu durumdan yakınan Samsun Mebusu Nafiz Bey şu şekilde konuşmuştur;

''Hükümetimiz yeni kurulduğundan henüz kendisine belli bir şekil verememiştir. İdare tarzımıza, idare şeklimize göre hükümetin adını belirtmediğimiz gibi, ne olduğu da belli değildir… Şu halde Yüksek meclisiniz de, İstanbul'daki yasama gücünün tıpkısı olup başkaca bir şekle ve niteliğe sahip değildir. Ben diyorum ki; Bu işleri ayıralım. Eğer yürütme görevi de Meclisin ise, Bakanlar Kurulu sadece Meclisin kararlarını uygulamakla görevlidir, kendi başına karar alamaz. Ya da, yürütme gücü Bakanlar Kuruluna aittir, o zaman biz de sadece yasama gücüne sahip oluruz. Meclisin ve Bakanlar Kurulunun sorumlulukları ayrılsın, belli olsun.''[150]

Egemenlik kavramı içerisinde, devlet egemen olabilir aynı zamanda devletin başında bir diktatör, saltanat süren bir aile veya bir kral da bulunabilir. Ancak devlette egemenlik deyince, devlet faaliyetlerini düzenleyen kuvvetin veya kişilerin kimler olduğu sorunu ortaya çıkar ve kafaları karıştırır. Devlet işlerini yürüten kurum meclis ise saltanatla beraber çok fazla yürümeyebilir.[151] Bu olaylar, Mustafa Kemal'in Kuvvetler Birliği ilkesini kullanmasında etkili olmuştur. Bunun sebebi de, kafalardaki bu karışıklıklara son vermek ve yeni kurulacak düzene elverişli hale getirmek içindir. Bu şekilde bütün yetkiler mecliste toplanır ise, hem vekillerin kafalarındaki karışıklıklar durulacak hem de savaş sonrası İstanbul Hükümeti'ni devreden çıkarmak kolay olacaktı. Fazla geçmeden meclisçe tüm yetkiler kullanılmaya başlandı.

1. Yasama

Büyük Millet Meclisi açıldığı ilk günden itibaren yasama görevini yerine getirmeye başlamıştır. Yasama görevinin yerine getirilebilmesi için öncelikle,

---

[150] Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara, 1971, s. 49.
[151] Orhan Aldıkaçtı, *''Kurtuluş Savaşı ve Ulusal Egemenlik Kavramı''*, **TBMM'nin 65. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu**, TBMM Basımevi, Ankara, 1985, s. 81.

verilecek yasa tekliflerinin incelenip belli bir karara varılması için başta belirttiğimiz gibi her konu ile ilgili ayrı encümenler oluşturulmuştur. Bunlar, Adliye, Layiha, İrşad, Hariciye, İktisat, Kanun-u Esasi, Maarif, Maliye, Ziraat, Müdafaa-i Milliye, Nafıa, Sıhhiye, Şer'iye ve Evkaf, Kavanin-i Maliye, Muvazene-i Maliye, Nizamname-i Dâhili, Tetkik-i Hesabat ve Defter-i Hakani Encümenleri olarak adlandırılmıştır. Meclis içerisinden oluşturulan bu encümenler yasama sisteminin ilk basamağını teşkil etmekte idi.[152]

Meclisin görev yaptığı süre içinde, Vekiller Heyeti tarafından verilen kanun tasarıları ilgili olduğu encümene havale edilir ve burada son şekli verildikten sonra mazbata şeklinde Meclis'e sunulurdu. Bundan sonra Meclis, teklifi öncelikle madde madde görüşür ve sonra gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak, kanunun tümü oylamaya sunulurdu.

Encümene gitmeden görüşülen kanun teklifleri de olmuştur. Bursa Milletvekili Emin Bey ve 43 arkadaşının Başkomutanlık süresi ile ilgili verdiği kanun teklifi[153] buna örnektir. Bu tür uygulamalar seyrek olmakla beraber, özel durumlarda birkaç encümenden meydana gelen Özel Encümenler de oluşturulmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun görüşülmesi sırasında encümenler bu şekilde birleştirilmiştir. Her encümenin 5'er üyesi alınmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi görev yaptığı süre zarfında 394 kanun kabul etmiştir.[154]

Büyük Millet Meclisi ülkenin içerisinde bulunduğu savaş ortamına rağmen ve kötü şartlara aldırmadan yasama hizmetini sürdürmüş, gerekli olan yasaları yaptığı görüşmeler sonrasında çıkarmıştır.

2. Yürütme

Yürütme görevini yerine getirebilmek için, Büyük Millet Meclisinin açılışından iki gün sonra Muvakkat İcra Encümeni oluşturulmuştur. Ardından M. Kemal Paşa'nın hükümet kuruluşuna ilişkin verdiği takrir mecliste incelenmiş ve Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri'nin Suret-i İntihabına Dair Kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, meclisin 11 üyeden oluşan bir hükümeti olacak, üyeleri

---

[152] Kadir Türker Geçer, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ikinci Grup Muhalefeti**, İstanbul, 1993, s. 24.

[153] Başkomutanlık müddetinin 5 Şubat 1922 tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılmasına ilişkin kanun teklifi, encümene hiç gitmeden görüşülerek kabul edilmiştir. Bk: Kadir Türker Geçer, **a. g. e.** , s. 25.

[154] Kadir Türker Geçer, **a. g. e.** , s. 26.

meclis salt çoğunluk sistemine göre seçilecek ve grup içlerinden birini kendisine başkan tayin edecekti. Bunlar esas alınarak 3–4 Mayıs günü yapılan seçimler sonrası ilk hükümet oluşturulmuştur.[155]

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre yürütme gücü Büyük Millet Meclisi'ne aitti. Meclis kendisinin yerine getirmediği bu görevi içlerinden seçtiği bir heyet tarafından yürütüyordu. Hükümet varlığını Meclis dışı bir organdan veya Anayasadan değil, doğrudan doğruya Meclisin iradesinden almıştı. Meclis tarafından seçilen hükümet üyeleri, hükümete karşı değil meclise karşı sorumluydular. Yani hükümet bir bakıma meclisin memurlar heyeti gibi görev yapıyor, başında meclis başkanı bulunuyor ve kişisel sorumlulukları bulunmuyordu.[156]

Yürütme üzerinde yoğun bir Meclis denetimi söz konusudur. Bu denetim *İstizah* (Gensoru), *Sual* (Soru) önergesi ile yapılmaktadır. Yapılan bu denetim sonucunda bazen bir vekil istifa ediyor ya da milletvekilliğine son veriliyordu.

Meclis Hükümeti sisteminin uygulandığı yürütmede, yürütmeyi güçsüz kılmasına rağmen hükümet üzerinde yoğunlaşan baskı hükümetin hatasız olarak çalışmasına sebep oluyordu. Nitekim Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve sonrasında yapılan birçok yeniliğin oturtulmasında Meclis Hükümeti sistemi etkili olmuştur.

Yürütme yetkisini kendinde saklı tutan Meclis, yargıyı da sıkı kontrolü altına alınca, hem kanun koyucu, hem de yürütücü yetkileriyle donatılmış, böylece Meclisin sürekliliği sağlanmıştır.

3. Yargı

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yasama ve yürütme yetkilerini Meclisin tasarrufuna bırakmış ancak burada Yargıdan söz etmemiştir. Milletin egemenliğine dayanan ve egemenliği millet adına kullanan meclis bu yetkiyi de kendisinde görmüş ve millet adına kullanarak bu doğrultuda uygulamalar yapmıştır.

---

[155] Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 210.
[156] Halide Edip Adıvar, **a. g. e,** s. 113.

Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönemde Anadolu'da Bidayet ve İstinaf [157] Mahkemeleriyle Divan-ı Harpler görev yapmakta idi. Ancak birçok yerde çıkan isyanlar neticesinde bu mahkemeler görevini yerine getirmekte yetersiz kalmışlardır.[158] Bunlara meclise karşı başlatılan isyanlar, asker kaçakları ve savaş suçluları gibi olayların da eklenmesi, meclisi yeni bir yargı yöntemi uygulamaya itmiştir. Eski yargı sistemi içerisinde mevcut mahkemelerin yetersiz kalışı ve verilen kararların çok sağlıklı olmayışı sebebiyle, yeni bir yargı sistemine gerek duyulmuştur.

Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen 2 numaralı Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargı yetkisi kullanılmaya başlanmıştır. Bu kanunun uygulaması normal mahkemelere bırakılmış ancak başarısız olmaları sonucu olağanüstü yetkilere sahip bir yargılama kurulu olan İstiklal Mahkemeleri oluşturulmuştur. Hükümet teklifi ile Meclis tarafından oluşturulan bu mahkemeler bu dönemdeki yargı gücünün kullanım alanıdır.

C. Büyük Millet Meclisinin Karakteri

Büyük Millet Meclisini, Türk siyasi tarihi içerisinde diğer kurumlardan farklı kılan ve meclis karakterinde değişiklikler yaratan birtakım yanları vardır. Meclis öncelikle Türk anayasa tarihinde benzeri olmayan bir şekilde çift seçimle (1919–1920) üyelerini belirleyerek iş başına gelmiştir. Milletvekilleri çok çeşitli mesleklere mensup olmakla beraber, farklı anlayış ve inanç içerisindeydiler.

Çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin temsilcileri olan milletvekilleri, farklı siyasi partilere mensuptular. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de mecliste bir parti oluşturarak yer almışlardır. Meclis üyeleri, Osmanlı padişahı tarafından değil, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından çağrılmış, ayrıca meclis İstanbul'da değil de, Ankara'da toplanmıştır.

---

[157] **Bidayet Mahkemesi**; Asliye Mahkemelerine verilen addır. **İstinaf Mahkemesi**, Bidayet Mahkemesinden verilen hükmün bir üst mahkeme olarak incelendiği ve gerekirse önceki kararların iptal edildiği yer. Bk: Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005, s. 461.

[158] Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 219.

Bir kısım milletvekili, Osmanlı Meclis-i Mebusan'dan yani siyasetin içinden geliyorken, bir kısım milletvekili ilk kez seçilerek meclise girenlerdi. Bu nedenle Ankara'da açılan bu meclisi Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı olarak görenler mevcuttur. Birinci Meclisi, Türk siyasi tarihindeki parlamenter radikalizmin bir örneği olarak değerlendirebiliriz.

Samet Ağaoğlu'nun bu konuyla ilgili değerlendirmeleri ilginçtir. Ona göre Meclis, *''Bütün dünya tarihinde millet meclisleri arasında, milletin kaderine en küçük noktasına kadar, bu kadar hâkimiyet ve iktidara el koymuş başka bir meclis gösterilemez. Ona bu yetki yalnız birinci esas kanununda yazılı olan –Türkiye Büyük Millet Meclisi millet kaderine kayıtsız şartsız hâkimdir- hükmünden gelmiyordu. Çünkü bu meclisin kullandığı yetki yazılı hükümlerle ilgisi olmayan bir kaynaktan doğuyordu. İşte o kaynak Kuvay-i Milliye ruhu idi. Sonraki yıllardaki siyasi gelişmeler, ulusal ve tam bağımsız devlet ilke ve temeli buranın üzerine oturmuştur.''*[159]

Meclis bu ruh hali ile tüm siyasi kurumlara hükmetmiş, var olan sistemi baştan sona değiştirmiş, hemen her alanda çalışarak ve fedakârlıktan kaçınmayarak başarılı olmuş bir kurumdur. Bütün bu gücü karakterinde barındırdığı farklı özelliklerden almaktadır.

1. Meclisin Meşruluğu

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla yeni Türk Devleti'nin temelleri atılmış, padişah ve İstanbul Hükümeti yönetimi yok sayılarak Ankara'da yeni bir yönetim şekli teşkil edilmiştir. Meclis açılmadan önce olduğu kadar açıldıktan sonra da kafalarda bir takım soru işaretleri bırakmış, meşruluğu ve konumu konusunda birçok tartışmaya sebebiyet vermiştir. Yalnız, bu konuda tereddüdü olmayan tek kişi M. Kemal Paşa'dır.

Meclis açılmadan önce Yunus Nadi Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşme yapmış ve her kerameti meclisten bekleyenlerden olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa *''Ben bilakis her kerameti Meclisten bekleyenlerdenim. Bir devre yetişik ki onda her iş meşruu olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak*

[159] Samet Ağaoğlu, **Kuvay-i Milliye Ruhu**, İstanbul, 1964, s. 48–50.

milli kararlara istinat etmekle, milletin tamayülat-ı umumiyesine tercüman olmakla hâsıldır''[160] diye cevap vermiştir.

Mustafa Kemal millet iradesine dayanan ve halk için yapılan her girişimi meşru görmüştür. Anadolu'da kurulmuş olan ve halkın desteğini alan tüm cemiyetler Büyük Millet Meclisi'nin açılması yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Meclisin çıkarttığı kanunlara bakılırsa bu kanunlar ülke idaresini sağlayan ve önceki idareyi yok sayan şekilde tertip edilmişti. Bu da gösteriyor ki meclis meşru bir oluşum gibi devleti idare etmiştir.

Meclisin ilk çıkarttığı kanun olan *''Ağnam Resmi Kanunu''* hemen uygulamaya konulmuştur. Bunun uygulandığı yer Osmanlı Devleti halkıdır. Bu devleti ve halkı artık İstanbul Hükümeti değil Büyük Millet Meclisi Hükümeti yönetmektedir. 29 Nisan 1920'den itibaren verilen takrirler artık İstanbul Hükümeti'ni yok addedilerek meclise sunulmuştur. Karahisari Sahib Mebusu Hulusi Bey ve arkadaşlarının verdiği takrirde, *''İstanbul'un ve Hilafetin esareti dolayısıyla toplanan Meclis-i Ali ileride müşkül bir vaziyette kalmamak için ecnebi tesiri altında bulunan İstanbul'daki hükümetin ittihaz ettiği ve edeceği her türlü taahhüdat ve mukarreratın kabul edilmeyeceğine dair bir madde-i kanuniye yapılmasını ve bunun bütün cihana müstacelen ilanını teklif ederiz.''*[161] Bu takrir aynı yönde olan takrirlerle birleştirilerek Adliye ve Hariciye Encümenlerine gönderilmiştir. Encümende görüşüldükten sonra kanun tasarısı olarak meclisçe kabul edilmiştir. Ancak bir süre sonra İstanbul Hükümeti de Meclisin meşruluğunu tanımak zorunda kalacaktır.

Londra Konferansına davet mevzuu gündeme geldiğinde Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına bir telgraf çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, millet adına söz söylenecek yegâne yerin meclis olduğunu belirterek telgrafı reddetmesi üzerine, sadrazam yeni bir telgraf hazırlayarak, T.B.M.M Riyaseti adına göndermiştir.[162] Yine Ermenilerle imzalanan Gümrü (2 Aralık 1920), Ruslarla 16 Mart 1920'de imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ve Fransızlarla yapılan

---

[160] Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, 1995, s. 98.
[161] Levent Eren, **1920–1930 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi** (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001, s. 108.
[162] Levent Eren, **a. g. e.** , s. 123.

Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921) ve Afganistan ile imzalanan Mukavele de meşruiyetin yabancı devletler tarafından da kabul gördüğünü gösterir.

Saltanatın kaldırılmasıyla Büyük Millet Meclisi, ülkede yegâne meşru yönetici konumuna geçmiştir. Aslında Teşkilat-ı Esasiye Kanununda *''Hâkimiyet bila kayd-ü şart milletindir''* ibaresinin bulunmasına rağmen, saltanatın varlığı bunu tam olarak sağlamıyordu. Bir yanda hâkimiyetin Allah'tan geldiğine inan Osmanlı saltanatı, diğer yanda hâkimiyeti milletten alındığına inanarak iktidarın tek sahibi olmaya çalışan Büyük Millet Meclisi vardı. Bu sebeple ülke içerisinde tek kuvvet olmak için gerekli çalışmalara başlandı.

Meclis 8 Mayıs 1922'de çıkardığı bir kararname ile pasaportlarda yazan *''nam-ı padişahı''* ibaresini kaldırarak *''T.B.M.M Hükümeti''* ibaresini koymuştur. Böylece saltanatı kaldırma ve milleti tek hâkim kılma yönündeki faaliyetler hızlanmıştır.[163]

Nihayet Büyük Taarruzun kazanılmasıyla birlikte, Mudanya Mütarekesi yapılmış ve İstanbul hükümeti tamamen silik duruma geçmiştir. 28 Ekim'de Lozan Konferansına Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de davet edilmesiyle birlikte saltanatın lağvı söz konusu olmuştur. Konferansa İstanbul Hükümeti ile beraber davet edilen T.B.M.M.' si Hükümeti daveti kabul etmeyerek, Osmanlı Hükümeti ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını, Türkiye'yi yalnız TBMM'si Hükümeti'nin temsil yetkisi olduğunu bildirdi. Bunu değerlendiren büyük devletler bir sakınca görmeyerek yalnız T.B.M.M.'si Hükümeti ile görüşmüştür.[164] Böylelikle Büyük Millet Meclisi tarafından saltanat 1 Kasım 1922'de kaldırılmış ve tek meşru idareci olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kabul edilmiştir.

2. Meclisin Kuruculuk Özelliği

Büyük Millet Meclisi, daha önce görev yapmış olan Meclis-i Mebusan gibi olmadığını, teşrii kudretine icra yetkilerini de ekleyerek[165], memleketin ve milletin mukadderatına fiilen el koyması ile bunu göstermiştir. Meclis, kurucu bir meclis olarak düşünülmüş ve bu şekilde oluşturulmuştu.

---

[163] Levent Eren, **a. g. e.** , s. 123.
[164] Rıza Nur, Joseph C. Grew, **Lozan Konferansının Perde Arkası (1922–1923)** , Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 7–8.
[165] Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yay. , İstanbul, 1955, s. 47.

Ayrıca kuruculuk özelliği mecliste her fırsatta vurgulanmıştır. Müfit Efendi mecliste yaptığı bir konuşma sırasında, *''Biz kendimize Mebus diyoruz, hâlbuki mebus değiliz, Müessisiz, Müessis olacağız. Bu milletin atisini biz tesis edeceğiz''*[166] diyerek bu özelliği açıkça ortaya koymuştur.

Kurucu meclis olmanın temel özelliklerinden biri de, Anayasa yapmaktır. Büyük Millet Meclisi Kanun-u Esasi'yi kullanmasına rağmen, Teşkilat-ı Esasiye Kanununu yaparak devleti yeni bir anayasaya kavuşturmuştur. Bu anayasa da, Osmanlı Devleti tabiri yerine Türkiye Devleti kullanılmıştır. Yeni anayasanın Kanuni Esasiden farklı olduğu ve yeni bir devlet oluşturmayı hedeflediği açıktır.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin en önemli özelliği gerektiğinde rejimi değiştirebilecek yetkilerle donatılmış olmasıdır. Bu tür yetkilere sahip olan bir meclis kurucu meclistir.[167]

3. Meclisin İhtilalci Özelliği

Büyük Millet Meclisi'nin en belirgin özelliklerinden biri de ihtilalci olmasıdır. Ülkenin farklı köşelerinden yurdu düşman işgalinden kurtarmak ve ülkeye hizmet etmek amacıyla hareket ederek, bir araya gelen milletvekilleri başlarına gelebilecek her şeyi göze almışlardı. Ne İstanbul'da bulunan padişahtan ne de İtilaf Devletlerinden çekiniyorlardı.

Meclis o yıllarda özlemleri, amaçları, çelişkileri hatta üyelerinin kılık kıyafetleriyle ulusu bütün olarak temsil eden bir yapı sergiliyordu. Yeni Türk Devleti'nin kurulmasına can ve ruh veren bu şahsiyetler, bu meclisten çıkmışlardır. Ulusal egemenlik kaynağını halktan alıyor ve mecliste temsil ediliyordu. Bu güce dayanan milletvekillerinin yaptığı işler inkılâp ve ihtilal niteliği taşıyan işlerdi. Meclisin yapısındaki özellikler ve toplanış amacı meclisi ihtilalci yapıyordu.

Büyük Millet Meclisinin yapısı faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır. Bunların çoğunluğu ihtilal niteliği taşıyan işlerdir. Hıyanet-i Vataniye yasasını çıkartarak savaş suçlularını, asker kaçaklarını ve milli iradeye düşman olanları kurdukları olağanüstü mahkemelerde (İstiklal Mahkemelerinde) yine kendi içlerinden çıkardıkları kişilerle yargılamışlardır. İstanbul Hükümeti'nin içeride ve dışarıda

---

[166] İhsan Güneş, **a. g. m., s**. 40.
[167] Ergün Özbudun, *''T.B.M.M. Hükümeti'nin Hukuki Niteliği''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, 1985, s. 483.

yapmış olduğu tüm anlaşmalar geçersiz sayılmış, yabancılara verilen imtiyazlar kaldırılmıştır. 1921 Anayasasını hazırlanarak ve bu anayasaya dayanarak egemenlik padişahtan alınmış, millete verilmiştir. Bir bakıma ihtilal yapılarak İstanbul Hükümeti devrilmiş, yerine Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti oluşturulmuştur. Böylelikle saltanat yok sayılarak çok geçmeden de kaldırılmıştır.

Milletvekili Hamdullah Suphi Bey mecliste yaptığı bir konuşma sırasında,

'' Biz bir ihtilalci kuvvet miyiz? Biz asılır mıyız? Arkadaşlar sözlerine dikkat etsinler. Bir millet kendisinin en kutsi vazifesini ifa ettiği bir zamanda asılacak mıyım, asılmayacak mıyım, gelecekler mi, gelmeyecekler mi diye düşünmez.''[168] Dediğinde, Ali Şükrü Bey, *''Öteden beri birkaç defa söylendiği veçhile, alelade bir Meclis-i Mebusan değil, ahvali fevkaladeden doğmuş bir Meclistir ve bunun namı diğeri İhtilal meclisidir''*[169] diyerek cevap vermiştir.

Ağustos 1920'de Karesi Milletvekili Hasan Basri Çantay, mecliste yaptığı konuşmada, *''Hilafet mevkiini işgal edip de, Hilafetin gereğini ifa etmeyen, bilakis Müslüman'ı Müslüman'a kırdıran bir adamın, hâşâ meşru halife tanınmasına taraftar değilim''*[170] derken, M. Kemal Paşa *''Maalesef şimdi Hilafet makamını ve saltanatı işgal eden zat, bu millet ve memleket için hain bir adamdır''*[171] diyerek padişahı vatan haini ilan etmiş ve yok saymıştır. Bu açıkça bir ihtilal belirtisidir.

Bu insanlar ülkenin kurtuluşu ve refaha kavuşması için yapılması gereken şeyleri meclis kürsüsünden açıkça hatta meydan okurcasına söylüyorlardı. Tarık Zafer Tunaya, B.M.M'ni değerlendirirken, *''Bu bir ihtilal meclisidir. Ve de çelişkiler meclisi… Kesinliği yanı sıra kararsızlıkları, ileriliği yanında sıra tutuculuğu belirir. Fakat her zaman yetkilerini devretmekte kıskançtır. İlerleyen düşman işgali karşısında kürsüsünü siyahla örtebilir. Gerekirse Kayseri'ye nakledebilir. Ama hiçbir tehlike onu yıldıramaz. Büyük bir hareket kabiliyetine sahiptir. Heyetler daima halk içindedir ve cepheyle temastadır. Heyetlerinin ve temsilcilerinin Moskova'dan, Londra'dan, Roma'dan sesleri işitilir''*[172] diyerek meclisin ihtilalciliğini vurgulamıştır.

---

[168] İhsan Güneş, **a. g. m**, s. 40.
[169] İhsan Güneş, **a. g. m., s**. 40.
[170] Kemal Öztürk, **a. g. e.** , s. 66.
[171] Kemal Öztürk, **a. g. e.** , s. 67.
[172] Tarık Zafer Tunaya, **a. g. m., s**. 21-22.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun da konuyla ilgili değerlendirmeleri şöyledir; *''Eğer Ulusal Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmamış olsaydı, hepsinin yazgısı aynı olacaktı; Birer birer yakalanıp ya öldürülecekler, ya da padişaha isyan suçundan mahkemeye verileceklerdi.''*[173]

Mustafa Kemal çoğu zaman meclisin hedefleri arasında, halife ve padişahın kurtarılmasını da göstermiştir. Bunun asıl amacı zamansız ve milli mücadeleyi zayıflatacak tartışmalara girmek istememesidir. Ancak 23 Nisan'dan başlamak üzere, ülkedeki bütün askeri ve mülki makamların ve milletin başvuracağı tek yerin millet meclisi olacağı da belirtilmiştir. Bu da apaçık bir ihtilal göstergesidir. Öyle ki İstanbul Hükümeti ve padişah ülke yönetimiyle ilgili hiçbir konuda yetkili görülmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın dışında İstiklal Harbinin sonuna kadar hiçbir fert, hiçbir siyasi kurum Cumhuriyet idaresinin oluşturulmasını ciddi olarak düşünmemiş ve buna teşebbüs edememiştir. Yalnız, Mustafa Kemal Paşa'da Cumhuriyet fikri daha Erzurum Kongresi'nde açığa vurmuştur.

D. Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Sosyolojik Görünümü

Yeni Türk Devletini kuran ilk meclis üyeleri, çeşitli mesleklere ve toplumsal kesimlere mensup kişilerdi. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret reisi, hekim, mühendis ve işçi gibi toplumumuzun çeşitli kesimlerini ve farklı meslek dallarını temsil eden milletvekilleri vardı. Bu kişiler arasında okuma yazma bilmeyenden, birkaç fakülte bitirmiş ve yurtdışında eğitim görmüş kimselere kadar birçok milletvekili vardı. Meclis, halkımızın o günkü yapısını olduğu gibi temsil ediyordu.

Aynı sıralarda bir küçük kaza memurunun yanında bir İmparatorluk Nazırı'nın, bir mahalle imamının yanında gene sarıklı bir münevver ve âlim hocanın, Bektaşi babasının yanında Konya Çelebisi'nin, bir mülazım'ın yanında bir generalin… Yan yana oturduğu görülmüştür. [174]

İlk Büyük Millet Meclisinde, milletvekillerinin giyim ve kuşamları, yaşları, düşünce tarzları, meslekleri, eğitim gördükleri alanlar ve görgüleri değişikti. Beyaz sarıklı, beyaz veya kara sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla pırıl pırıl üniformalı

---

[173] Velidedeoğlu, **a. g. e.** , s. 244.
[174] Zeynel Kozanoğlu, *''Vatan, Hürriyet, Ekmek''*, **I. Dönem TBMM Tutanaklarından Notlar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 1995, s.7.

genç subaylar, yazma ve şal sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar, tarikat babaları ve kavuklu çelebilerle Avrupa'da yüksek öğrenimlerini yeni bitirmiş, batı kültürü ile yetişmiş Kuva-yi Milliye kalpaklı, noktalı bıyıklı, modern giyinişli gençler bir arada yer alıyordu.[175]

1. Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi ve Meslek Grupları

Eğitimin siyasi davranışlar ve üzerinde yaptığı olumlu etki bilinmektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe siyasal konulara ve ülke sorunlarına karşı ilgi daha da artmakta ve kişiler ülke yönetiminde söz sahibi olma isteği duymaktadır. İlk meclis üyeleri de bu kuramı doğrular niteliktedir. Kurucu meclis döneminde milletvekilleri arasında yüksek öğrenim durumu %91,8'i bulmuştur.[176]

Seçim Dönemlerine Göre Milletvekillerinin Eğitim Durumları

Eğitim durumları	Seçim Dönemleri	
Okullar	1920	1923
Özel	7.8	7.0
İlk	6.8	3.3
Orta	21.1	12.3
Lise	3.6	3.6
Yüksek	42.2	65.2
Medrese	18.1	8.3

Tablo: 2

Mecliste bulunan milletvekillerinin içlerinden %60'ı en az bir yabancı dil bilmekteydi. Bunlardan %42'de ikinci bir yabancı dil daha konuşmaktaydı. Birçok mebusta birkaç yabancı dile birden sahiptir. Fransızca, Arapça ve Farsça bilinen yabancı diller içinde başta gelmektedir. Tüm meclis üyelerinden Fransızca bilenler %23,8, Arapça bilenler %19,2, Farsça bilenlerde %13,5 oranında dağılmaktadır. Bu üç dili birden konuşanlar olduğu gibi %4,8 lik bir oranda da İngilizce ve Almanca

[175] Zeynel Kozanoğlu, **a. g. e**. , s. 7.
[176] Ahmet Taner Kışlalı, *''Parlamentonun Yapısal evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları''*, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876–1976), Siyasi İlimler Türk Derneği, Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu**, 1976, Ankara, s. 164–165.

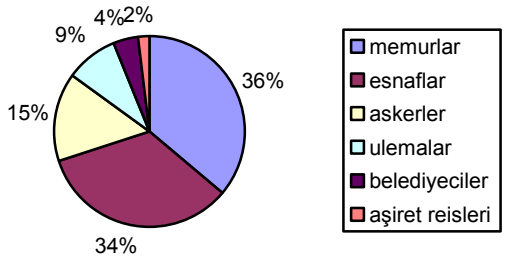
konuşanlar mevcuttur.[177] Farklı eğitim almış olan bu milletvekilleri farklı mesleklere mensuplardı.

Serbest Meslek Erbabı; Yaklaşık 120 kişidir. Bunlar arasında en fazla Çiftçi (40 milletvekili), Ziraatçı (32 milletvekili), Avukat (20 milletvekili), Gazeteci (11 milletvekili), Mühendis (2 milletvekili) ve Amele (1 milletvekili) bulunmaktaydı.

Devlet Memurları; Serbest meslek erbabından sayıca biraz daha fazladır. Yaklaşık olarak 125 devlet memuru meclise vekil olarak girmiştir. Bunların dağılımı, Dâhiliye Vekâleti mensupları ve idareciler (25 milletvekili), Adliyeciler (19 milletvekili) ayrıca iç kâtipler, tahsil memurları, telgraf memurları ve hapishane müdürüne kadar her kesimden memur mevcuttu.

Belediye mensubu 11 milletvekili ve 10 tanesi yüksek rütbeli olmak üzere 53 asker milletvekili bulunmaktadır. Ayrıca kimliklerinde aşiret reisi yazan 5 tane milletvekili ile İlmiye sınıfına mensup 37 milletvekili de bulunmaktaydı. Bunlardan 14 milletvekili Müftü, 13 milletvekili Müderris, 10 milletvekili Mevlevi, Bektaşi, Nakşibendî gibi tarikatlara mensup şeyhlerdi. Bunlar arasında postnişinler, vaizler ve kadılar da vardı.

Mecliste bulunan milletvekillerinin yüzdelik dağılımı, %36 Memur, %34 Serbest Meslek Erbabı, %15 Ordu Mensubu, %9 ilmiye Sınıfı Mensubu, %4 Belediye Mensubu, %2 Aşiret Reisi şeklindedir.

Tablo: 3

[177] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 146.

2. Milletvekillerinin Yaş Grupları ve Kültürel Yapıları

Büyük Millet Meclisindeki milletvekillerinin düşünce eğilimlerini yönlendirmede yaş önemli bir etkendir. Yaşlı insanlarda tutucu eğilimlerin artmasına karşılık, gençler çoğunlukla değişimden yanadır. 1920'de Mustafa Kemal Paşa ve etrafındaki genç subaylarla yeni bir kuşak iktidara kavuşuyordu. Bu bir anlamda genç kuşağın ihtilaliydi. Mecliste oldukça genç bir yaş yapısı vardı. Milletvekillerinin %52,8'i kırk yaşından daha gençti. Mustafa Kemal Paşa 39, silah arkadaşı olan İsmet İnönü ise 36 yaşlarındaydı[178]

Seçim Dönemlerine Göre Milletvekillerinin Yaş Durumları

Yaş grupları	1920	1923
30–34	11.1	0.7
35–39	41.7	4.7
40–44	16.0	11.2
45–49	12.4	18.7
50–54	8.0	18.0
55–59	4.0	22.0
60–64 ve yukarısı	3.3 ve 3,3	15.2 ve 8,7

Tablo: 4

Değişik çevrelerden, meslek gruplarından gelen ve farklı yaşlarda olan bu milletvekilleri ortak hedeflerinin yanı sıra kendi düşüncelerinin ve ülkeyle ilgili görüşlerinin savunucusu olmuşlardır. Meclis içerisinde Türkçülük ile Osmanlıcılık, Irkçılık ile Ümmetçilik görüşleri çarpışmakta idi.[179] Milletvekillerinin içinde değişik fırka ve cemiyetlere üye olanlar mevcuttu. Mesela, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Çiftçiler Cemiyeti, Milli Ahrar Ahali İktisat fırkası… gibi.[180] Milletvekillerinin bu değişik gruplara mensup olması ülkeyi kurtarmak için bir araya gelmelerine engel olmamıştır.

Bu gruplara mensup kişilerin fikir yapıları da bu doğrultuda idi. Kimi Bolşevik, kimi Cumhuriyetçi kimi de Meşruti düzen yanlısıydı. Bu tutumları meclise de yansıyor bu yüzden bazen fikir ayrılıklarından doğan kıyasıya tartışmalar

[178] Ahmet Taner Kışlalı, **a. g. m.** , **s**. 174.
[179] Ağaoğlu, **a. g. e.** , s. 51.
[180] Kadir Türker Geçer, **a. g. e.** , s. 15.

yaşanıyordu. Ancak bu fikir ayrılıkları meclisi millet yolunda çalışmaktan alıkoymuyor, Türk milletinin fikir yapısının çeşitliliğini sergiliyordu. Meclis demokratik tartışmalara sahne olmuş ve demokratik bir biçimde çalışmıştır. Birinci büyük Millet Meclisi demokrasi adına örnek olabilecek nitelikte bir meclistir. Oldukça farklı şahsiyetli, değişik düşünceleri barındırması açısından da buna örnek teşkil eder.

Bu tartışmalar içerisinde oldukça esaslı konularda yer almaktaydı. Mesela; Tunalı Hilmi Bey, mecliste yapılan bir oturumda kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinden söz etmiş ve oldukça büyük tepki ile karşılaşmıştır. Diğer taraftan Erzurum milletvekili Hoca Salih Efendi, dört kadınla evlenebilme imkânı tanıyan kanun tasarısını meclise sunmuş, ancak meclisten üç olumlu oy alabilmiştir. Bursa milletvekili Operatör Emin Bey, Frengi hastalığının önlenmesi için, evlenmeden evvel kadınların muayene edilmesini teklif ettiğinde ise mecliste kavga gürültü kopmuştur.[181] Bu mecliste hemen her konu tartışılmış ve bu konularda oldukça farklı görüşler dile getirilmiştir.

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına öncülük eden bu mecliste esas olan, vatanı kurtarma düşüncesi ve farklı tarzda üretilen kurtuluş çareleri olmuştur. Farklı fikirlere sahip kişilerin de, değişik çevrelerden gelmiş olması ve farklı kültürel yapıyla beslenmesi doğaldır. Bunu Velidedeoğlu'nun şu sözleri çok güzel açıklamamaktadır. *''Bir yandan vatan sevgisi, öte yandan bu yazgı birliği milletvekillerinin düşüncelerinde saklıydı ki, aralarında bulunan eğitim, yaş ve görüş ayrılıklarına karşı onları böyle birleştiriyordu.''*[182]

3. Milletvekilleri Arasındaki Gruplaşmalar ve Muhalefet Yapan Milletvekilleri

Birinci Büyük Millet Meclisindeki, milletvekilleri arasında bulunan anlayış ve fikir farklılıkları onları kendileri gibi düşünenlerle bir araya getiriyor ve ortak hareket etmeye sevk ediyordu. Zaman içerisinde bu görüş ayrılıkları iyice belirmiş ve yapılan tartışmalarda ortak mutabakat sağlanamaması üzerine, 1920 yılı ortalarına doğru mecliste vekiller arasında gruplaşmalar ve bir araya gelmeler başlamıştır.

---

[181] Kadir Türker Geçer, **a. g. e. ,** s. 17.
[182] Velidedeoğlu, **a. g. e.** , s. 244.

Mecliste, yeni bir devlet kurulurken meydana gelen düşünce ve görüş ayrılıkları yanında siyasi akımlar ve faaliyetler de gruplaşmalara neden olmuştur.[183]

Özellikle Teşkilat-ı Esasiye kanununun görüşüldüğü sırada meclis içerisinde birtakım grupların belirginleştiği fark edilir. Bu grupların üye sayıları oldukça az olmakla beraber, tam olarak kendilerine özgü bir programları da yoktur. Bu gruplar hakkında kısaca bilgi verelim.

—Tesanüd Grubu

Genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup kişiler tarafından oluşturulan bu grubun tam olarak kuruluş tarihi belli değildir. Başkanları Yusuf İzzet Paşa olan Tesanüd Grubu, adını Ulus Meydanında kiraladıkları bir kahvehaneye verdikleri addan almışlardır. Tesanüd kelime olarak dayanışma anlamına gelmektedir.

Grubun idare heyetini; Mazhar Müfid (Hakkâri), Ferid (Çorum), İsmail Suphi (Burdur), Mustafa (Dersim), Rasim (Sivas), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Dr. Suat (Kastamonu), Tahsin (Maraş), Şevket (Sinop), Abdulkadir Kemali (Kastamonu), Yusuf Ziya (Bitlis) Beylerin oluşturduğu Tesanüd Grubunda idare heyeti başkanlığına Yusuf İzzet Paşa, sözcülüğüne Suphi Bey, Hükümetle görüşmelerine Mazhar Müfid Bey getirilmiştir.[184]

Grubun amacı adından da anlaşılacağı üzere mecliste bulunan milletvekilleri arasında dayanışmayı sağlamaktır. En çok bilinen faaliyetleri, Mecliste Mesleki Temsil esasını kabul ettirmek için yaptıkları çalışmalardır. Yalnız bunun sınıf çatışmalarına sebebiyet vereceği düşünüldüğünden suçlamalara yol açmıştır.[185]

—İstiklal Grubu

Çoğunluğunu gençlerin ve devrimci askerlerin oluşturduğu bu grup, mecliste 30–40 milletvekilinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Bu grup mecliste *''Terakkiperver–Milliyetperver''* akımı temsil etmişlerdir. Grup kendisini ileri görüşlü, hamleci ve Mustafa Kemal hayranı olarak nitelendirmektedir. Grup

---

[183] F, Hüsrev Tokin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 63.
[184] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 124.
[185] Ağaoğlu, **a. g. e.** , s. 58.

içerisinde Liberallerden, devlette sosyalizm yanlısı olanlara kadar geniş bir düşünce yelpazesi mevcuttu.[186]

Grubun kurulması mecliste çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Öğüt gazetesi İstiklal Grubunu ‘‘Şube-i Fırkavi’’ bir müessese olarak nitelendirmiştir. Mecliste şahsi mevkii yapmak için çalışmalar yapılmasının yadırgandığını söyledikten sonra, orada vali, kumandan, nazır olarak ayrılıp görev yapan herkesin eşit olduğu vurgulanmıştır.[187]

İstiklal grubunun üyelerinin kimler olduğu bilinmemekle beraber, Mustafa Kemal’in gayri resmi grubu olarak nitelendirilmektedir. Grubun programı da mevcut değildir.

—Halk Zümresi

İttihatçıların çoğunluğunun üye olduğu sol eğilimli bir gruptur. Ülkenin kurtuluşunun devrimcilikle sağlanabileceğini savunan kişilerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Grup Sovyet devrimini kendine örnek almıştır. Ancak Mustafa Kemal mecliste yapmış olduğu konuşmaların birinde, *‘‘Bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık’’*[188] şeklinde açıklama yapmıştır.

Daha sonra sözlerine, *‘‘Bizim nokta-i nazarımız halkçılıktır. Kuvvetin ve kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır’’*[189] diyerek son vermiştir. Halk Zümresi, Mecliste Mustafa Kemal’in bu görüşlerinden etkilenmiş ve bu doğrultuda bir araya gelmiş bir gruptur.

Dönemin Milletvekili Yunus Nadi, zümrenin kuruluş nedenini ve amaçlarını şöyle belirtmiştir. Halk Zümresi memlekette halkı kayıtsız şartsız tek hâkim kılmak, asrın şartlarına ve halkın ihtiyacına göre gerekenleri temin etmek, bunu yaparken de İslamiyet’in esaslarına uyarak, asr-ı saadetteki huzur zamanlarına ulaşmak gibi gayeler gütmektir.[190]

---

[186] Ağaoğlu, **a. g. e.** , s. 59.
[187] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 125.
[188] **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 102.
[189] **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 102.
[190] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 122.

Halk Zümresinin yaptığı önemli faaliyetler arasında, hükümet programı olarak hazırladığı ve meclise sunduğu Halkçılık programı vardır. Bunu geçici bir heyet hazırlamıştır. Programın özünü; bütün milletin çıkarları temsil edilmeli, ulema ve aydınlar kendi çıkarlarını düşünmeden ziyade halkı aydınlatmayı düşünmelidir, yönetim tüm halkı kapsayıcı olmalıdır. Bu grup, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığı, saltanata karşı da ulusal egemenliği savunmuştur.[191] Üyeleri arasında Eyüp Sabri Bey, Adnan Adıvar, Şeyh Servet Efendi, Hakkı Behiç Bey ve Yunus Nadi Bey sayılabilir.[192]

—Islahat Grubu

Osmanlı Devleti içerisinde reform yapan gruplarca ve İttihatçılar tarafından oluşturulmuş muhafazakâr eğilimli bir gruptur. Osmanlı Devleti'nin teşkilat ve müesseselerinde günün gereği olan bazı yeniliklerin yapılması görüşünü savunuyorlardı.[193]

Islahat Grubunun programına Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey'in belgeleri arasında rastlanmıştır. Program 12 bölümlük olup kısaca şöyledir;

''Düşmanla çevrili olan vatanımızın ulusal sınırlar doğrultusunda bağımsızlığının sağlanması için meclisin çalışmalarını sonuna dek sürdürmesini istiyoruz Ülkenin genel refahının istenilen düzeye ulaştırılmaması, halkın yeteneksizliğinden değil yönetimin çağdaş yapıda bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle reform grubunun amacı, ülkedeki dengeleri sarsmadan halkı yönetime ortak etmektir.''[194]

Yönetimin çağdaş olmamasından ve bununda halk üzerinde olumsuz etkiler yapmasından yakınan grup üyeleri, bu sorunları halletme yolu olarak bir takım düzenlemelere gidilmesini uygun görmüşlerdir. Ancak pek fazla nüfuz gösteremeyen grup, meclis içerisinde de etkili olamamıştır. Bu gruba mensup milletvekillerinin büyük bir kısmı daha sonra Müdafaa-i Hukuk Grubuna katılmışlardır.

---

[191] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 489.
[192] Kadir Türker Geçer, **a. g. e.** , s. 37.
[193] Ağaoğlu, **a. g. e.** , s. 96.
[194] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 126.

—İttihatçı Grup

Osmanlı Devleti'nde siyasi yaşamda olduğu gibi birinci meclis döneminde de İttihatçılar önemli rol oynamışlardır. Büyük Millet Meclisi açılıncaya değin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin arkasında gizli olarak çalışan İttihatçılar, meclis açıldıktan sonra bu çalışmalarını mecliste milletvekili olarak sürdürmüşlerdir. Ülkenin içinde bulunduğu somut koşulları kendi düşünceleri doğrultusunda iyi değerlendiren İttihatçılar, mecliste kurulan en sağdaki ve en soldaki hizipte yer almışlardır.[195]

İttihatçıların çoğunluğunun yurt dışında olmasına rağmen mecliste oldukça etkili oldukları görülür. Bu etkinliği meclise kendi adamlarını sokarak ve bu milletvekillerini yurtdışından yönlendirerek sağlamışlardır. Ancak İttihatçıların yurtdışında suikastlarla öldürülmeleri üzerine, İttihatçılar kendilerine olan saldırı sorununu yeniden gündeme taşımaya çalışmışlar ancak önemli bir varlık gösterememişlerdir.[196]

— Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nin topraklarının işgal edilmesi üzerine milletvekilleri yurdu düşman işgalinden kurtarmak ve bağımsız Türk Devleti'ni kurabilmek için Misak-ı Milli etrafında toplanmışlardır. Örgütün kuruluş nedeni tüzüğün ikinci maddesinde belirtilmiştir. Buna programa göre; *''Varlığına ve kendi haklarına karşı yöneltilen saldırılar karşısında kendini korumaya çalışan millet, aynı zamanda tek dayanağı olan dinini, milli adet ve geleneklerini korumak için inkılâpçılarla uğraşmak zorundadır.''*[197]

Böyle muhafazakâr bir örgütün kurulmasının dış ilişkileri olumsuz etkileyeceğini düşünen hükümet, müdahale etmek zorunda kalmıştır. Cemiyet Bolşeviklik aleyhine faaliyetler yaptığından dolayı, Doğu siyasetinin bundan olumsuz etkilenmesinden korkulmuştur. Osmanlı klasik yönetim tarzının, hilafetin ve saltanatın kaldırılacağından endişe eden muhafazakârlar programlarının üçüncü maddesine, Osmanlı saltanat ve hilafetini koruyucu maddeler koymuşlardır.[198]

---

[195] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 128.
[196] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s.132.
[197] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 132.
[198] Sabahattin Selek, **a. g. e.** , s. 597.

—Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu

Meclis içerisinde bir araya gelerek örgütlenen ve çeşitli gruplar oluşturan milletvekilleri zamanla mecliste huzursuzluklar yaratmaya başlamışlar bunun neticesinde de, meclis sağlıklı karar veremez hale gelmiştir. Özellikle Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı ağır suçlamalar gelmeye başlamış ve Bolşeviklikle, Cumhuriyetçilikle ve padişah düşmanlığı yapmakla itham edilmişlerdir.

Bu gidişten hoşnut olmayan Mustafa Kemal yıkıcı olan bu muhalefet hareketine karşı önlem alma yoluna gitti. Meclis içerisinde tüm milletvekillerini kapsayacak tarzda büyük bir grup oluşturarak her kafadan bir ses çıkmasını önlemeyi planladı. Nihayet, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun koyduğu ilkeler çerçevesinde tespit edecek bir grup oluşturmuştur. M. Kemal Paşa bütün grupları ve Meclis üyelerini buraya davet etmiş, iki esas üzerinde birleşmesini sağlamıştır.[199] Gruba esas program olmak üzere sunulmuş iki noktadan birincisi Misak-ı Milli, ikincisi Anayasa'dır.[200]

Grup üyeleri genellikle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyelerinden oluştuğundan kendilerine Müdafaa-i Hukuk Grubu adını vermişlerdir. Ancak daha sonra muhalif olan milletvekilleri tarafından aynı adla bir başka grup daha kurulunca birinci grup olarak anılmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Meclisin çekirdeğini oluşturan ve tüm yurt düzeyine yayılmış olan, Mudafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle yakından ilgilenme gereği duymuş ve ülke çapında bir genelge yayınlayarak bu örgütün ulus ve ülke çıkarlarının yararına olan hizmetlerini yararlı bir biçimde yapmaları için meclis başkanlığı ile ilişkilerin daha düzenli bir düzeye gelmesini istemiştir.[201]

Ankara milletvekili Mustafa Kemal Paşa Grup Reisi, Edirne milletvekili Mehmet Şeref (Aykut) ve Sinop milletvekili Şevket Bey (Peker) Grup Reis Vekili olmuşlardır. Yönetim kurulunun diğer 12 üyesi ise, Canik Milletvekili Emin Bey (Gevelioğlu), İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt), Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey (Uğural), Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey, Karesi Milletvekili Mehmet Vehbi Bey (Bolak), Adana Milletvekili Zeki Bey (Apaydın), Saruhan Milletvekili Avni Bey (Zaimler), Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Bey

---

[199] Gazi Kemal, **a. g. e.** , s. 421.
[200] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 216.
[201] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 130.

(Pars), İstanbul Milletvekili Osman Nuri Bey (Özpay), Kayseri Milletvekili Rıfat Bey (Çalıka) ve Trabzon Milletvekili Nebizade Hamdi Bey (Ülkümen) dir.[202]

Birinci grubun ilk genel kuruluna 133 milletvekili katılmıştır. Ancak meclis tutanakları üzerinde yapılan incelemede üyeliği süren 351 milletvekilinin 261 tanesinin birinci gruba üye olduğu diğer 90 milletvekilinin grup dışında kaldığı anlaşılır.[203]

—İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu

Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasından sonra meclis içerisinde farklı düşüncelere sahip olan milletvekilleri bir süre herhangi bir oluşuma gitmeden faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Muhafazakâr milletvekillerinin ağırlıkta olduğu bu grupta, milletvekilleri özellikle birinci grubun saltanata ve hilafete karşı olan tutumuyla mücadele etmişlerdir.

Grubun kurucuları Hüseyin Avni Bey (Ulaş), Canik Milletvekili Emin Bey (Gevelioğlu), Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey(Güneri), Kastamonu Milletvekili Mehmet Besim Bey (Fazlıoğlu), Kayseri Milletvekili Rıfat Bey (Çalıka), Sivas Milletvekili Vasıf Bey (Karakol) ve Mersin Milletvekili Selahattin Bey (Köseoğlu) dir.[204]

Bu üyelerden Emin Bey, Rıfat bey ve Vasıf Bey birinci gruptan ayrılarak ikinci grubu kuranlardandır. İkinci grup yelpazeyi geniş tutmuş farklı amaç ve görüşlere sahip milletvekillerini birinci gruba karşı bu çatı altında toplamaya özen göstermiştir. Grubun kurucularından olan Hüseyin Avni Bey (Ulaş) 30 Nisan 1923'te Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne verdiği demeçte programlarını şöyle açıklar; *''Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklali millinin sağlanması, Kavanin-i mevcudenin hâkimiyet-i milliye esasına göre yapılandırılması, Hukuk-u umumiyenin mesuniyet ve muhteremiyeti temel alınmıştır.''*[205]

İkinci grup örgütlendikten sonra meclisin çalışma tarzı değişmiş ve daha disiplinli bir hal almıştır. İkinci grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanılış biçimi konusundaki titizliği sürdürmüş ve meclise ait yetkilerin, Heyet-i Vekile ya da

---

[202] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 220.
[203] Ahmet Demirel**, a. g. e.** , 223.
[204] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 380.
[205] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 395.

Meclis Reisince meclisin bilgisi dışında kullanılmasına sürekli tepki göstermişlerdir. Başkanlık Divanının tarafsızlığı konusunda titizlik göstermişlerdir. Hukukun üstünlüğünü savunmuşlardır.[206] İkinci grup görüşlerini basın yayın yoluyla duyurmak için *'' Tan''* adıyla bir gazete basmıştır.

İki grup arasında mecliste yapılan görüşmeler sırasında oldukça hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Buna en güzel örnek Başkumandanlık Kanunu görüşmeleridir. Cephede durumun kötüye gittiği bir anda Mustafa Kemal Paşa, meclis yetkilerini kullanma hakkı ve olağanüstü yetkilerle donatılma hakkı tanınmasını istiyordu. Muhalif olan ikinci grup bunu kabul etmiyor ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığa getirilmesine karşı çıkıyorlardı. 5 Ağustos 1921'e gelindiğinde Türk ordusu cephede ağır yenilgiler almaya başlamış ilerleyen Yunan harekâtı karşısında meclisin Kayseri'ye taşınması bile gündeme gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bir önerge verdi ve şu şekilde konuştu. *''Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haiz olduğu salahiyet-i meşruayı fiilen istimal etmek şartıyla bu vazifeyi deruhte ediyorum. Müddet-i ömrümde hâkimiyet-i milliyenin ve meşruiyetin en sadık bir hizmetkârı olduğumu nazar-ı millete bir defa daha teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyit edilmesini ayrıca talep ederim''*[207]

Mersin Milletvekili Selahaddin Bey Mustafa Kemal'in konuşmasına itiraz ederek, devam etti.*'' Teklifin Başkumandan yerine, Başkumandan Vekili denmesi lazımdır. Meclis-i Ali'nin hüveyet-i maneviyesi ve şahsiyet-i maneviyesidir''*[208]

Yapılan uzun tartışmalar neticesinde, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık ve istediği yetkiler devredilerek, zabıtlara geçirildi. *''Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu atiye ile Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine kendi reisi M. Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.''*[209] Vekâlet Vekili tayinleri sırasında da iki grup arasında kıyasıya tartışmalar yaşanmıştır. 11 Şubat 1922'de Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa (Çakmak), kendisinin cepheye gideceğini ve dönünceye kadar görevinin Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Bey (Gerçeker) tarafından yürütüleceğini mecliste söylemiştir.

---

[206] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 408–409.
[207] **T.B.M.M. G. C. Z**, C. II, s. 164.
[208] **T.B.M.M. G. C. Z**, s. 164.
[209] **T.B.M.M. G. C. Z.** , s. 174.

Bunun üzerine ikinci grubun başkanı Hüseyin Avni Bey (Ulaş), meclisin Heyet-i Vekile Reisine başkasına vekâlet etme yetkisini vermediğini söylemiştir.[210] Yapılan tartışmalar neticesinde orta yol bulunmuş ve vekil atanmıştır.

İkinci Grubun önde gelenlerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaldırılmış ve 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuş ve M. Kemal Paşa'nın muhafız alayından Topal Osman tarafından öldürüldüğü ortaya çıkmıştır.[211] Bunun üzerine Erzurum Milletvekili ve ikinci grubun lideri Hüseyin Avni Bey, meclis kürsüsünden, *''Efendiler, bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey Kâbe-i millet! Sana damı taarruz? Ey aray-ı millet (milletin oyları)! Sana damı taarruz? ... Demek ki bu memlekete herhangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez''*[212] İkinci grupta yer alan muhalif milletvekilleri bunun Milet egemenliğine yapılmış bir saldırı olduğunu savunmuşlar ve mecliste ortam gerginleşmiştir.

Böylece, iki grup arasında tartışmalar çoğalmış ve her vesile ile muhalefet yapan bir grup halini almıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi yaptığı işler açısından kendi içinde bir kontrol mekanizması sağlamış, bunu da muhalefet olan ikinci grupla gerçekleştirmiştir. İlk meclis içerisinde var olan bu gruplar, siyasi tarihimizde demokrasiye örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

Mebusların Gruplara ve Yer Aldığı Meclislere Göre Dağılımı

Hangi Meclis	Toplam Üye	Birinci Grup	İkinci Grup	Bağımsız	Ayrılanlar
Birinci	437-%100	202-%46.22	63-%14.41	90-%20.59	82-%18.76

Tablo: 5

[210] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 327–328.
[211] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 507.
[212] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 508.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPMIŞ OLDUĞU FAALİYETLER

A. İç Politika

Büyük Millet Meclisi kuruluş şartlarına bakıldığı zaman ne kadar farklı bir meclis olarak değerlendiriliyorsa, yapmış olduğu faaliyetler açısından da bakıldığında aynı sonuca varılabilir. Elinde bulunan kıt imkânlarla olmazı zorlamış, mücadele ederek ülkenin yazgısını değiştirmiştir. Özellikle iç politika alanında uğraşmadığı ve gayret göstermediği bir konu kalmamıştır.

1. Hukuk Alanındaki Gelişmeler

Büyük Millet Meclisi açıldığı ilk günden itibaren Osmanlı Hükümeti'nden farklı bir şekilde çalışmış ancak bunu hukuki olarak bir zemine oturtamamıştır. 1921 Anayasasını yapıncaya değin birçok kanun çıkarsa da, bu kanunları ancak Teşkilat-ı Esasiye ile anayasaya dayandırabilmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen meclis hukuki alanda olağanüstü gayret sergileyerek, hem yeni bir anayasa yapmış hem de ülkenin ihtiyacı olan tüm kanunları çıkarmaya çalışmıştır.

1.a. Büyük Millet Meclisi Tarafından Çıkarılan Kanunlar ve 1921 Anayasası

Meclis hükümeti uygulamasının sürdürüldüğü, Birinci Büyük Millet Meclisi döneminde kanunlar, hükümet tasarıları, milletvekilleri önerileri, İcra Vekilleri Heyeti'nin meclise sunduğu teskereler vesaire evrakların sunumuyla mecliste gündeme geliyor, görüşülüp karara bağlanıyordu. Hukuk alanındaki faaliyetler bu şekilde yürüyordu. Bunun dağılımını şöyle özetleyebiliriz.

Hükümet Tasarısı : 225
Milletvekili Önerisi : 98
Tezkereler : 5
Sair Evrak : 10

Toplam: 338 Kanun Tasarısı bu teklifler sonrasında kanunlaştırılmıştır.

Bu dönem içerisinde İcra Vekilleri Heyeti (Hükümet) tarafından ve Vekâletler aracılığıyla TBMM Başkanlığına 627 kanun tasarısı gönderilmiş, bunlardan 225'i kanun olarak kabul edilmiş, 66'sı kabul edilen kanunlar içerisinde yer almış, 20'si karar, 51'i yorum olarak değerlendirilmiş ve 24'ü reddedilmiş, 33'ü geri gönderilmiş, 31 öneri saklanmış ve işlemi tamamlanamayan 206 tasarıdan 91'i Meclis Genel Kurul gündeminde 115'i ise komisyonlarda kalmıştır.[213]

Milletvekili önerisi olarak, 719 yasa tasarısı sunulmuş bunlardan 98'i kanun olarak kabul edilmiş, 23'ü karar olarak kabul görmüş, 153'ü ret edilmiştir. 51 teklif kabul edilen kanunlar içerisinde yer almış, 76'sı geri verilmiştir. 31 öneri saklanmış, işlemi tamamlanan 287 öneriden 129'u genel kurul gündeminde, 1582i ise komisyonlarda kalmıştır.[214]

Tezkereler olarak Meclis Başkanlığına 457 teskere ulaşmış, bunlardan 5'i kanun, 5'i yorum olarak düzenlenmiş, 5'i de kabul edilen kanunlar içerisinde yer almıştır. 354 teskere gereği Meclis Başkanlık Divanınca yerine getirilmiş, geriye kalan 31'i Genel Kurul gündeminde, 57'si komisyonlarda kalmıştır. Tezkereler dışında Meclis Başkanlığına 389 sair evrak gelmiştir. Bu evraklardan 10'u kanun, 2'si karar, 6'sı yorum olarak düzenlenerek kabul edilmiştir. Başkanlık Divanınca 279 evrakın işlemi tamamlanmış, geriye kalan 38'i Genel Kurul Gündeminde, 54'ü ise komisyonlarda kalmıştır.[215]

Yapılan görüşmeler ve meclis içerisindeki tartışmalar sonucunda kanun halini almış tasarı sayısı oldukça fazla olup, bunlar çeşitli alanlardadır.

— Ağnam Resmi Kanunu: Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonra olan 24 Nisan 1920'de Müfit Efendi ve 14 arkadaşının vermiş olduğu önerge doğrultusunda Ağnam Resmi vergisinin miktarının incelenmesi gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında verginin geçen yıl olduğu gibi aynı şekilde alınmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Aynı gün yapılan gizli oturumlarda Maliye Vekili Ferit Bey'in önerisi üzerine, Mebusan-ı Kiramın harcırah mevzuda

---

[213] Hayrettin Kaldırımcı, **1921 Anayasası ve Meclis Hükümeti Dönemi**, (Yüksek Lisans Tezi) Kayseri, 1997, s. 126.
[214] Hayrettin Kaldırımcı, **a. g. e.** , s. 126.
[215] Hayrettin Kaldırımcı, **a. g. e.** , s. 127.

gündeme gelmiş ve bu konuda da eskisi gibi uygulanacağı konusunda hem fikir olunmuştur.[216]

—Hıyaneti Vataniye Kanunu: Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği iki numaralı ve en önemli kanundur. 25 Nisan 1920 günü yapılan görüşmeler sonrasında, vatan toprakları üzerinde birlik ve beraberliği sağlamak maksadıyla alınan karardır. Bu kanun ile *''Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyan-ı mutazamanının kavlen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan herkes hain-i vatan sayılmıştır.*[217] 14 madde olarak kabul edilen bu kanunla amaçlanan; Meclise karşı yapılan ayaklanmaların ve iç isyanların bastırılmasında kullanmak, ayrıca tek bir çatı altında birliği sağlamaya çalışırken bunu bozacak kişileri bu kanun doğrultusunda cezalandırmaktı.

—İstanbul Hükümeti'nin Alacağı Kararlar Hakkında Kanun: Aydın Milletvekili Cami Bey ile İstanbul Milletvekili Ahmet Muhtar Bey'in meclise sunmuş olduğu öneri doğrultusunda gündeme alınmıştır. Bu kanun ile İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükümeti'nce akdedilmiş veya akdedilecek *''Bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ve verilmiş imtiyazat yok sayılmıştır''.*[218] Bununla beraber İstanbul Hükümeti'nin yapacağı tayinler ve terfilerde sayılmayacaktır.

—Alkollü İçki Kullanımını Yasaklayan Kanun (Men'i Müskirat Kanunu): Meclisin açıldığı ilk günlerde gündeme gelen konulardan biridir.[219] Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından verilen önergede, İslam Dininin içki kullanmayı haram saydığını ve içkinin birçok kötülüğün başı olduğu yönündeki düşünceleri üzerine gündeme alınmıştır. Mecliste uzun süren görüşmeler sonrasında benimsenmiş ve kabul edilmiştir.

---

[216] **T.B.M.M. GCZ.** , C. II, s. 111–112.
[217] Nihal Yazan, Füsun Kanver, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 47.
[218] Nihal Yazan, Füsun Kanver, **a. g. e, s**. 47.
[219] Kemal Öztürk, **a. g. e.** , s. 63.

—Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahkemeleri: Milli mücadelenin zor şartlar altında yürütüldüğü sırada ve askeri müdahalenin yapıldığı bir dönemde, ülke içerisinde meydana gelen isyanlar ve askerlerin cepheden kaçmasının çıkardığı karışıklıkları önlemek için çıkartılmış kanundur. Olağanüstü şartların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir.

18 Ağustos 1920 tarihinde Menteşe Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey ve Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey tarafından meclise sunulan önerge doğrultusunda incelenmeye alınan kanun teklifi, 7 kişiden oluşturulan Adli Heyetçe görüşülmeye başlanmıştır. Kanun tasarısının özünde, Milli Mücadeleye aykırı hareket eden ve ulusal savaşı zarara uğratan kişiler hakkında yargılama yapılması ve bu yargılama sonrasında suçları sabit görülen şahısların ölüm cezasına çarptırılmasını istemektedir. Mecliste yapılan görüşmelerden sonra bu hükmün Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yerine getirildiği gerekçesiyle reddedilmiştir.

Meclisin gizli oturumlarında bu konu ile ilgili oldukça uzun tartışmalar olmuştur. Adliye Encümeni'nin meclise sunduğu mazbata üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Söz alan Bitlis Milletvekili Ziya Bey, *''İstiklal Mahkemeleri hakkındaki kanunun bir kıyamet ve ehemmiyeti tarihiyesi vardır. İstiklal Mahkemeleri mühim bir varlıktır. Hadim-i İstiklal, hadim-i tahakküm, mani-i tecebbür ve zulümdür. İstiklal mahkemelerini teşkil eden üç hâkimin girdiği yerden zulüm kaçar, adalet gelir''*[220] şeklindeki konuşmasıyla mahkemenin mutlaka kurulması gerektiğini belirtmiştir.

Buna karşılık olarak söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, *''İstiklal mahkemelerinin el uzatmadığı yer kalmadı, bu salahiyetlerle hükümetin işlerini eline aldı. Meclis adına hükümler veriyor… Üç adamın aklına Büyük Millet Meclisi hakk-ı kazasını terk etmiştir. Büyük millet meclisi adaleti her yerde temine kalkıyorsa, her yerde İstiklal Mahkemeleri teşkil etmeğe çalışmalıdır. Hâlbuki on beş yere aza tefrik edece''*[221] diyerek karşı görüş beyan etmiştir.

Sonra söz alan Erkan-ı Umumiye Reisi Fevzi Paşa, *''İstiklal mahkemelerinin kanunun tedvine ben sebep oldum. Yunanlıların ilk taarruzları sırasında ordumuz inhilal etmişti ve nereye bir asker gönderilse derakap dağılıyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde bulunduğumdan bu kanunu tanzim ederek heyet-i âlinize takdim ettim… İstiklal mahkemelerinin vücud bulmasında ve orduda inzibata tesiri bakımından*

[220] **T.B.M.M. G. C. Z.** , C. II, s. 613.
[221] **T.B.M.M. G. C. Z.** , C. II, s. 614.

bunun faydası hakkında tereddüde mahal yoktur'' [222] diyerek mahkemenin gerekliliğini vurguladı.

Netice olarak, daha sonra yapılan görüşmelerde suçu sabit olan kişilerin İstiklal Mahkemelerine sevk edilmesine ve yargılamalarının burada yapılmasına karar verildi. İstiklal Mahkemelerinin kuruluş gayesi bu asker kaçaklarının yargılanması ve cezalandırılması içindir. Bundan ayrı olarak da, siyasi yönü olan davalara da bakmıştır. İstiklal Mahkemelerinin kararları kesin olup, infazında devletin bilumum silahlı ve silahsız kuvvetleri görevlidir.[223]

Kuvvetler Birliği kullanımının yargı kolunu oluşturan İstiklal Mahkemelerinin üyeleri meclis içerisinden seçilmiştir. Mahkeme üyelerinin istifaları ve yerlerinin boşalmaları üzerine mecliste yeni üyelikler için seçim usulü uygulanmıştır. Mahkeme üyeleri arasında Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan kişilerin de bulunması buranın, Mustafa Kemal'in kararlarının uygulandığı bir yer olmadığının kanıtıdır.[224] İstiklal Mahkemesi üyeleri tamamen başıboş olmamakla beraber ve görevlerini uygularken yaptıkları hatalardan dolayı kendileri de yargılanmışlardır. Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyesi iken, Bolşeviklik propagandası yaptığı gerekçesiyle görevinden azledilerek, kendisi de İstiklal Mahkemelerine yargılanmak üzere sevk edilmiştir.[225]

1 Ağustos 1922'de İstiklal Mahkemeleri Hakkında Kanun uyarınca mahkemeler tatil edilmiştir. 1922'ye gelindiğinde ise, Elcezire İstiklal Mahkemesinin teşkili hakkında kanun çıkarılmış, bundan sonra seçim kararı alınması üzerine İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine II. Meclis Dönemine kadar son verecek olan, istiklal Mahkemeleri'nin Mebde-i Vazifesi Hakkına TBMM Kararı yayınlanmıştır.[226]

İstiklal Mahkemeleri için farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan çarpıcı olan Samet Ağaoğlu'nun değerlendirmeleridir. *''Kuvvetini yalnız Milli iradeden alan üç adam yalnız başına, silahsız dağdan dağa, köyden köye, istiklal ve*

---

[222] **T.B.M.M. G. C. Z.** , s. 615.
[223] Nihal Yazan, Füsun Kanver, **a. g. e.** , s. 49.
[224] Rıdvan Akın, **a. g. e.** , s. 176.
[225] Erzurum Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti namına Ahmet Cemil Bey tarafından Büyük Millet Meclisine Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendinin Bolşevik propagandası yaptığını bildiren bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta Ankara'da bulunan Bolşevik Heyetinin bu yolu kullanarak halka vaatlerde bulunduğu yazmaktadır. Bk: **T.B.M.M G. C. Z**, C. III, s. 326.
[226] Rıdvan Akın, **a. g. e.** , s. 179–180.

milli şeref duygu ve idealinin kanlı ve merhametsiz kılıcını taşıyarak gafilleri, satılmışları temizlemek suretiyle zafer yolunu ordulara açacaktır.''[227]

İstiklal Mahkemeleri ile beraber Büyük Millet Meclisi yargılama gücüne de sahip olmuş ve meclisin üzerinde hiçbir kurum ve şahsiyet kalmamıştır. Mahkeme kararlarının kesinliği de meclisin üstünlüğünü onayladığına ve yaptığı her işi meşrulaştırma gayesi güttüğüne vurgu yapmaktadır.

—İstiklal Madalyası Kanunu: Kurtuluş savaşının büyük fedakârlıklar ve zorluklar içerisinde yürütüldüğünü bu bağlamda bu hizmetlerin ödüllendirilmesi gerektiğini savunan Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey'in meclise sunmuş olduğu kanun tasarısı üzerine gündeme gelmiştir. Teklif 28 Kasım 1920 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanmış, bir grup milletvekili, bunun fedakârlık değil herkesin vatani görevi olduğunu söyleyerek itiraz etmişlerse de, Milli Müdafaa Encümenince uygun bulunmuş ve 29 Kasım 1920 tarihinde yapılan oturumda oy çokluğuyla kabul edilerek yasalaşmıştır.[228]

—İstiklal Marşı'nın Milli Marş Olarak Kabul Edilmesi: Türk Milletinin özgürlük ve bağımsızlık duygusunu en güzel şekilde yansıtacak, halkın milli duygularını uyaracak ve birlik ve beraberlik hissi aşılayacak bir marşın oluşturulması için girişimlere başlandı. Bu amaçla ortaya bir ödül konularak, birinci seçilecek şiire verilmesi ve İstiklal Marşı yapılması kararlaştırıldı.

12 Mart 1921'de Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı *''İstiklal Marşı''* adlı şiir oluşturulan komisyonca beğenildi ve Hamdullah Suphi Bey tarafından mecliste okundu.

—23 Nisan Gününün Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak Kabul Edilmesi: Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey ve 11 arkadaşı bir önerge vererek, 23 Nisan'ın bağımsızlık ve ulusal egemenlik yolunda atılan en önemli gün ve en büyük adım olduğunu belirterek bu günün milli bayram olmasını talep ettiler.

Meclis içerisinde kabul edilmesine dair yapılan görüşmelerde karşı çıkan taraf ile isteyen taraf arasında yaşanan tartışmalar gerginliğe sebep olmuş ancak yapılan

[227] Samet Ağaoğlu, **a. g. e.** , s. 154.
[228] Hayrettin Kaldırımcı, **a. g. e.** , s. 131.

oylama sonucu kanun olarak meclisten geçmiştir. Böylece 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kabul edilmiştir.

—1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman, yürürlükte 1876'da meşruti yönetimin gerekçesi olarak hazırlanan anayasa, Kanun-u Esasi mevcuttu. Ancak şartların değişmesiyle ve yönetim şeklinin farklılaşmasıyla günün şartlarına bu anayasa cevap veremez hale gelmişti. Meclisin açılmasıyla beraber milli egemenlik ve ulusalcılık gündeme gelmiş, Kanun-u Esasi tüm Osmanlı halklarını (azınlıklar dâhil) kapsadığından yeni yönetim şekline uygun düşmemiştir.

Yani yeni devletin ve iktidarın faaliyetlerine yön verecek yeni bir anayasa ihtiyacı hâsıl oldu. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası, Meclis Genel Kurulu'na sunuldu. Ancak anayasa tasarısı daha ziyade bir hükümet programı niteliğinde olup *''Halkçılık Programı''* olarak anılır. Meclis genel kurulu bu metni Encümen-i Mahsus adlı özel bir kurula havale etti. Encümen ilk dört maddeyi ayrı bir metin haline getirdi ve bu TBMM Beyannamesi olarak yayınlandı[229]

Bu beyanname mecliste okunmuş olup şu şekildedir; *''Büyük millet meclisi'nin nereye gittiği, hangi gayeyi istihdaf ettiği ve ne gibi esasata müsteniden yürüdüğü dâhil ve hariçte bazılarınca cayi sual götürebileceği ve bu gibi suallere cevap vermekte zaruri ve lazım geldiği için 'Maksat ve meslek' altındaki dört madde ruhunun ancak beyanname şeklinde tahrir ve neşri muvafık gibi mütalaa kılınmış ve o maddeler bu hale ifrağ olunmuştur''*[230]

İzmir Milletvekili Mahmut Esat söz alarak, *''Muhterem Efendiler! Parlamento usulü doğrudan millet iş başına getirecek yollardan değildir... Çünkü parlamentoların kabulüne ve Kanun-u Esasi'nin alkışlarla tasdikine rağmen bir tabaka vardır ki, daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine nail olamamıştır ve o inlerken Burjuva tabakası onun önüne çıkmış, elindeki Kanun-u Esasi ile o zavallı tabakanın önünde istihza etmişti. Fransa'da olduğu gibi bu bizim ülkemizde de böyledir''* [231] şeklinde yeni anayasanın gerekliliğini savundu.

---

[229] Bülent Tanör, *'' 'Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'',* **Birinci Meclis,** Promat Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 76.
[230] Kemal Arıburnu, **Esbab-ı Mucibeleri ve Meclis Görüşmeleriyle Milli Mücadele ve İnkılâplarla ilgili Kanunlar**, C. I, Ankara, 1957, s. 25.
[231] Kemal Arıburnu, **a. g. e.** , s. 29.

Buna karşı olarak oturduğu yerden fırlayan bir milletvekili *''Kanun-u Esasi denilmelidir''* şeklinde bağırarak yeni bir anayasa değil de, var olanın düzenlenmesi gerektiğini savundu. 18 Kasım 1920 tarihinden itibaren başlanan görüşmeler, anayasa maddelerinin her fıkrası tek tek görüşülüp tartışıldıktan sonra oylanarak, 20 Ocak 1921 tarihinde son bulmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı kanunla yeni Anayasayı kabul etti. 23 madde ve 1 Madde-i Münferide'den ibarettir.[232] Teşkilata Esasiye, Türk Anayasa tarihinde yerel yönetimlere en fazla önem veren ve yarıdan çok maddesi taşra teşkilatı ile ilgili olan yerel idare katılımını öngören, giderek yerel demokrasiyi getirmeye çalışan bir anayasadır. Toplam 24 maddenin 15 tanesi yerel yönetimlerle ilgilidir.[233]

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yenilikçiler ve gelenekçilerin mücadelesinde yenilikçiler için bir doruk noktası olmuş ve yapılacak olan tüm işler ve inkılâplar anayasaya dayandırılarak meşrulaştırılmıştır. Egemenliğin kullanılması meselesi de yeni anayasayla beraber sonuçlandırılmış ve netleşmiştir. Ayrıca anayasa inkılâpların da başlangıcı olmuş, ulusal kurtuluş savaşı bununla kazanılmıştır. Bu nedenle Teşkilat-ı Esasiye Kanununu yalnız bir geçiş anayasası olarak değerlendirmek yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu anayasası olarak değerlendirmek daha doğru olur.

—Saltanatın Kaldırılması: Teşkilat-ı Esasiye'nin kabulüyle birlikte birinci maddede belirtildiği gibi, Hâkimiyet bila kaydü şart milletin olmuş, İstanbul Hükümeti ve padişah doğrudan yok sayılmıştır. Ülkede iki yönetim tarzının oluşmasıyla, meclis sıkıntıya girmiş, bazı milletvekilleri de kararsızlık içerisinde eski düzeni istemelerinden doğan tartışmaların meclisi yıpratmasıyla saltanat bir problem halini almıştır.

Konuyla ilgili meclis görüşmeleri 30 Ekim 1922'de başlamıştır. 3. celsede Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, Birinci gruptan 78 arkadaşı ile beraber bir öneri vermiştir. Bu öneri şu şekildedir; *'' Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla hukuk-u hükümranii milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki padişahlık madum ve tarihte*

---

[232] Ayhan Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları**, Geçit Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 13.
[233] Yıldızhan Yayla, **a. g. e.** , s. 215.

kalmıştır''[234] Böylece saltanatın kaldırılması taraftarı olarak görüş bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da mecliste yapmış olduğu konuşma ve egemenliği ele alarak İstanbul Hükümeti'ne karşı yönelttiği eleştiriler şöyledir; *''Egemenliği hiç kimse hiç kimseye görüşmeyle veya tartışmayla veremez. Egemenlik güçle alınır. Osmanoğulları, Türk milletinin egemenliğine el koymuştur. Bu egemenliği 600 yıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk Milleti, artık yeter diyerek egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan millete egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bu olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır.''*[235]

1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur Bey'in verdiği önerge tekrar gündeme alınmış ve bu önergenin 6. maddesi değiştirilerek, *''Hilafet makamı Türklere ve Osmanlı Hanedanı'na ait olacak, Meclis Osmanlı Hanedanı'ndan uygun bir kişiyi bu makama seçecekti''*.[236] Bunun üzerine ikinci gruptan 25 milletvekili ve Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'de hilafetin sahibinin Osmanlı Hanedanı olduğuna vurgu yapan bir önerge sunmuşlardır. Yapılan görüşmeler sonucunda oybirliğiyle ve birinci, ikinci grupların uzlaşıp, bağımsızların da bunlara katılımıyla saltanat kaldırılmıştır.

Saltanatın da kaldırılmasıyla beraber 600 yıllık Osmanlı hâkimiyeti resmen son bulmuştu. Son Osmanlı padişahı Vahdettin bir İngiliz Harp gemisiyle 17 Kasım 1922'de İstanbul'dan ayrılmıştır.[237] Osmanlı hanedanının egemenlik hakları son bulmuş, sadece dini yetkiler (hilafet makamı) var sayılmıştır. Bunda ki gaye ise, oldukça nazik bir dönemde bulunulması ve ülkenin savaş ortamında olmasından dolayı bölücülük çıkarabilecek herhangi bir davranışa girmemek idi. Milletvekillerinin çoğunluğu dini hassasiyet göstermekte, bu olayları din elden gidiyor gibi değerlendirmekteydi. Bu sebeple, hilafet makamı saltanattan ayrılarak korunmuştur.

2. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

Ankara merkez olarak oluşturulan yeni Türk Devleti'nin ekonomisi de her alanda olduğu gibi batık ve sıkıntılı durumdaydı. Osmanlı Devleti'nin dağılmış

---

[234] Ahmet Demirel, **a. g. e.** , s. 484.
[235] Ercan Karlı, **a. g. e.** , s. 175.
[236] Ercan Karlı, **a. g. e.** , s. 485.
[237] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi Kronolojisi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923)** , C. IV, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 591.

ekonomisi ve ağır savaş giderleri olduğu gibi bu yeni devlete kalmıştı. Ülke içerisinde bulunduğu durum itibariyle, eski ekonomik gücünü kaybetmiş, büyük devletler için hammadde ve açık pazar halini almıştı. Keza savaşlardan yılan Türk halkı için de aynı durum söz konusuydu. Üretici olan genç kesimin çoğunluğu cephede kalmış, toplum tüketici konuma geçmişti. Bu da beraberinde kıtlık ve açlığı getirmiştir.

Ekonomik durum bu şekilde iken, Büyük Millet Meclisi kurulduğu ilk günden itibaren sürekli harcamalar yapmaktaydı. Gelirler hesaplanmadan yapılan bu harcamalar da hükümeti sıkıntıya sokmuştur. Bir ulusun siyasi alanda olduğu gibi ekonomik alandaki başarısı ve bağımsızlığı da esastır. Bu anlamda meclis hükümeti bütçe çalışmalarına önem vermiştir. BMM Hükümeti'nin ilk bütçesi, Osmanlı Devleti'nin bütçe tekniğine göre hazırlanmıştır.

Maliye Vekili geçici bütçe gerekçesiyle yaptığı konuşmasında, gelirlerle ilgili araştırmaların yapıldığını ve sona erdiğini ancak gider konusundaki araştırmaların henüz devam ettiğini belirterek, ön tahminlere göre bütçe açığının 15–20 milyon civarında olduğunu belirtmiştir. Maliye Vekili, ülkede yasal olmayan yollardan para toplandığını, bunların yasal olmayan bir biçimde nereye gittiğinin bilinmediğini ve denetim altına alınacağını da eklemiştir.[238]

Mecliste bütçe görüşmeleri yapıldığı sırada söz alan Konya milletvekili Vehbi Efendi, *''Her gün para diye ağlıyoruz ve buraya gelen rüfekayı kiramın cümleten arzusu memleketin halas ve selametini düşünerek bütçe meselesinin tevazusunu ahaliyi oldukça fazla tekâlüften kurtarmak maksadına matuftur.''*[239] Şeklinde konuşarak hükümet bütçesi oluşturulurken halkın ezilmemesini ve ağır vergiler altına girmemesini savunmuştur.

Konuşma üzerine söz alan diğer bir milletvekili Ragıp Bey'de (Kütahya milletvekili), yaptığı konuşmasıyla ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumu tasvir etmiştir. *''Efendiler bendeniz ticaret ettiğim vakit en bol ticarette ancak üç, dört yüz lira çıkarırdım ve memuriyette bulunduğum vakit bunun rubu kadar maaş alamadım. Bilirsiniz ki, Harb-i Umumi devletlerinde bundan daha fazla fiyatla*

[238] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 238–239.
[239] **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C. III, s. 311.

havayiç tedarik ettik. Yani şekerin kıyyesi 400–450 kuruşa, gazyağının 200–250 kuruşa çıktığı zamanlarda bile bundan daha az parayla geçindik.''[240]

Meclis içerisinde kısa bir sürede tartışma ortamı doğmuş ve karşılıklı atışmalar başlamıştır. Söz alan Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfir Bey, *''Yeni bir hastalık görüyorum zam hastalığı… Kendimizden başladık. En ufak memura kadar zam yapalım diyoruz. Arkadaşlar işte bugün de biz saat birden beri Muvazene-i Maliyede içtima ettik ve bütçedeki 17 milyon açığı kapamanın çaresini düşündük ve bunun için birtakım vergiler teklif edeceğiz ve muamelat duruyor kabul edin diyeceğiz. Bir taraftan da görüyoruz ki zam zam... Nereye gidiyorum, ne oluyor Allah aşkına? Zaten bar-ı tekalüf altında ezilen köylüyü, çiftçiyi, sanatkârı bir kat daha ezecek yeni kanunlar getireceğiz.''*[241] Şeklindeki konuşmasıyla halkın ne derece zor durumda kalacağını vurgulayarak milletvekillerine ve memurlara yapılacak zammın halka yükletileceğinden yakınmıştır.

Büyük Millet Meclisi bütçesi dört kısmı ihtiva etmektedir. Birinci kısım; Muhassasat (bütçeden devlet daireleri için ayrılan para), Harcırah, İstiklal Mahkemeleri masraflarıdır. İkinci kısım; Memurların maaş ve ücretleri, üçüncü kısım; hademe ücretleri ve dördüncü kısım; matbaa, kütüphane… vesaire giderlerdir.[242]

28 Şubat 1921'de 63.018.354 lira gidere karşılık 51.388.626 lira gelirle kapatılan 1920 yılı bütçesi için yoğun tartışmalar yapılmıştır. Bütçe açığının gözükenden daha fazla olduğu, hükümet harcamalarının fazla olduğu, tasarrufa önem verilmediği ve gereksiz yere fazla memur çalıştırıldığı ve bütçenin fakir halkın sırtına yüklendiği milletvekillerince eleştirilen konulardandır. Ancak Mali yılın başlangıcı 1 Mart olarak kabul edildiği için bunu bütçe görüşmeleri yerine, devlet harcamalarının hesin bir hesabı olarak değerlendirmek gerekir çünkü rakamlar elde olan harcanacak parayı değil harcanmış parayı göstermektedir.[243]

---

[240] **T.B.M.M. G.Z.C,** C. III**,** s. 313.
[241] **T.B.M.M. G.Z.C,** C. III, s. 315.
[242] **T.B.M.M. G.Z.C**, C. IV, s. 308.
[243] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 241.

1920–1921 bütçeleri günün koşulları nedeniyle yapılmamış, devlet harcamaları avans kanunlarıyla hükümete verilen yetkiyle kullanılmış, aynı nedenlerle 1922–1923 yılları içinde bütçe hazırlanıp yürürlüğe konmamıştır.[244]

2.a. Bütçeyi Artırma Çalışmaları

Büyük Millet Meclisi'nin en zorlandığı konulardan birisi de savaş giderlerinin karşılanması ve devletin genel hizmetlerinin yürütülmesi için gereken paranın sağlanması olmuştur. Meclisin kabul ettiği kanunların çoğunluğu bu sebepten dolayı bütçeyi arttırıcı şekildedir. Bu kanunlardan en önemlisi **Tekâlif-i Milliye Emirleri**'dir. Sinop Milletvekili Rıza Nur ve sekiz arkadaşının verdiği önerge üzerine incelemeye alınan kanun tasarısının amacı; Ordunun maddi açıdan oldukça zayıflamasından kaynaklanan sıkıntıları gidermekti.

Bu kanun doğrultusunda her ilçede birer Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulması ve bu komisyonların ihtiyaç duyulan malzemeyi toplayarak askeri birliklere göndermesi kararlaştırılmıştır. Her hane birer kat çamaşır, birer çorap ve birer çarık hazırlayarak komisyonlara teslim etmekle yükümlü idi. Tüccar elinde bulunan elbise yapımında kullanılabilecek her türlü malzemeyi, halk evindeki buğday, arpa, saman, kuru baklagil, yağ ve tuz gibi yemek yapılabilecek malzemenin yüzde kırkını bedelleri sonra ödemek üzere verecekti.[245]

Bunun yanı sıra her türlü gelir vergisi artırılmış, kıymetli madenlerin yurtdışına çıkışı engellenmiş ve bu konuda gelir arttırıcı ciddi kanunlar yapılmıştır.

2. b.Tarım Alanında Yapılan Çalışmalar

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Avrupalı büyük devletlerin uyguladıkları sömürgeleştirme politikası doğrultusunda, devlet zayıf düşmüş ve toplum şekil değiştirerek farklı bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreçte de en çok yıpranan ve açlıkla burun buruna gelen kesim hayatını tarımdan kazanan köylü ve çiftçiler olmuştur. Yapılan savaşlarda ülkenin kötü duruma düşmesi ve aldığı sürekli yenilgilerin toprak kaybına neden olması köylüyü zor durumda bırakmıştır.

---

[244] M. A. Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Düşünce Yayınları, İstanbul, 2000, s. 51.

[245] Levent Eren, **1920–1930 Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi** (Yüksek Lisans Tezi**),** İstanbul, 2001**,** s. 18–19.

Osmanlı Devleti'nde nüfusun %75'i tarımda çalışmakta idi. Köylü öşür adı verilen toprak vergisini ödüyordu. Köylü bu sebepten büyük ölçüde Mültezime ayrıca kasabada faizciye, toprak sahibi ağaya bağlıydı. Türkiye'de tarım teknolojisinden bahsetmenin imkânı yoktu ve çiftçi elde ettiği ürünü pazarlayamıyordu.

Köylü ve çiftçiler Osmanlı ekonomisinde iktisadi faaliyetlerin belkemiğini oluşturmasına rağmen oldukça ilkel çalışmaktaydılar. Makineli tarım Ege'de ve Çukurova'da yabancılara ait çiftliklerin dışında bilinmiyordu. Toynbee'nin deyişiyle, *''Köylülerin kullandıkları tarım yöntemleri tarihin alacakaranlığındakinden farklı değildi. Bir mandanın ya da öküzün çektiği karasaban hala en gözde tarım aracıydı. Derin sürme, gübreleme ve münavebeli ekim bilinmiyordu… Köy meydanlarında başaklar, altlarına çakmak taşları çakılmış ve öküzler tarafından çekilen dövenlerle harman edilmekteydi.''*[246] Halkın durumu bu kadar vahimdi ve elindeki topraklarda tarım için yetersiz gelmekteydi.

Milli Mücadeleye Başlandığı Yıllarda Kırsal Kesimin Sahip Olduğu Topraklar

Kırsal Sınıf	Aile Sayısı	Çift. Aileleri Yüzdesi	Hektar olarak toprak yüzde	Tarımsal Topraklar
Derebeyi	10.000	1	3.000.000	**39**
Toprak Ağası	40.000	4	2.000.000	**26**
Orta ve Az Topraklı Köylü	870.000	87	2.700.000	**35**
Topraksız Köylü	80.000	8	**-------**	**-------**

Tablo: 6

Bu tabloya göre tarıma dayalı nüfusun %5'i ekilebilir toprakların %65'ine sahipken, tarım nüfusunun da 95'i ekilebilir toprakların %35'i ile yetinmektedir. Bu verilere göre köylünün büyük kısmının toprak ağaları denetiminde olduğu görülür.[247]

Anadolu'nun tahıl ambarı olarak nitelendirilen Konya'da ekilen toprakların ancak %20'si pazar için ayrılmıştır. Üretim yapılan tahıl ürünlerinden buğday

[246] Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 25.
[247] Doğu Ergil, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Toplumsal Farklılaşma ve Siyasal Temsil Sorunu**, Ankara, 1976, s. 454.

mahsulünün %26,4'ü arpa mahsulünün %25,5'i ancak ticarete sunulabilmiştir. Bu oran diğer yerlerde yarı yarıya düşmüştür. Bu oranlardan kırsal nüfuz içerisinden en güçlü grubun büyük toprak sahipleri oldukları anlaşılmaktadır.[248]

Tarım alanında büyük bir çöküntü söz konusu olup, sebze ve meyvecilik oldukça geriydi. Ulaşım güçlükleri nedeniyle bir bölgede çokça üretilen bir ürün, diğer bölgeye ulaştırılamadan çürüyor, diğer tarafta halk açlıktan kırılıyordu.

Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin hazırlamış olduğu programda tarıma geniş yer verilmiş ve köylüyü bu kötü şartlardan kurtaracak bir dizi önlemler alınmıştır. Bu programa göre; Memleket sekiz ziraat mıntıkasına ayrılacak bu mıntıkalarda umumi ziraat mektepleri açılacak, ziraat aletleri tamirhaneleri kurulacaktır. Ziraatımızı dışarıya tanıtmak ve ürün artışı sağlamak için ziraat sergileri açılacaktır. Köylüye ekmesi için tohum, ekinlere zarar veren haşarat için ilaç dağıtılacak ve gerekli su sağlanacaktır.[249]

Çiftçi ve sanayi erbabının faydalanması için ziraat sandıkları kurulacak bu sandıklar, köy bankaları açacak ve krediler vererek köylünün sıkıntısı giderilecekti. Hayvan üretimini sağlamak ve artırmak için damızlık ahırlar kurulacak, hayvan hastalıklarıyla mücadele edilecekti. Ankara Ziraat Okulu faaliyete geçirilerek, buraya öğretmen sağlanacaktır. Kastamonu İlinde bir Orman Mektebi kurulacaktır. Ormanların işletilmesi için Orman Kanunnamesi layihası hazırlanacak ve ormanlarımızın işletilmesi düzenlenerek, halkın istifadesi sağlanacaktır.[250]

Durumun vahametini anlayan hükümet ilk olarak **Mükellefiyet-i Ziraiye Yasası**'nı çıkartmıştır. Bu yasaya işlerlilik kazandırmak maksadıyla bir nizamname hazırlamıştır. Nizamnameye göre; Her mahallede en büyük mülki memurun başkanlığında bir Mükelliiyet-i Ziraiye Heyeti kurulacaktır. Bu heyet haftada bir toplantı yaparak bölgenin zirai sorunlarını görüşecektir. İhtiyar heyeti aracılığıyla her evin hayvan, arazi, tohum ve arazi miktarları tespit edilerek yazılacaktır. Çiftçiler Ziraat Bankasının depolarında bulunan aletlerden de istifade edebilecektir.[251]

1922'lere gelindiğinde tarım alanında önemli bir artışın olmadığı görülür ve bunun çözümünün, makineli tarım olduğu kanaatine varılır. Ayrıca köylü Ziraat

---

[248] Doğu Ergil, **a. g. e.** , s. 455.
[249] Kazım Öztürk, **T.C Hükümetleri Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 44.
[250] Kazım Öztürk, **a. g. e.** , s. 45.
[251] Tevfik Çavdar, *''Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisi''*, **Türkiye Ekonomisinin 50. Yıl Semineri**, Bursa, 1973, s. 163.

Bankasından gerekli ilgiyi görememekte, ihtiyacı olan parayı tefeciden karşılayıp ağır faizler ödemektedir. Ankara'da açılan ziraat okulu istenilen sonucu vermiştir. Köylüye devlet eliyle pulluk ve ziraat aletleri dağıtılmıştır. Hükümet bu konuda Chester ve Kennedy ile görüşmeler yaparak yurtdışından ziraat aletleri getirtme çalışmalarında bulunmuştur. 1923 yılına gelindiğinde büyük miktarda tarım aleti Singer makinelerinden getirtilmiştir.[252]

Ulusal Kurtuluş Savaşı, hükümete 147 milyon Osmanlı lirasına mal olmuş bu paranın üçte ikisi vergi gelirlerinden sağlanmıştı. Savaş yıllarında Ağnam Resmi vergisi (hayvan vergisi) beş katına, Temettü (kazanç) vergisi yerine göre beş ila on katına çıkartılmıştı. Böylece devlet, 1920/1921–1922/1923 yılları arasında gelirleri 43,8'den 71,7'e çıkarabilmiştir. Bu dönemde bütçedeki kamu gelirlerinin büyük bir bölümü, çiftçiden alınan aşar ve hayvan vergisinden sağlanmıştır.[253]

M. Kemal Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'nin açılış konuşmasında çiftçinin ve köylünün bu ülkenin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu vurgulamış ve konuşmasını şu şekilde bitirmiştir. *''Türkiye'nin sahibi efendisi kimdir? (köylüdür sedaları) Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. (şiddetli ve sürekli alkışlar) O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür''*[254]

2.c. Sanayi Alanında Yapılan Çalışmalar

Yabancı sermayeli ülkeler, Osmanlı Devleti zamanında kapitülasyonların ayrıcalıklarından yararlanarak ticaret yapmasıyla Osmanlı ekonomisi ilkel bir vaziyette ve işleyemez hale gelmiştir. Ülke bu devletlerin hammadde aldığı ve tekrar bu maddeyi işleyerek sattığı bir açık Pazar haline dönüşmüştür. Kentsel kesimde bulunan nüfuz batı kontrolü altına girmiştir.

Bu dönemde burjuvazi gruplarını çoğunlukla gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Örneğin, Endüstri kesiminde Türk sermayesinin oranı %7,2, Maden sanayinde % 20.11 idi.

---

[252] Tevfik Çavdar, **a. g. e.** , s. 165.
[253] Oktay Yenal, **a. g. e.** , s. 27.
[254] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 240.

Sanayi Sayımında Ülkedeki Sanayi İşyerlerindeki Sermaye ve Emek Birleşimleri

Milliyet	**Sermaye**	**Emek**
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	--

Tablo: 7

Bu durum Kurtuluş Savaşı sırasında sanayi işyerlerinin sayısını ve buralarda çalışanların miktarını saptamak için B.M.M İktisat Bakanlığı'nın yaptırdığı sayımın verilerinden de anlaşılmaktadır. [255]

1922 Yılında Sanayi İşyerleri ve Buralarda Çalışan İşçi Sayıları

İktisadi Faaliyet	**İşyeri Sayısı**	**İşçi Sayısı**	**Ortalama İş. Say.**
Tekstil	20.057	35.316	1.76
Deri İşletme	5.347	17.964	3.35
Metalürji	3.272	8.021	2.45
Ağaç ve Marangoz	2.067	6.007	2.91
Gıda Sanayi	1.274	75.411	2.30
Çömlek, vb.	704	3.612	1.93

Tablo: 8

Bu dönemde modern sanayiden bahsetmenin imkânı yoktu. Sanayi alanında küçük işletmeler mevcut olup, hepsi imalathane biçimindeydi ve ancak zanaatkârın geçimini sağlayacak şekilde işliyordu. Ülkede, yabancı ülkelerden getirilen her nevi ürüne rastlamak mümkündü.

Hükümet programında sanayi ile ilgili olarak, mevcut sanayinin geliştirilmesi hususunda, sanayi mekteplerinin açılması kararlaştırılmış ayrıca Ticaret Bankasından başka yerde sanayi erbabının ihtiyaçlarını temin için Türkiye Sanayi Bankası

[255] Doğu Ergil, **a. g. e.** , s. 459.

kurulacağı ve sanayi çalışanların mesaisi hakkında kanunlar düzenleneceği belirtilmiştir.[256]

1921 yılında devlet memurlarına yerli kumaş giyme zorunluluğu getiren kanun tasarısı mecliste görüşülürken, milletvekillerinin ortak değindikleri konu memleket ekonomisinin hükümet tarafından güvence altına alınması gerektiği olmuştur. Karesi Milletvekili Vehbi Bey'in bu konudaki düşünceleri şöyledir; *''Biz komşularımızdan bu alanda pek güzel ibret alabiliriz. Bizim vaktiyle vilayetimiz olup da giyecek bulamayanlar bugün fabrikalarından ordumuza kumaş taahhüt edip gönderiyorlar. Biz yirmi beş kuruşa yün satıyoruz, işlenip üç bin kuruşa satın alıyoruz. İhtiyaçlarımızı kendi aba hanelerimizde, tezgâhlarımızda ve fabrikalarımızda karşılamalıyız, durum ancak bu şekilde düzelir.''* [257]

Ülkenin içerisinde bulunduğu bu acı duruma ancak sömürge ülkelerinde rastlamak mümkündür. Büyük Millet Meclisi'nin tüm gayesi her alanda olduğu gibi bu alanda da tam bağımsızlığını sağlamak için gelişimi hızlandırmak ve sanayi atılımları yapmak olmuştur. Çünkü ekonomisi sanayiye dayanmayan bir toplumun çok uzun süreli ayakta kalması imkânsızdır. Bunun içinde, bir an evvel ulusal üretim merkezleri ve milli fabrikalar açmak, imalathaneleri çoğaltmak gerekmektedir.

Konuya farklı bir şekilde yaklaşan Dr. Mazhar Bey, Anadolu'nun kendi sanayisini kurmasını Batılı büyük devletlerin hoş karşılamayacaklarını bu devletlerin Anadolu'da kurulacak fabrikaları tahrip etmek için daha aşağı fiyata ülkeye mal sokacaklarını söyleyip, daha önce İstanbul'da açılmış olan kibrit ve mum fabrikalarının buna ancak bir yıl dayanabildiğini örnek olarak göstermiştir.[258]

İzmit'te çalışan Belçikalı bir işçinin Türk sanayisi ile ilgili gözlemleri de bu kanıyı doğrulamaktadır. *''İngiltere'nin ve Fransa'nın en iyi makinelerini kullandığımızı, Saksonya'dan Trieste yolu ile en ince yünleri ithal ettiğimizi ve bunları biz Belçikalı ve Fransız işlediğini söz önüne alırsak arada bir, çok güzel bir dokuma imal edilmemesi garip olurdu. Ama buna Türk dokuması demek doğru değil- bu ancak Avrupa makinesi ile Avrupa hammaddesinden, yetenekli Avrupa el emeği ile Türkiye'de sadece imal edilen dokumadır.''*[259]

---

[256] Kazım Öztürk, **a. g. e.** , s. 46.
[257] Levent Eren, **a. g. e.** , s. 30.
[258] Levent Eren, **a. g. e, s**.31–32. .
[259] Oktay Yenal, **a. g. e.** , s. 41–42.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922'de yapmış olduğu TBMM'nin konuşmasında sanayinin bir ülke ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu vurgulamış, ülkemizde Avrupa yüzünden geri kalmış ve sekteye uğramış sanayimizi canlandırmak için üretimi modern makinelerle desteklemek gerektiğini, müteşebbislerin teşvik edilmesi gerektiğini bunların doğrultusunda hükümetin girişimcilere her türlü desteği vereceğini söylemiştir.[260]

Avrupa ülkelerinde ki işçiler gibi, Osmanlı Devleti'nde sanayi alanında çalışan işçiler bilinçli değildi. Kendi haklarını aramada dahi bu böyleydi. Sanayi kesiminde çalışan işçilerin bir araya gelerek dernekler kurduğu ve örgütlenerek grev yaptığı söylenemez. 1919–1923 yılları arasında sadece işgal altındaki İstanbul ve çevresinde on dokuz greve rastlanmıştır. Bu grevlerin tamam yakını ulaştırma sektöründe, özellikle de yabancı sermayenin elindeki demiryollarında gerçekleşmiştir. Ayrıca işgalin yarattığı siyasi kargaşa ortamında, Osmanlı solcuları başkentteki işçi kuruluşlarıyla faaliyette bulunmuşlardır.[261]

Sanayi sektörü 1920–1923 yılları arasında fazla canlı olmamakla beraber, bu dönemde iş alanı ve buralarda çalışan işçi sayısı da çok değildir. Ancak buna rağmen rakamlar iyi hesaplanabilmiş değildir. Sayılar genellikle tahmini rakamlar olup, savaş dönemi olduğundan, çoğu yer kayıt altına alınamamış veya kayıtları kaybolmuştur. Zaten öyle büyük fabrikalardan, işyerlerinden ve üretimden söz etmek mümkün değildir fakat eskiye göre de, bir artış söz konusudur.

2.d. Ticaret Alanında Yapılan Çalışmalar ve Yabancı Sermaye

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin görev yaptığı dönemlerde iç ve dış ticaret genel anlamda gayrimüslim halkın elinde bulunmaktaydı. Bu önceden beri Osmanlı Devleti'nden gelen bir gelenek olup, zaten dönem için milli iktisattan bahsetmek söz konusu olamaz. M. Kemal Paşa'nın meclisin açılışında yapmış olduğu konuşmada, bu durumdan ve yabancı sermayeden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Ülkede ulusal kurtuluş mücadelesinin verildiği dönemde, kapitülasyonsuz, borçsuz ve ayrıcalıksız milli bir ekonomi için çalışılmıştır. Hükümet programında Ticaret hususunda birtakım önlemlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Trabzon'da bir

---

[260] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 242.
[261] D. Quataert, E. J. Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839–1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 38.

Ticaret Mektebi açılacak ve ileriki dönemlerde bunların sayıları arttırılacaktı. Var olan Ticaret mektepleri ıslah edilecek ve ticaret konusunda çalışmalarda bulunulacaktı. Tüccarların doğrudan Avrupa ile temas yolları sağlanarak ithalat ve ihracat arttırılacaktı. Deniz Ticaretinin de gelişmesine önem verilecekti.[262]

10 Mayıs 1920'de çıkarılan bir kararname ile ihracat kayıtsız şartsız serbest bırakılmıştır. İcra Heyeti'nden başka hiçbir makamın bu serbestîyi ihlal etmesi ve kayıt altına almada yetkili olmadığı kabul edilmiştir. 28 Temmuz 1920 tarihinde, 8 nolu kanunla, Gümrük Vergisinin beş misli daha yükseltilmesi kararlaştırılmıştır. 15 Ağustos 1920 günü Maliye Vekili Ferit Bey'in yapmış olduğu açıklamalara göre, o güne kadar ihracat resmine tabi bulunmayan maden kömüründen 3 lira, yıkanmış cinsinden 2 lira ihracat resmi alınmaya başlanacaktır. Bu kanun hazineye kazanç sağlamak için konulmuştur.[263]

Yine daha önceden konulmuş olan ticari kanunların bazıları uygulanmaya devam edilmiştir. Örneğin ithalatta ve ihracatta, ülke içersinde dahi ticareti yapılan eşyalardan alınan *''oktrova''* vergisinin alınması sürdürülmüştür. Ancak 20 Eylül 1920 tarihinde aşağıda listede belirttiğimiz ürünlerden oktrova vergisi dâhil tüm gümrük vergileri kaldırılmıştır. Listede bulunmayan ürünlerden yüzde üç oranında ihracat vergisi alınacaktır. 3 Ağustos 1921'e gelindiğinde bu vergi, parasızlıktan üreticilerin ellerindeki malı satamaz duruma geldiği ve bu malların üretildiği yerde bozulduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır.[264]

1920'den itibaren 6 ay içerisinde yapılan ithalat 10.241.144 kg, değeri ise 33.127.400 liradır. Bu dönemdeki ihracat ise 14.490.304 liradır. 1921 Ağustos, Eylül, Ekim aylarında Samsun, Trabzon, Antalya ve Zonguldak Limanlarından ithal edilen eşyanın değeri 4.241.196 liradır. Bu üç ayda ihraç edilen ürünler ise 2.701.201 lira değerindedir. Gümrük gelirleri 5.213.682 lira iken, 1921 ağustos, Eylül, Ekim aylarında 1.500.600 lira olarak hesaplanmıştır.[265]

Genel itibariyle milletvekilleri, ticaretin devlet eliyle yapılmasının ülkeye faydalı olacağını savunmuşlar ve ülke içerisinde yapılacak serbest ticaretin, ülke ekonomisindeki yerini vurgulamışlardır. Milletvekillerinin çoğunluğu yabancı

---

[262] Kazım Öztürk, **a. g. e.**
[263] Levent Eren, **a. g. e.** , s. 42.
[264] Levent Eren, **a. g. e.** , s. 44–446.
[265] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 262.

sermayeye iyi bakmamışlar ve Anadolu'da yeterince milli sermaye bulunduğunu savunmuşlardır. Mecliste sermaye konusunda yapılan tartışmalarda bazı milletvekilleri sermaye alma konusunda Fransa'yı, bazıları İtalya'yı uygun görüyordu. Bunun yanı sıra Amerikan sermayesinin yandaşları da mevcuttu. Meclisin yabancı sermayeye uzak olmadığını gören ülkelerde Anadolu'ya yaklaşmışlardır.

Mersin Limanının inşaat yapımında kullanmak için, İcra Vekilleri Heyeti Fransız sermayedarlarıyla görüşmek üzere, Nafıa Vekiline yetki vermiştir. İzmit'te başlatılan kömür yataklarına damar yapılmasını planlayan proje içinde Amerikan sermayedarlarından teklif alınmıştır. 1922'den itibaren yabancı sermayedarların Ankara'ya gelerek tekliflerde bulunmaları kurtuluş savaşının başarıyla sonuçlanacağının göstergesiydi. Böylece kendi açıklarını kapatabilmek için dış ülkelere sermaye yatırımı yaparak zenginleşen Avrupalı büyük devletler, Türk devletinin birlik ve bağımsızlığını tanımaya başlamışlardır.[266]

[266] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 270–272.

Ticareti Yapılan Mallar

Cinsi Eşya	Kilo	Adet	Kuruş	Para
Arpa	1			5
Buğday	1			10
Mısır	1			5
Kepek	1			5
Kekik	1			20
Sisam	1		1	20
Bulgur	1			20
Fasulye	1			20
Nohut	1			20
Tereyağı	1		7	
Donyağı	1		7	
Haşhaş	1		5	20
Nebati Yağlar	1		5	5
Peynir	1			
Kaşar	1		5	
Yumurta	1		2	
Sucuk	1			
Fındık	1		10	
Ceviz	1		1	
Ceviz içi	1		2	
Yapağı	1		1	20
Tiftik	1		2	20
Koza	1		2	
Ham İpek	1		2	
Afyon	1		7	
Öküz-Manda	1		30	
Koyun	1		30	
Keçi	1		5	
Kaz-Hindi		1	3	
Ördek-Tavuk		1	2	
Cüludu	1			10
Hayvaniye	1		1	5
Adi av derisi	1		1	3
Kıymetli deri	1		1	6
Sansar derisi	1			50
Halı ve Kilim				25

Tablo: 9

Cinsi Eşya	Adet	Kilo	Kuruş	Para
Tütün	Behre metre	1	5	
Kertse		100	100	
Odun		100	5	
Mamul Kömür		1	10	
Haşhaş		1	1	20
Cehri		1	3	
Salep		1	1	
Kuru Üzüm		1	1	
Kuru İncir		1	1	
Kuru Meyvalar		1	2	
Badem ve Fıstık		1	5	
Badem içi		1	1	
Acı Badem		1	2	5
Acı Badem içi		1	3	
Palamut		1	1	
Pamuk		1	1	
Mazı		1	5	
Mahlep		1	1	
Anason		1	5	
Kendir Tohumu		1	1	
Balmumu		1	5	

Tablo: 10

Ödenecek olan vergi oranları da, milletvekilleri arasında sert tartışmalara neden olmuştur. Oranlar bazı vekillere düşük gelirken, bazılarına da fazla gelmiştir. Birçok ürünün ihracatı, meclisçe iç ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Yük taşımaya ve süvariye elverişli hayvanları bu ürünlere örnek olara verebiliriz.

2.e. Ulaştırma Alanında Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıldan itibaren yol yapımında askeri görüşler hâkim olmaya başlamıştır. Yol çalışmaları cephe güzergâhlarına göre düzenlenmiş ve askeri ihtiyaçları karşılayacak nitelikte yapılandırılmıştır. Ayrıca iskele ve istasyonları birbirine bağlayan, şehirlerarası ulaşımı sağlayan yollarda bu niyetle yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu Abdülmecit zamanında, İngiliz şirketleri tarafından inşa edilerek ulaşıma açılmış olan İzmir-Aydın hattıdır. Devlet geniş çapta bir yol yapım ve bakım projesi hazırlamıştır. *''Avrupa-i Osmanî''* ve *''Asya-i*

Osmanî'' olarak iki bölümden oluşan bu programla devlet Asya ve Avrupa'da kendisine ait olan yolların bakım ve yapımıyla ilgilenmiştir.[267]

Kara yollarını üç ana grupta toplamak mümkündür. 1. Vilayet merkezlerini en yakın demir istasyonlarına bağlayan yollar, 2. İl merkezleri arasında başlıca kasaba ve limanları bağlayan dört metre genişliğindeki yollar, 3. İl içerisindeki kasaba ve köyleri birbirine bağlayan üçer metre genişliğindeki yollardır. Osmanlı Devleti'nin 48.900 kilometreyi bulan karayolu ağının yalnızca 9711 kilometresi Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmıştır. Ve bu yollarında, 3477 kilometresi ıslaha muhtaç, 3283 kilometresi sürekli bakım isteyen ve 3026 kilometresi yeniden yapımı gerektiren nitelikteydi.[268]

Büyük Millet Meclisi açıldığı dönemde, devletin her bölgesi tam anlamıyla ulaşıma açık değildi. 3–5 metre genişliğinde dar, yıpranmış ve ihtiyaca cevap vermeyen eski yollar mevcuttu. Anadolu bu dönemde yola fazlasıyla ihtiyaç duymaktaydı. İç ayaklanmaların önlenmesi ve huzurun sağlanması, ticaret, eğitim ve sanayinin geliştirilmesi gibi amaçların hepsi yola bağlıydı.

Milli mücadeleye başlandığı zaman Misak-ı Milli sınırları içerisinde, bütün hatlardaki çeşitli güçlerde lokomotif sayısı 280, yolcu vagonu sayısı 720, yük vagonu sayısı ise 4500 civarındadır. Bunların en iyimser tahminlerle %25'i tamire muhtaç olup, eldeki yedek parça ve olanaklarla ancak 100 lokomotif çalıştırmak mümkündür.[269]

Birinci Büyük Millet Meclisi ulaşım ile ilgili çalışmalara oldukça önem vermiş ve bununla ilgili bir dizi kanun çıkarmıştır. Bağdat Demiryolu Hattının Maşat ve Masarifatı İçin Doksan Altı Bin Liranın Sarfı Hakkında Kanun, Anadolu Hattı Memurlarının Mütedahil Maaşlarının Tesviyesi Hakkında Kanun, Şimendifer Amelesinin Tatil Günü Hakkında Kanun, Anadolu Şimendifer İdaresinin Maşat ve Masarifat-ı Müteferrikası İçin Yüz Kırk Beş Liranın 1920 Senesi Bütçesinden Sarfı Hakkında Kanun, Memalik-i Osmaniye Dâhilinde Seyrü Seyahat Edenlerin Seyahat Verakası Almaları Mecburi Olduğuna Dair Kanun, Anadolu-Bağdat Demiryolu

---

[267] İskender Yılmaz, **I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Basın, Haberleşme ve Ulaştırma ile ilgili Çıkarılan Kanun ve Kararnameler** (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1989, s. 54.
[268] İskender Yılmaz, **a. g. e.** , s. 54.
[269] Tevfik Çavdar, **a. g. e.** , s. 81.

Nakliyat Tarifesi Hakkında Kanun, Havali-i Şarkiye Demiryolları İdaresinin 1923 Senesi Bütçe Kanunu bunlara örnektir.[270]

3. Eğitim ve Kültür Alanındaki Gelişmeler

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra ortaya çıkan ve gelişen eğitim-öğretim şekli medrese eğitimi idi. Bunun yanı sıra Avrupa'da bulunan yüksek öğretim kurumlarından etkilenilerek, 19. yüzyılda Darülfünun kurulmuştur. İlköğretimde çeşitli derecelere ayrılan medreselerde, öğretim yüksek öğrenim ile son bulurdu. Medreselerin gelişmesiyle beraber bir alanda uzmanlaşmış medreseler oluşturuldu. Osmanlı Devleti içerisinde Islahat ve Tanzimat Fermanlarıyla başlayan yenileşme hareketleri, medreselere de yansımış bu alanda da birtakım reformlar yapılmıştır.

1920'lere gelindiğinde, Yeni Türkiye Devleti, kurulurken ve kurulduktan sonra Cumhuriyetin ilanı olan 1923'e kadar çok elverişsiz koşullar altında, en önemlisi de savaş ortamında birçok öğretmenini ve öğrencisini kaybetmiş vaziyette eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüremez hale gelmiştir. Milli Eğitim sisteminin, toplumda gerçekleşen sosyal, ekonomik gelişmelere paralel olarak düzenlenmesi için, bir takım çalışmalar yapılması düşünülmüş, Büyük Millet Meclisi kurulduğu ilk günden itibaren bu alanda çalışmalara başlamıştır. Bu gelişmelerde Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel çalışmaları oldukça etkili olmuştur. 1920'den önce, Medreselerin yanı sıra, devlete memur yetiştirmek amacıyla eğitim veren büyük merkezlerde açılmış yüksek dereceli meslek okulları da vardı.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin programında eğitim ile ilgili şu kararlar yer almaktaydı. *''Milli Eğitim işlerinde amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi, her anlamı ile dini ve milli bir hale koymak ve onları hayat savaşında başarılı kılacak, dayanaklarını kendi benliklerinde bulduracak, teşebbüs kudreti ve kendine inanma gibi karakter verecek, üretici bir fikir ve şuur uyandıracak bir seviyeye ulaştırmak; bütün okullarımızı en bilimsel ve en modern olan bu temel ile sağlık kurallarına göre yeniden düzenlemek ve programlarını ıslah etmek, milletin karakterine, coğrafi şartlarına, tarihi geleneklerimize, sosyal bünyemize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek; halk kitlesinin sözcüklerini toplayarak dilimizin kamusunu yapmak; milli şuuru geliştirici, tarihi, edebi ve sosyal eserleri,*

[270] İskender Yılmaz, **a. g. e.** , s. 80–84.

uzmanlarına yazdırmak; eski eserleri kütüğe geçirmek ve korumak; Batının ve Doğunun bilimsel ve teknik kitaplarını dilimize çevirmek, kısaca; bir milletin hayat ve varlığını korumak için en önemli etken olan eğitim işlerinde dikkat ve özel bir gayretle çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mevcut okulları iyi bir şekilde idare etmektir.''[271]

Programda asıl üzerinde durulan noktalar; Tüm okullarda en bilimsel ve en modern şekilde eğitim yapmak, Ulusal ruhu geliştirecek Tarih, Coğrafya, Edebi Eserler gibi ders kitaplarını uzmanlarına yazdırmak, Eski yapıtların tümünü kütüğe geçirmek, Dil-Tarih-Coğrafya üzerinde çalışmalar yaparak milli duyguları güçlendirmek ve mevcut okulları en iyi seviyeye ulaştırmak asıl hedefti.

Birinci Meclis döneminde görev yapmış olan Maarif Vekilleri şunlardır.

Dr. Rıza Nur (Mayıs-Aralık 1920),

Hamdullah Suphi (Aralık 1920-Kasım 1922),

Mehmet Vehbi (Kasım 1921-Kasım 1922),

İsmail Safa (Kasım 1922-Mart 1924).

Bu dönemde iki eğitim bakanlığı mevcuttu. Ankara'da TBMM

Hükümeti'nin Maarif Vekâleti, İstanbul'da Osmanlı Hükümeti'nin Maarif Vekâleti görev yapıyordu. Ancak 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Maarif Nezareti tarihe karışmıştır.[272]

Maarif Vekâleti 1920 yılının sonu, merkez teşkilatlanması şu şekilde idi.

1. İlk tedrisat (İlköğretim) Müdürlüğü,
2. Tali tedrisat (İkincil-Orta Öğretim) Müdürlüğü,
3. Sicil ve İstatistik (Özlük İşleri ve Sayılama) Müdürlüğü,
4. Muhasebe (Saymanlık) Müdürlüğü,
5. Hars (Ekin-Kültür) Müdürlüğü (Hars Müdürlüğü iki bölümden oluşmakta idi. Ancak mevcut olan bu iki bölüme 1922 yılında, Sicil ve Memurin Dairesi ile İhsaiyat Dairesi gibi iki bölümden oluşan Sicil ve İstatistik bölümü ile

[271] Reşat Özalp, Aydoğan Ataünal, *''Milli Eğitimde Kongreler ve Şuralar''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, S. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 4.

[272] Yahya Akyüz, **Başlangıçtan 1982'ye Türk Eğitim Tarihi,** Ankara Ünv. Eğitim Bil. Fak. Yayınları, Ankara, 1982, s. 201.

Müsteşarlık, Yüksek Tedrisat Dairesi, Telif ve Tercüme Heyeti eklenerek sayısı arttırılmıştır.[273]

1920'de Büyük Millet Meclisi'ne bağlı illerde (o zaman İstanbul Padişaha ve İstanbul Hükümetine bağlı, İzmir ise Yunan işgalindeydi) 3495 ilkokul (682'si kapalı), 3316 ilkokul öğretmeni, 5 tam devreli (12 yıllık) Sultani ve İdadi (9 yıllık), 13 öğretmen okulu (4 yıllık), 4 kız öğretmen okulu (5 yıllık) mevcuttu. Köyler için okullardan söz etmek mümkün değildi.[274]

Okul, Öğrenci ve Öğretmen sayıları

Okulun Cinsi	Okul Sayısı	Öğrenci	Öğretmen
İlkokul	4,894	341,941	10,238
Ortaokul	72	5,905	796
Lise	28	1,241	513
Fakülte, Yüksekokul	9	2,914	328

Tablo: 11

Yabancı Okulların sayısı bu dönemde bir hayli çoktu. Yunanlıların o yıllarda Anadolu'daki okul sayıları 2 228 öğrenci sayısı ise 187 577, öğretmen sayısı da 4 930 idi. Yunanlılar Türklerin kendisine tanımış olduğu bu eğitim hakkını kötüye kullanarak, bu okullarda bölücülük yapmışlardır. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey bu konuda yaptığı konuşmasında, *''Bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dâhilinde bir tek ecnebi mektebi bırakmam. Fakat bu iç olduğu kadar dış bir meseledir''* [275] diye belirterek, bu tip okulların ülke birliğine zarar verdiğini vurgulamıştır.

19 Ekim 1920'de Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey de, mecliste okul sayıları hakkında bilgi verdiği, şöyle bir konuşma yapmıştır.*''Bugün elimde bulunan sayılamalara göre 28 sultani (lise) vardır bunların birkaçı da işgal altında bulunmaktadır. Yatılı öğrencisi 340, gündüzlü 2591'dir. Öğretmen ve memur 587'dir, her öğretmene 20 öğrenci düşüyor. Her sultaniye yılda 6000 lira harcıyor. Galatasaray Sultaniyesi'nin yıllık gideri 40 000 lira ile 50 000 lira arasındadır. 50–*

[273] Reşat Özalp, Aydoğan Ataünal, **a. g. e**, s. 55.
[274] Reşat Özalp, **a. g. e.** , s. 55.
[275] Yahya Akyüz, **a. g. e.** , s. 203.

60 kadar da idadi (ortaokul) var. Bugün ibtidai mektepler (ilkokullar) en az 40 000 öğretmen istiyor…''[276]

1921 Temmuz ayında Türkiye Milli Eğitim İşlerinin bir programını hazırlamak amacıyla Ankara'da resmi olarak *Maarif Kongresi* yapılmıştır. Hamdullah Suphi Bey'in Bakanlığı dönemine rastlayan kongrede, İlkokulların öğretim programları ve süreleri, Orta basamaklı okulların dersleri ve süreleri tartışılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yapmış ve *''Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenni yatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve yabancı fikirlerden, şarktan, garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum''* [277] *diyerek sonlandırmıştır.*

Bu konuşmadan da anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal Paşa, Türk Eğitim sisteminin milli olmasını amaçlayarak, tüm dış tesirlerden uzak kalmasını ve aynı zamanda eskinin izlerinin silinerek yepyeni bir eğitim sistemi oluşturulmasını öngörmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü eğitim sistemi, bir yandan Türk Toplumunun ihtiyaçlarına dönük olacak, öte yandan çağın gereklerine uygun olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncelerini Ekim 1922'de Bursa'da Şark Tiyatrosu salonunda öğretmenlerle yaptığı toplantıda, Türk Toplumunun ulusal değerlere sahip çıkmasını, akli olmayan geleneklerden ve boş inançlardan vazgeçilmesi gerektiğini, ilerleme yönündeki engellerin ortadan kaldırılması için uğraşılacağını vurgulayarak, belirtmiştir.[278]

1921'de devletin genel bütçesi 57 128 833 lira, milli eğitime ayrılan miktar 390 412 liraydı. 1922'de genel bütçe 105 929 911 lira iken, milli eğitime ayrılan pay 3 033 003 liradır.[279] Söz konusu yıllar arasında eğitime ayrılan pay %1'i bulmuyor, öteki yıllarda ise % 1,5 ile 4,5 arasındadır.

---

[276] Rauf İnan, *''1920'lerde Türk Milli Eğitimi''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, İstanbul, s. 55.
[277] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. I, s. 19–20.
[278] Turhan Oğuzkan, *''Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, s. 283.
[279] Rauf İnan, **A. g. e.** , s. 64.

MEB Bütçesi ve Özel İdarelerin Eğitim Harcamaları 1921–1923

Yıl	Devlet Bütçesi	MEB Bütçesi	Özel İdare Harc.
1921	57.128.833	390,412	-
1922	74.957.848	1.136.064	-
1923	105.936.911	3.033.003	2.070.000

Tablo: 12

Büyük Millet Meclisinde eğitim ile ilgili tartışmalar yapılırken genellikle meclis iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki, İslamcı Eğitim Yaklaşımında olanlardır. Mehmet Hulusi, Hacı Şükrü, Hüseyin Hüsnü ve Müfid'in ortak imzasıyla verilen önergede eğitim sorunlarının çözümü için bir taslak hazırlanmış ve eğitim ile ilgili programların Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin denetiminden geçirilmesi istenmiştir. İslamcılara göre eğitim, büyük buhran içerisindedir ve ülkenin irfan ve efkârı ancak dini kurallar ile kurtarılabilir. İslam özünün dışında yetişen kişilerin ve programların topluma yük olacağı kanısını taşımaktadırlar.[280]

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının savunduğu eğitim sistemi ise, ulusalcı ve üretken bir eğitim tarzıdır. Bu şahıslar eğitim problemlerine daha gerçekçi fikirlerle yaklaşılması gerektiğini savunarak, milli eğitimi kuracak fikirlerin oluşturulmasını savunmuşlardır. Ulusu yetiştirmede mektepleri temel olarak görmüşler, mektebin vereceği eğitim sayesinde de, Türk Biliminin, Türk Sanatının, Türk Sporunun, Türk Ekonomisinin ve Türk Kültürünün yükseleceğini savunmuşlardır. Bu grup laik, demokratik, ulusal ve çağdaş bir eğitimin savunucusu olmuştur.[281]

Anadolu'da Amerikalıların açtığı okullar incelenip örnek alınmış ve ilkokuldan başlayarak sanat ve ticarete yönelik eğitim yapılması planlanmıştır. Okul sayıları artırılmış, milli eğitim anlayışı yerleştirilmeye gayret edilmiştir. Ülke için ve ailesi için yararlı olabilecek bireyler yetiştirme yoluna gidilmiştir.

Eğitimde ayrı bir yere sahip olan ve yükseköğretimin temeli olan *Darülfünun*, zaman içerisinde yüksek okul havasından sıyrılarak üniversite şekline bürünmüştür. Bunda da, meclisin yaptığı çalışmalar etkili olmuştur. *Darü'l-Mesai* adı altında birçok enstitü kurulmuş, laboratuar ve kütüphaneler açılmış, ilmi yayınlar yapılmaya

[280] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 232.
[281] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 234.

başlanmış ve öğrencilerin batı dillerinden birini bilmesi zorunlu tutulmuştur. Darü'l Fünun'da, 16 Eylül 1921'de alınan bir kararla, kız ve erkek öğrenciler birleştirilerek kız okulu olan *İnas Darü'l-Fünunu* kapatılmıştır.[282]

1922–23 yılları arasında İstanbul Darülfünunu'nda Fen Medresesi (Kimya, Cebir, Hayvanat, Fizik, Nebata… vs dersler görülmekteydi.), Tıp Medresesi, Eczacı ve Dişçi Mektepleri, Hukuk Medresesi, Edebiyat Medresesi bulunmaktaydı. Ayrıca hepsinin kendilerine ait kütüphaneleri de mevcuttu.[283] 1933 yılına gelindiğinde Darülfünun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi yapılandırılmıştır. Bu sırada görev yapan çoğu hoca kadro dışı bırakılmış ve yeni kadrolar oluşturulmuştur.

4.Sosyal Alandaki Gelişmeler

Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla beraber, Türk halkının her alanda olduğu gibi sosyal tarihinde de yeni ve parlak bir dönem başlıyordu. Gücünü, temsil etme yetkisini halktan alan ve her olayda halk adına adım atan meclis sergilediği politika ile halkın yazgısına el koymuş ve sınıfsal farklılıklardan kaynaklanan eksiklikleri gidermeye çalışmıştır. Bu alandaki, ilk hedef, halkın istekleri doğrultusunda toplumda sosyal ve halkçı bir düzen yaratarak egemenliğin gerçek sahibi olan halkı rahat ettirmektir.

Meclis bir taraftan Emperyalist işgalci devletlerle savaşıyor, bir yandan da Osmanlı gelenekçilerinin fikirleriyle mücadele ediyor bu arada da toplumsal huzuru ve düzeni sağlamayı amaçlıyordu. Osmanlı Devleti'nin öteden beri gelen savaşlar içerisinde yıpranması ve bu savaşlar neticesinde birçok toprak kaybı yaşanması toplum düzenini de alt üst etmişti. Bu nedenle halkı yerleştirme politikası meclisi en fazla uğraştıran işlerdendir.

Savaş bölgelerinden güvenli gördükleri yerlere kaçarak gelen ve bulundukları bölgenin sistemini tamamen değiştiren göçmenlerin yerleştirilmeleri ve sosyal imkânların tanınması oldukça problem olmuş ve bu bağlamdaki çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu göçmenlerin yerleştirilmesi, sağlık imkânları sağlanması, beslenmesi, yaşadıkları yerlerin düzenlenmesi gibi hususlar için *''Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin''* oluşturulması sağlanmıştır. 29 Mayıs 1920 tarihinde de, *''Muhacirin*

---

[282] Hüsnü Yılmaz Livatyalı, **Cumhuriyetin İlanına Kadar Büyük Millet Meclisi'nde Eğitim İle İlgili Görüşmeler Üzerine Bir İnceleme** (Doktora Tezi), Konya, 1997, s. 196.
[283] Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversiteye**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 76–80.

Müdüriyeti Umumiyesi'' de bu vekâlete bağlanmıştır. Ancak vekâletler yeni oluşturulduğundan problemler yaşanıyor, Anadolu'da bulunan göçmenlerin sorunlarıyla Dâhiliye Vekâletine bağlı belediyeler ilgileniyordu.[284]

Bulunduğu köyden, kentten göçüp gelen halk, açlık ve sefalet içerisinde, yaşamlarını sürdürüyordu. Özellikle, Doğu Anadolu Bölgesinde Ermeni mezaliminden kaçarak gelen ve savaş bölgelerini terk eden göçmenlerin hali oldukça perişandı. Hükümetin gerekli tedbirleri almasına rağmen savaş ortamı ve ekonominin de bozuk olması şartları zorluyordu. Bu halka iaşe, giyecek, sağlık ve barınma yardımı hükümet tarafından yapılmaktaydı. Hükümetin bu konuda yaptığı esas çalışma göç eden bu halkın yerlerine geri gönderilmesiydi.

Büyük Millet Meclisi yeni yerleşim yerleri oluştururken kurulacak olan köylerin, toplumsal, siyasal ve sağlık koşullarına önem vermiştir. Halkın buralarda güven içinde ve sağlıklı yaşamasına çalışılmıştır. Hükümet anasız ve babasız çocukların korunması için de çalışmalar yapmış ve Amasya'da *''Şefkat-i İslami'ye''* yurdunda 350 tane kimsesiz çocuk bakıma alınmıştır. Göçmen çocukları Elaziz, Trabzon, Sivas, Amasya, Kayseri, Erzincan, Aydın ve Konya'da bulunan *''Darüleytamlarda'' (yetimlerin barındırıldığı kurumlardır)* bakıma alınmıştır. Buralardaki yetim sayısı 10 000'e ulaşmıştır.[285]

Darüleytamlardaki Kimsesiz Çocukların Sayısı

İli	Erkek Çocuk Sayısı	Kız Çocuk Sayısı
Kayseri	177	66
Trabzon	172	19
Elaziz	140	99
Canik	127	27
Amasya	49	189
Erzincan	5	49

Tablo: 13[286]

[284] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 278.
[285] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 282–283.
[286] Tüm tablolar, Ahmet Taner Kışlalı'nın makalesinden alınmıştır.

Meclisin üzerinde durduğu diğer bir konuda ülkede bulunan işçiler ve bunların sosyal haklarının sağlanması olmuştur. Ülkedeki işçiler genellikle kadın ve çocuk işçilerdi. Çalışma saatleri oldukça fazla olan bu kişilerin hemen hemen hiç yok denebilecek kadar az sosyal hakları mevcuttu. Genellikle ağır işlerde maden ocaklarında, kum depolarında çalıştırılan bu işçilerin yevmiyeleri de düşüktü. Batı devletlerinde işçilere her türlü hak tanınmakta, çalışma koşulları işi doğrultusunda oluşturulmaktaydı. Hükümet bunu örnek alarak işçiler için bir takım düzenlemelere gitmiştir. Buna göre, İşverene işçinin gece yatması ve dinlenmesi için mekânlar, duş alabilecekleri banyolar ve barınma yerleri yaptırılması zorunlu tutulmuştur.

Toplumsal hayat içerisinde, bütün bireylerin insani şartlar dâhilinde yaşaması ve iyi muamele görmesi için Avrupalı büyük devletler örnek alınmış ve her alanda olduğu gibi millet adına bu alanda da çok sayıda yenileşme ve düzenleme faaliyetleri yürütülmüştür. Bu günkü çağdaş Türk toplumunun temeli atılmış yapılan inkılâplarla sosyal düzen sağlanmıştır. Mustafa Kemal yaptığı bir konuşmasında inkılâp hakkında şunları söylemiştir. *''Türk Milletinin son asırlarda geri kalmasına neden olan bütün kurumları kaldırarak yerine milletin karakterine, şartlarına ve çağın gereklerine uygun ve ilerlemeyi sağlayacak yeni kurumlar kurmak lazımdır.''*[287] Bu inkılâplarla Türk Milleti'nin toplumsal olarak huzura kavuşturulması ve rahat ettirilmesi amaçlanmıştır.

Hükümetin bu alanda yaptığı çalışmalar arasında, Türk kadınını topluma kazandırma ve sosyal yaşamda daha fazla söz sahibi yapma çalışmaları, kadınların çeşitli gruplar oluşturarak örgütlenmelerini sağlama ve kılık kıyafetteki düzenlemeler yer alır.

B. Dış Politika

Türk Milleti işgal edilen vatan topraklarını kurtarabilmek için Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti zamanında, iç ve dış düşmanlarla hem askeri hem de siyasi alanda mücadele vermiştir. Askeri sahada kazandığı başarılar siyasi alanda da etkili olmuş ve bu devletlerin yanında otorite kurmasını sağlamıştır. Ulusal Kurtuluş savaşının yürütüldüğü dönemde meclis hükümetini önemsemeyen büyük devletler, Türk ordusunun kazandığı zafer karşısında TBMM hükümetini tanımak ve anlaşmak

[287] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 74

zorunda kalmışlardır. TBMM Hükümeti diğer devletlerle olan siyasi ilişkilerinde, yeni Türk devletinin bağımsızlığının tanınmasını esas almış, Misak-ı Milli doğrultusunda topraklarının geri verilmesi yönünde kesinlikle taviz vermeyen bir dış siyaset izlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920'de Meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada, *''Hakikatte bütün gayemiz bu hududu milli dâhilindeki milletimizin istirahatını, refahını ve bu hududu milli ile muayyen vatanımızın tamamiyetini masun bulundurmaktan ibarettir.''* derken, Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, *''Ankara Hükümeti Milliyesi kendi unvanın da (irade ettiği üzere) mutlaka milli bir siyasettir. Binaenaleyh bundan bir hüküm çıkarmak lazım gelirse bu hükümet takip ettiği maksattan en birincisi olan muhafaza-i tamamiyette… Olan cihet her kim olursa olsun ancak bununla kabul ve müzakere edebilir manasınadır.''*[288] Diyerek Türk dış siyasetinin milliliği üzerinde durmuştur.

1. Batıya Karşı İzlenen Politika

Osmanlı devleti içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve karışıklıklar neticesinde zor duruma düşmüş ve I. Dünya Savaşına Almanya'nın yanında katılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti yanında yer aldığı devletlerle beraber savaştan yenilgi alarak çıkınca, emperyalist devletlerce toprakları işgal edilmiş, Batılı büyük devletlere karşı topraklarını koruma çabası içerisinde mücadele vermiştir. Bu bağlamda denge siyaseti izleyen hükümet ve Misak-ı Milli'den asla ödün vermemiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Ankara'da Büyük Millet Meclisini açmış ve yurdun düşmanlardan kurtulması için çalışıyorken, İstanbul Hükümeti farklı bir tutum içerisinde 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşmasını imzalayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kâğıt üzerinde onay vermiştir. Bu antlaşma 433 maddeden oluşmakta olup, baş tarafında Milletler Cemiyeti'nin Misak-ı bulunmaktadır. 27. maddeden itibaren ise Türkiye'nin sınırları belirtilmektedir.[289]

---

[288] **T.B.M.M G.C. Z**, C. I, s. 148.

[289] Oldukça uzun olan bu antlaşma özetle, Osmanlı İmparatorluğu'nu İstanbul dolayları ve Anadolu'nun ufak bir parçasıyla sınırlandırıyordu. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın savaş sırasında bile tüm devletlerin geçişine açık tutulmasını öngörüyordu. Böylece Boğazlar uluslar arası bir komisyonca yönetilecekti. Kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe girecek, Osmanlı Devleti mali ve

Büyük Millet Meclisi içte ve dışta bu tür olaylarla ve siyasal çatışmalarla uğraşarak çeşitli zorluklar içerisinde bir dış politika izlemiştir. Büyük devletlerin işgallerine karşı gelerek topraklarını düşman işgalinden kurtarmak ve bağımsız devlet olarak var olma yolunda adımlar atmıştır.

1.a. Yunanistan İle Olan İlişkiler: Osmanlı İmparatorluğu ülke içerisinde baş gösteren karışıklarla ve dış olaylarla uğraşıyorken Yunanistan'da bir hükümet değişikliği yaşanmış, Kral Konstantin yeniden tahta geçmiş, Venizelos ve mensup olduğu parti seçimleri kaybetmişti. Venizelos Anadolu'yu ele geçirme sevdasıyla çalışmalarını yönlendirmiştir.

İlk kez İzmir'de başlayıp dalga dalga ilerleyen Yunan işgali, içlere doğru genişlemeye başlamış ve çıkan olaylar iki tarafı karşı karşıya getirerek, savaş ortamı yaratmıştır. Yunanlılar bölgede yaşayan yerli Rum halkı kışkırtarak ve bağımsız bir Rum devleti vaadinde bulunarak yanlarına çekmişler ve beraberce bölgedeki Müslüman halka saldırılar düzenlemişlerdir. İzmir'in işgal edilmesi üzerine yöre halkı tepki vermiş, elindeki imkânlar doğrultusunda topraklarını savunmuştur. Burada baş gösteren karşı koyuş hareketleri Kuva-yi Milliye ruhunu oluşturmuştur. Düzenli ordular kuruluncaya kadar bölgede Yunanlılarla Kuva-yi Milliye birlikleri mücadele etmiştir.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti cephelerin sevk ve idaresini eline almak için düzenli ordu kurma çalışmalarına başlamıştır. 29 Nisan 1920'de mecliste yapılan gizli oturumda, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa şu şekilde bir konuşma yaparak, Yunan saldırılarının ciddiliğini ve düzenli orduların bir an önce kurularak mücadeleye başlanması gerektiğini belirtmiştir.

''Dâhilde emniyet ve asayişi sağlamakla görevli seyyar Jandarma kıtaları teşkil edeceğiz. Bunlar gerektiğinde kıtalara sevk edilecektir. Bunların teşkilinden sonrada etrafa yayılan bütün nizamiye kıtalarımızı kolordu bölgelerine toplayıp, bunlara alay yahut tabur halinde düzenli bir askerlik hayatı öğreteceğiz. Cephelerde şimdiye kadar Kuva-yi Milliye tarafından elde edilen başarıları şükranla anmakla

---

askeri denetim altına alınacaktı. Ayrıca Limanların ve Demiryollarının yabancı devletlerin denetimine girmesi öngörülüyordu. Bk: İlhan F. Akın, **a. g. e.** , s. 145.

beraber kesin bir sonuç alabilmek için düzenli kıtalara ihtiyaç vardır. Emir ve komutanın sıralı ve düzenli olması gerekir.''[290]

Yunan genel taarruzu 22 Haziran 1920'de başlamış ve süratle ilerlemiştir. Bu sebeple Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin düşündüğü bir takım tedbirler gerçekleştirilememiştir. Batı cephesi emir komuta altına alınmış ve 24–25 Haziran 1920 Vekiller Heyeti kararı ile ayrıntıları tespit edilmiştir. Buna göre 12. ve 20. Kolordularla İzmir Kuzey Cephesini teşkil eden 56. ve 61. Tümenler ve bazı milis kuvvetlerinde bağlanmasıyla Yunanistan ile mücadele edecek Batı Cephesi oluşturulmuştur.[291]

12 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Mecliste Nutuk'ta da belirttiği şu konuşmayı yapmış ve Yunan saldırılarını değerlendirmiştir. *''Üzüntü ve ıstırap sonucu yapılmakta ola ve tenkit ve tekliflerde bu yenilgiyi doğuran gerçek sebepler sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felaketin sebebi olmak üzere, daha kurulalı ve üzerine görev yükleneli iki ay bile geçmemiş olan Bakanlar Kurulu'nu sorumlu tutmak gayesi güdülüyordu. Bir yılı aşkın bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir Bölgesinde yerleşmiş ve durmadan hazırlanmış bulunduğu bilinmektedir…''*[292]

Mustafa Kemal Paşa Kuvay-i Milliye birliklerinin başarılarını takdirle değerlendirmekle beraber gerçek kurtuluşun düzenli ordular tarafından sağlanacağı inancındaydı. Bu sebeple batı cephesinde bulunan milis kuvvetlerin düzenli orduya katılmaları bildirildi. Kütahya-Gediz Bölgesinde faaliyet gösteren Çerkez Ethem, 1800 atlı, 200 piyadeden oluşan bir kuvvete sahipti.

TBMM Hükümeti'nin aldığı bu karardan memnun olmayan Çerkez Ethem, başına buyruk davranıyor, düzenli orduların emrine girmek istemiyordu. Ayrıca Batı cephesi komutanı İsmet Paşa'dan gelen emirlere de uymuyordu. Böylece Çerkez Ethem ve hükümet arasında bir gerginlik belirmişti. Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik Bey ve milletvekili olan diğer kardeşi Raşit Bey de hükümete karşı tavır aldılar. Tevfik Bey cephe gerisindeki kuvvetlerini toplarken, Çerkez Ethem ve Raşit Bey Ankara'da faaliyetlerini sürdürdüler. TBMM'deki muhalif gruplarla temasa geçerek meclis içerisinde yer edinmeye çalıştılar.[293]

---

[290] **TBMM G.C. Z**, C. I, s.45.
[291] Sıtkı Aydınel, **a. g. e.** , s. 478.
[292] Kemal Atatürk**, Nutuk**, C. II, s. 450.
[293] Ercan Karlı, **a. g. e.** , s. 142.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ülkenin içerisinde bulunduğu durumu göz önüne alarak Çerkez Ethem ve kardeşleriyle anlaşma yoluna gitti. Fakat yapılan görüşmeler netice vermeyince, 21 Aralık 1921'de toplanan Vekiller Heyeti'nde, Çerkez Ethem'e karşı kuvvet sevk edilmesine karar verildi. 5 Ocak 1921'de TBMM Hükümeti'ne bağlı kuvvetler, Gediz'e girdi ve zor durumda kalan Çerkez Ethem ve kardeşleri yanında bulunan az miktarda milis kuvvetiyle Yunan ordusuna sığınmıştır. Geri kalan kuvvetleri de düzenli ordulara katılmıştır.[294]

1.b. Birinci İnönü Zaferi: 6 Ocak 1921'de Yunan saldırısı başlamıştır. Yunanlılar Eskişehir ve Afyonu ele geçirme arzusuyla hareket ediyor, ulusal kuvvetlerin ulaştırma yollarını kesmek için acımasızca davranıyorlardı. Yunan askeri sayıca ve mühimmat bakımından oldukça fazla ve dış destekli idi. Buna karşılık Ankara Hükümeti, ülke içerisinde çıkan ve Ege Bölgesinde yoğunlaşan iç isyanlarla mücadele ettiğinden, ordusunun bir kısmını bu isyancılar üzerine sevk etmek zorunda kalmıştır.

Yunan saldırısının Bursa üzerinden geleceği hesaplandığından asıl kuvvetler burada yoğunlaştırıldı. İsmet Bey kumandasındaki Türk ordusu Eskişehir'i savunmak için İnönü'de Yunanlıları karşıladı. Yunanlılar düzenli bir ordunun kurulduğundan habersiz olarak öncekiler gibi ciddi bir direniş görmeyeceklerini hesaplamış ve bu şekilde hareket etmişlerdi. Ancak Türk askeri ölümü pahasına çarpışmış ve Yunanlıları hiç beklemedikleri bir hezimete uğratmıştı. Bunun üzerine Yunanlılar geri çekilerek daha büyük saldırı hazırlıklarına başlamışlardır.[295]

Birinci İnönü Zaferi, ulusal kuvvetlere zaman kazandırmış ve düzenli orduların ilk başarısı olarak addedilmiştir. Bu zafer mecliste de büyük sevinçle karşılanmıştır.

1.c. Londra Konferansı ve İkinci İnönü Zaferi: Yunanlılar 1921 yılının baharı ile birlikte daha büyük bir saldırı için hazırlanmışlardı. Bu arada, İtilaf Devletleri Sevr Antlaşmasının Ankara Hükümeti tarafından da benimsenmesi için uğraşıyor ve yeni bir plan yaparak bunu düzenleyeceği konferansta kabul ettirmeyi tasarlıyordu. Şubat

[294] Ercan Karlı, **a. g. e.** , s. 143.
[295] İlhan, F. Akın, **a. g. e.** , s. 149.

ayında Londra'da toplanacak ve Lord George'un başkanlık edeceği bir konferans tertip edilmiştir.

İtilaf Devletleri Londra'da yapılacak bu konferansa İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'ni çağırınca sadrazam Tevfik Paşa Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. Telgrafta; Konferansa katılmak üzere seçilecek kişilerin İstanbul'a gönderilmesini istedi. İstanbul'a cevap yazan Mustafa Kemal Paşa, konferansa katılacak heyetin Meclisçe seçilip gönderileceğini, ancak Türk Milletini temsil etme yetkisinin yalnız Büyük Millet Meclisine ait olduğunu ve bunun padişah da dâhil herkes tarafından kabul edilmesi gerektiğini bildirdi. Ancak Tevfik Paşa'nın bunu kabul etmemsi üzerine konuyu meclis gündemine sunan Mustafa Kemal Paşa, mecliste alınan karar doğrultusunda Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'na Büyük Millet Meclisi'ni temsilen gönderilmesini kabul etmiştir.[296]

Bu konu meclisin gizli oturumunda tartışmalara neden olmuş ve İstanbul Hükümeti yanlıları bunu fırsat bilerek hükümete saldırmışlardır. Mecliste ilk söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Kozan Milletvekili Fevzi Paşa, şöyle konuşarak konferans hakkında meclisi bilgilendirmiştir.

''Maksadımız İstanbul'da esir vaziyetine düşmüş olan hükümete tabi olmak değil, o hükümet ve zihniyeti değiştirerekten hareket etmek ve milletin hâkimiyetinin elinde bulunduğunu ispat etmekti. Biz buradan doğrudan doğruya bir heyet intihap ederek Antalya tarikiyle göndermeye karar verdik... Biz hakkımızda tatbik olunan haksızlığı müdafaa etmek ve hukuk-i meşruamızı Avrupa'ya ilan ve ispat etmek mecburiyetinde bulunduğumuzdan herhalde nereye kadar gitmek mümkünse oraya kadar heyetimizi göndereceğiz ve giden heyetin isimleri şunlardır: Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa, Muhtar Bey, Cami Bey, Muvaffak Bey, Niyazi Bey, Münir Bey ve Mahmut Esat Bey'dir.''[297]

Adana milletvekili Safa Bey de, *''Adana'nız, Ayıntab'ınız, İzmir'iniz işgal altında bulunuyorken zannederim ki Avrupa'nın davetine icabet doğru değildir... Onun için Avrupa'ya heyet gönderilmesi gayet tehlikelidir.''*[298] diyerek heyet göndermeye karşı çıkmıştır. Yapılan tartışmalar sonrasında belirlenen heyetin gönderilmesine karar verilmiştir.

---

[296] Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 567–570.
[297] **T.B.M.M G.C. Z**, C.I, s. 366–367.
[298] **T.B.M.M G. C. Z,** C. I**,** s. 377.

Heyet ilk ve son sözlerinin ulusal sınırlar içerisinde tam bağımsız bir Türkiye'nin savunulması, bunun içinde Misak-ı Milli'nin heyete yönerge olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. 21 Şubat'tan 12 Mart'a değin süren Londra Konferansı barışa ulaşma yolunda başarılı olamamıştır. Londra Konferansı olumlu sonuç vermeyince, Yunanistan yeni bir askeri hareketle Sevr'i Ankara Hükümeti'ne benimsetmek istemiş ve ikinci kez saldırıya geçmiştir.

Yunanlılar, Türk Heyeti daha yurda dönmeden tüm cephelerde saldırıya geçmişlerdir. 23 Mart 1921 tarihinde Yunan ordusunun Bursa ve Uşak'ta bulunan kuvvetleri ilerlemeye başlamıştır. İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu ise Eskişehir'in kuzey batısında mevzilenmişti. 30 Mart günü İnönü bölgesinde çatışmalar oldukça sertleşmişti. 31 Mart günü Türk ordusu karşı taarruza geçti ve Yunan ordusunu püskürttü. Böylece Yunanlılar ikinci kez İnönü'de yenilgiye uğradılar.[299]

Zafer üzerine Mustafa Kemal Paşa, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya bir kutlama telgrafı çekerek, bu telgrafta Türk ordusunu yüceltmiştir *'' Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz''*.[300]

Savaşta yenilen Yunan orduları kaçarken arkalarında kalan tüm köyleri kasabaları yıkıp, yakıyor halkı katlediyordu. Ankara Hükümeti bunun üzerine bir *''Tahkik Komisyonu''* kurmuş, bu durumu Yunan Hükümetine bir nota ile duyurmuş, zamanı gelince gerekli tazminatın ödetileceğini bildirmiştir. Nota Zabıt Ceridelerine de şu şekilde yer almaktadır; *''Bir memleketi tahliyeye mecbur olan ordular asla böyle tahribat icra etmemişlerdir. Bilecik ve Söğüt gibi binlerce evi muhtevi olan mahaller şimdi enkaz yığınlarından da başka bir şey değildir. Bunların ormanlara ve dağlara iltica edemeyen ahalisi müthiş işkencelerden sonra bila tefrik-i sinn-ü cins katledilmiştir. Tatbik ettiğiniz usul-ü harbe şahit olmak üzere ecnebilerin ve bilhassa bi-tarafların bu havaliyi ziyaret etmelerini rica edeceğiz.''*[301]

Böylece tarafsız olan devletlerin Anadolu'ya gelerek durumu inceleyip bir rapor hazırlamalarını istenmiştir. Ancak bu tür yaklaşımlar Yunan ordusu üzerinde hiçbir etki uyandırmamış ve yaptıkları kötülükleri engelleyememiştir.

---

[299] İlhan, F. , Akın, **a. g. e.** , s. 156.
[300] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçler**i, C. I, s. 265.
[301] Selahattin Tansel, **a. g. e.** , C. IV, s. 88.

Türk ulusunun kaderini tamamen tersine döndüren bu zaferle beraber Büyük Millet Meclisi itibar kazanmış, iç ve dış basında zafer yankı uyandırmıştır. İkinci İnönü Zaferi nihai anlamda kazanılmış bir zafer olmasa da, Türk Milletinin bağımsızlık umudunu arttırmış, Türk asker ruhunu canlandırmıştı.

1.d. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri: 10–24 Temmuz 1921'de İnönü Zaferinin acısıyla İtilaf Devletlerinden güç alan ve oldukça iyi hazırlanan Yunan orduları Türk Ordusu üzerine yeniden taarruz etmiştir. İnönü Muharebelerinden de edindikleri tecrübe ile bu sefer daha güçlü geliyorlardı. Hedefleri Türk Ordusunu imha etmekti. Asıl kuvvetleri ile Afyon-Seyitgazi-Eskişehir doğusu istikametinde taarruz eden Yunan ordusu, 13 Temmuz akşamı Afyon'u ele geçirdi. Asıl istekleri Ankara'yı ele geçirmekti. 17 Temmuz'da Kütahya da düşmanın eline geçince, aynı gün cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa çekinmeden direktifini verdi. Ordu, Sakarya Nehri doğusuna çekilecekti. 19 Temmuz günü Eskişehir de düşünce, 5'nci Süvari Grubu ve 1'nci Grubun himayesinde birliklerimiz düşmana kuvvet kaptırmadan Sakarya doğusuna çekildi.[302]

1.e. Sakarya Zaferi: Türk ordusunun Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde istenilen başarıyı sağlayamaması Yunanlıları ümitlendirirken, BMM' de tedirginlik yaratmıştı. Meclis içerisinde zaman zaman saldırılara ve ağır eleştirilere uğrayan Mustafa Kemal Paşa, düşmanın Anadolu içlerine ilerleyişinin sorumlusu olarak tutuluyordu.

Büyük Millet meclisinde sıkıntılı anlar yaşanmaya başlanmış ve milletvekilleri, *''Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor*? *Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır. O nerededir? Onu göremiyoruz. Bugün elim halin, feci vaziyetin amil-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik''* şeklinde feryat ediyorlardı. Ve Mersin Milletvekili Selahattin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın adını telaffuz ederek, *''ordunun başına geçsin''* dedi[303].

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık yetkilerini alması sırasında da mecliste hararetli tartışmalar yaşanmış, milletvekilleri üç fikir etrafında toplanmıştı. Bunlardan birincisi ordunun geri çekilmesi ve yenilginin elle tutulur hale gelmesi

---

[302] İbrahim Artunç, **Zaferin Ayak Sesleri (Modern Türkiye Tarihi)**, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1996, s.72.
[303] Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.609.

karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini isteyenler. İkinci olarak böyle bir yenilgiyi önleyecek tek komutanın Mustafa Kemal Paşa olduğunu düşünenler ve başkomutanlık görevini onun almasını içtenlikle isteyenler, üçüncü grup ise, yenilgiler hala devam ederse savaşı yönetecek kişinin değiştirilmesine inananlardı.[304] Bundan sonra Mustafa Kemal, Başkomutan olarak ordunun başına geçerken meclisin yetkilerini de kendisine alarak *"Tekâlifi Milliye"* emirlerini çıkarttı.[305]

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi meclisin gizli celselerinde oldukça yoğun geçen tartışmalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa başkomutanlık yetkilerinin üstlenmiştir. Arkasından da Türk milletinin Topyekûn savaşını başlattı. Bu çalışmalar kapsamında milletin morali yükseltilirken, doğuda emniyeti sağlama çalışmalarına önem verildi ve Doğu Anadolu'dan bir kısım kuvvetlerimiz Batı Cephesine nakledilmeye başlandı.

23 Ağustos 1921 günü Yunan saldırısı oldukça hızıyla baş gösterdi. Mustafa Kemal Paşa bu sefer farklı bir savunma taktiği uygulayarak bilinen o meşhur sözünün etmiştir. *''Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.''*[306] Böylece savaşın taktiği ortaya konulmuştur.

Yunan kuvvetleri biri Eskişehir üzerinden diğeri Afyon olmak üzere iki koldan saldırıyorlardı. 25 Ağustos akşamı Anadolu ile bütün dünya arasındaki irtibat kesildi ve kıyasıya bir ölüm kalım savaşı yaşandı. Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos sabahı Afyon Kocatepe'de bulunuyordu ve başlatılan mücadele sonrası düşman askerleri püskürtüldü.

30 Ağustos'ta ulusal kuvvetlerin büyük bir bölümü İzmir'e doğru yürüdü. Yunan ordusunun 5 Tümeninin Dumlupınar veya Kütahya'ya gidebilecek durumu yoktu. Tek konaklayabilecekleri yer Murat Dağı etekleriydi ve Türk ordusu da orada

---

[304] İlhan F. Akın, **a. g. e.** , s. 158.
[305] Tekâlifi Milliye emirleri ve mecliste bu konu hakkında yapılan tartışmalar önceki bölümlerde aktarılmıştır.
[306] Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 618.

bulunuyordu. Böylelikle sıkışmış durumda bulunan Yunan ordusunun 5 tümeni de sarılmış durumdaydı. Zor durumda kalan düşman kuvvetleri ile çatışmalar başlamış ve düşman ateşten bir çember içine alınarak dağıtılmıştır. Yunanlıların ana kuvvetleri tamamen yok edildi. 9 Eylül'de Türk ordusu İzmir'e girerken, Yunan kuvvetleri Türk topraklarından kaçıyordu.[307]

Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül 1921 gününe kadar yirmi iki gün gece, yirmi iki gün gündüz devam eden Sakarya Zaferi, yeni Türk Devletinin tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi olarak kaydedilmiştir.[308] Kazanılan büyük zafer yurdun her yerinde çeşitli şekillerde kutlanırken, aynı zamanda milletvekili olan Kozan Milletvekili Fevzi Paşa ve Edirne Milletvekili İsmet Paşa, 14 Eylül'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir önerge vererek, Sakarya Zaferinin büyük kahramanı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük rütbesi olan *''Mareşallik''* rütbesiyle *''Gazi''* unvanının verilmesini istediler. Mecliste yapılan görüşmeler sonrasında 19 Eylül 1921'de kabul edildi.[309]

1.f. Mudanya Ateşkes Antlaşması: Sakarya Zaferinden ve Ulusal kuvvetlerin İzmir'e girmesi sonrasında, Batılı devletlerin Türklere karşı bakışı değişmiş, Loyd George telaşa kapılarak, kendilerine karşı olası herhangi bir saldırı ihtimaline karşı uğraşlara girmiştir. Aynı zamanda İstanbul'da bulunan Fransız olağanüstü komiseri General Pelle'de, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gelmiştir. General Pele Fransız hükümetini temsilen Franklin Bouillon'un İzmir'e geleceğini bildirdi. İtilaf Devletlerinden bu arada savaşın durdurulmasını ve bir barış ortamı hazırlanmasını öngören bir nota geldi. BU notada Yunan ordularının İtilaf devletleri komutasında belirtilecek olan hatta kadar çekileceğini taahhüt ediyorlardı. Ve bunların İzmit'te veya Mudanya'da yapılacak bir toplantıda konuşulmasını istiyorlardı. Mustafa Kemal bu notaya 29 Eylül 1922 günü kısa bir cevap verdi.[310]

---

[307] Selahattin Tansel, **a. g. e.** , C. IV, s. 168.
[308] Selahattin Tansel, **a. g. e.** , s. 618.
[309] Bu hususstaki önerge şöyledir: *''Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine, Bizzat muharebe meydanındaki tedabiriyle muzafferiyetin amil ve müessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Müşirlik rütbesi ve Gazilik unvanı tevcihini milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya müteveccih bir eser-i takdir ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğumuzu arz eyleriz, 14 Eylül 1337. ''* Bk: Selahattin Tansel, **a. g. e.** , s. 120.
[310] Bu notada, Konferansı kabul Meriç ırmağına kadar Trakya'nın hemen geri verilmesini istedi. 3 Ekim'de toplanmasını uygun gördüğü konferansın Mudanya'da yapılmasını ve delege olara,

Mudanya Konferansı görüşmeleri 3 Ekim 1922 tarihinde başlamıştır. Konferansın görünüşte toplanmasındaki üç amaç; Ordular arasındaki ateşkesi sağlamak, D. Trakya'yı boşaltacak Yunanistan'ın gerisine çekileceği çizgiyi belirlemek ve Yunan askerinin boşaltacağı yerlere büyük Millet Meclisi tarafından atanacak memur ve jandarmanın yerleştirilmesini sağlamaktı. Bu konferansta İngiltere'yi General Harrigton, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil ediyordu. Görüşmeler yoğun tartışmalar içerisinde iki gün sürmüş ve 11 Ekim 1922'de antlaşma imzalanmıştır.[311]

Bununla beraber Türk-Yunan arsındaki silahlı çatışma son bulacak, Yunan orduları Meriç Nehri kıyılarına çekilecekti. Bu bölgelerdeki idare Türk memurlarınca sağlanacaktı. Mudanya'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilciliği kabul edilmiş ve kurtuluş Savaşının Misak-ı Milliye ilişkin ilk hedefleri gerçekleşiyordu.

Yunan başkanı Vevezilos'un Büyük Yunan İmparatorluğu hayalleri sönerken, İngiltere temsilcisi Lloyd George'de savaş sonrası dış politikasında umduğunu bulamamıştır. Buna karşılık Türk Milleti olağan gücüyle tarih sahnesine yeniden çıkmış, büyük Millet Meclisi göstermiş olduğu büyük fedakârlıklar sonrasında cephede ve mecliste yaptığı çalışmalarla amacına ulaşmıştır. Büyük Millet Meclisi, önemli bir diplomatik zafer daha kazanmış oldu.

1. g. Fransa İle Olan İlişkiler: Türk Kurtuluş savaşının başarıya doğru gitmesi sonucu Fransızlar Ankara Hükümeti'ne karşı olumlu tavır sergilemeye başlamışlar ve Yunanlıların giriştikleri bu hareketlere başından beri karşı olduklarını bildirmişlerdir. Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey zaten Fransızlarla bir sözleşme yapmış ve aradaki ilişkileri yumuşatmıştı. Bu antlaşmaya göre, Fransızlar Güney Bölgesindeki birliklerini Suriye sınırına kadar çekeceklerdi. Bunun üzerine demiryolu ve maden işletmelerinde kendilerine ayrıcalıklar tanınacaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milliye uygun olmadığı gerekçesiyle bu anlaşmayı kabul etmemişti.[312] Ancak Sakarya zaferinin kazanılmasıyla durum değişmiş ve Fransa Hükümeti Ankara'ya yanaşmaya başlamıştır.

---

olağanüstü yetki ile Batı Cephesi Orduları komutanı İsmet Paşa'yı atadığını bildirdi. Bk: Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 625.

[311] İlhan F. Akın, **a. g. e.** , s. 50.

[312] İlhan, F, Akın, **a. g. e.** , s. 160.

1.h. Ankara Anlaşması: Sakarya Zaferinden hemen sonra Franklin Boulion tekrar Ankara'ya gelmiş, Hariciye Vekili ile görüştükten sonra M. Kemal Paşa'yı ziyaret etmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa işlerinin oldukça yoğun olduğunu ve ordu ile meşgul olduğunu belirterek olası görüşmelerin Hariciye Vekili ile yapılmasını söylemiştir.

24 Eylül 1921 günü başlayan resmi görüşmelerde Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve yanında görevlendirilen Fethi Beyefendi müzakereye memur edildiler. M. Kemal Paşa icap ederse görüşeceğini söyledi. Sınır meselelerinin görüşüldüğü sırada gerginlikler yaşandı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa iade-i ziyaret olarak Franklin Boulion'la görüşmeye gitti. Ancak Franklin Boulion, Ankara Hükümeti temsilcilerinin Fransa'nın istediği sınırları kabul etmediklerini bundan dolayı da müzakerelere devem etmenin bir anlamı olmadığını belirtti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Milli'den taviz vermeyerek şu şekilde konuşmuştur; *''Eğer iddianız doğru ise Fransa Hükümeti Ankara Hükümeti ile dost olmak istiyorsa böyle bir hudut olamaz.''*[313]

Yapılan bu görüşmelerde Türk heyeti Fransa Hükümeti'nden bağımsızlığının tam olarak tanınmasını ve askeri, siyasi ve ekonomik alanda hiçbir işlerine müdahale edilmemesinin garantisini istiyordu. Franklin Boulin Fransa Hükümeti'nin müttefiklerinden ayrılarak başlı başına bir barış antlaşması yapamayacağını ancak sadece savaş yapmayacaklarına dair karşılıklı imza atabileceklerini söyledi. Bu Fransa ile kesin sürekli bir barışı sağlamamakta ancak zemin oluşturmaktaydı. Neticede görüşmeler günlerce sürmüş ve 20 Ekim 1921'de Yusuf Kemal Bey ile Franklin arasında antlaşma imzalanmıştır.[314]

İki taraf arasında imza edilen bu antlaşmaya göre; Adana Bölgesinin boşatılması sağlanacak, Çukurova Bölgesi ve Suriye arasındaki sınır Türkiye lehine düzeltilecek ve Adana ve Antep dolayları yabancıların elinden kurtarılacaktı. Bu antlaşma ile siyasi, iktisadi, askeri… vb. alanlarda hiçbir şey feda etmeksizin vatan topraklarımızı işgalden arındırmış bulunduk.[315] Böylece milli amaçlarımız ilk defa Batı dünyasında yer alan büyük bir devlet tarafından onaylanmıştır. Bu antlaşma ile Türk-Fransız dostluğu da tesis edilmiştir.

---

[313] **T.B.M.M. G.Z. C**, C. II, s. 352.
[314] **T.B.M.M. G.Z. C. ,** s. 354.
[315] Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 625.

1.ı. İngiltere ile Olan İlişkiler: İngiltere Hükümeti'nde Türk Hükümetine karşı iki ayrı tutum vardı. Bunlardan birincisi İngiliz diplomatlarının geleneksel olarak yerleştirdikleri Türk düşmanlığı, diğeri ise, barışçıl yaklaşımla sorunların halledilebileceği görüşü idi. İngilizler Türk ordusunun Yunan ordusu karşısında sağladığı başarıdan sonra artık bu savaşın kesinlikle Türkler tarafından kazanılacağından emin olmuş ve bu yüzden de barış ortamı yaratılması için çalışmalara başlamıştır.

Londra Konferansı sırasında genel görüşmeler devam ederken İngiltere ile bazı anlaşmalar imzalanmıştır. Burada Anadolu'da bulunan İngiliz tutsaklarına karşılık, Malta'daki bazı Türk sürgünlerinin bırakılması istenmiştir. Türk-İngiliz heyetleri bu konuda görüşmek için ilk kez, 7 Mart 1921'de bir araya gelmişlerdir. İngilizler bununla ilgili olarak, 21 İngiliz tutsağa karşılık bazı Malta sürgünlerinin bırakılmasını öngören bir anlaşma hazırladı. Ancak Türk temsilcisi Bekir Sami Bey 21 esire karşılık tüm Malta sürgünlerinin bırakılmasını istedi. Ancak antlaşma sağlanamamış ve Bekir Sami Bey bu konudaki yetkisini aşarak bırakılmaması gereken bazı İngiliz sürgünleri için de söz vermiş ve 16 Mart 1921 tarihinde antlaşmaya imza atmıştır. Buna göre Malta'da bulunan 64 Türk sürgünü serbest bırakılacak diğer 54 sürgün uluslar arası bir komisyonca yargılanacaktı[316]

II. İnönü Zaferinden sonra İngiltere'nin izlediği siyaset Türk Hükümetine Sevr antlaşmasını onaylatmak yönündeydi. Sevr Antlaşması biraz daha yumuşatılmış bir şekli ile Türklerin önüne getiriliyordu. Ancak Türk Hükümetinin gittikçe kuvvetlenmesi ve Yunanlıları hezimete uğratması üzerine, İngilizler Ankara Hükümeti ile Londra Hükümeti'nin birbirine yaklaşmasını sağlamak amacıyla görüşme teklifinde bulunmuşlardır

13 Haziran 1921'de Henry ve Şturton isimli iki İngiliz Binbaşısı İnebolu'ya gelmiş ve tarihe **I. İnebolu Görüşmesi** olarak geçen görüşmeleri yapmışlardır. Bu iki Yüzbaşı General Harrigton'un M. Kemal Paşa ile görüşmek istediğini burada bildirmiş ve bunun için en uygun yer ve zaman konusunda anlaşma sağlamaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu teklif üzerine, Milli topraklarımızdan düşman kuvvetlerinin tamamen çıkarılması ve Türk askeri, milli, siyasi ve ekonomik

[316] Ahmet Sedef, **Milli Mücadelede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Dış Siyaseti ve İlişkileri** (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1992, s. 12.

bağımsızlığının tanınması halinde görüşebileceğini iletmiştir. Ancak buna herhangi bir cevap gelmemiştir.[317] Bu sırada İngilizlerin asıl amacı, Yunan ordusunun saldırı hazırlıkları sürüyorken, Ankara Hükümetini oyalayarak vakit kazanmaktı. Daha sonra gelen cevapta ise, İngiliz Hükümeti bu şartlar altında görüşmeyi onaylamıyordu.

25 Kasım 5 Aralık arasında süren bu görüşmeler sırasında, İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri komutanı General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemesi tartışılmıştır. Türk Hükümeti burada, Yunan kuvvetlerinin Anadolu topraklarından tamamen çekilmesini ve eski Türk-İngiliz dostluğunun sağlanabilmesi için de, Türklere kendi sahip oldukları topraklarda yaşam hakkının tanınması gerektiğini söylemişlerdir. Yapılan görüşmeler sonrasında ancak savaş esirlerinin karşılıklı olarak değiştirilmesi konusunda mutabakat sağlanabilmiştir.[318]

İngiltere, Türk Hükümeti'nin Fransa ile anlaşma sağlayarak görüşmelerini sonlandırması İngiliz Hükümetini rahatsız etmiş ve bunun İngiliz çıkarlarını zedeleyeceğini düşündüğünden Ankara Hükümeti'ne yakınlaşmayı uygun görmüştür. Böylece **II. İnebolu Görüşmeleri** adı verilen görüşmeler için faaliyetlere başlamışlardır. İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold 15 Ocak tarihli yazdığı telgrafında, Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli'den vazgeçmeyeceğini bu nedenle bunun İngiliz çıkarlarına ters düşeceğini, antlaşmanın İstanbul Hükümeti ile yapılması gerektiğini yazıyordu. Bu planlarından dolayı İngiliz Hükümeti Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin çekilişini geciktirerek, Ankara Hükümeti'ni zor duruma sokmayı ve istedikleri antlaşmayı da İstanbul Hükümeti'ne kabul ettirmeyi planlamışlardır.[319]

İngiltere'nin bu düşmanca davranışları ve hain planları yüzünden istenilen barış ortamı gerçekleştirilememiştir. İngilizler Ankara Hükümetine karşı oyalama politikası izlemişlerdir.

1.i. İtalya İle Olan İlişkiler: İtalyanlarla Londra Konferansı öncesinde Paris'te görüşmeler yapılmış bu toplantıda Londra'da yapılacak olan konferansta bir araya gelinmeye karar verilmiştir. Londra Konferansında buluşan büyük devletlerarasında

[317] Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. II, s. 644.
[318] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , C. III, s. 28.
[319] Kemal Atatürk, **a. g. e.** , C. III, s. 28.

anlaşmazlıklar çıkmış, İtalya Hükümeti bundan rahatsızlık duymaya başlamış, İngiltere ve onun maşası olan Yunanistan'dan desteğini çekerek Anadolu macerasını bir an önce sonlandırmayı düşünmüştür. II. İnönü Zaferinin kazanılması üzerine İtalya'nın tedirginliği daha da artmış ve Anadolu'da bulunan birliklerine çekilme emri vermiştir.

17 Mart 1921'de Bekir Sami Bey İtalya Başbakanı Kont Sforza arasında Londra'da bir antlaşma imzalanır. Bu antlaşmaya göre, İtalya kuvvetleri Türk topraklarından, Anadolu'dan çekilecekti. Ayrıca İtalya Sevr Antlaşmasının değiştirilmesi konusunda Türk Hükümeti'ne destek verecekti. Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya'yı kapsayan bölgelerde bulunulan ekonomik girişimlerde İtalyanlara imtiyazlar tanınacaktı. Örneğin, Ereğli madenlerinin işletmesi Türk-İtalyan şirketine verilecekti. Mustafa Kemal Paşa bu gizli antlaşmayı tasvip etmemiş ve İtilaf Devletlerinin aralarında Türkiye'yi paylaşmak için yaptıkları gizli antlaşmalara benzetmiştir.[320]

Haziran–5 Temmuz 1921 tarihine gelindiğinde İtalyanlar kendilerini tehlikede gördükleri Antalya bölgesini boşaltmaya başlamışlar ve bu bölgeler tahliye olmuştur. M. Tuozzi başkanlığında bir İtalyan heyeti hükümetini temsilen Ankara'ya gelmiş ve Ankara Hükümetini temsil eden Türk heyeti ile görüşmelere başlamıştır. İtalyan heyeti bu sırada Türkiye'deki nüfuz bölgeleri konusunda diretmekteydi. Türk heyeti İtalyanlarla aramızda yaşanan anlaşmazlıkların kendilerine vakit kazandıracağı kanısındaydı. Ayrıca Türk Heyeti İtalya ile İngiltere'nin arasını açmaya çalışıyordu. İzlenen bir başka yöntemde müttefik devletlerle ayrı ayrı anlaşma yaparak parçalanmalarını sağlamaktı.

İki heyet arasında uzlaşma sağlanamaması üzerine İtalyan Heyeti umduğunu bulamadan Ankara'dan ayrılmıştır. Ancak İtalyanlar İstanbul Hükümeti ile de görüşmelerde bulunmuş ve yapılan antlaşma neticesinde Menderes Vadisi'ni boşaltma kararı almışlardır. Yusuf Kemal Bey Avrupa'da nabız yoklamak ve daha yakın ilişkilerde bulunmak için çıktığı seyahatte İtalya başkentinde de görüşmelerde bulunmuş ancak olumlu bir sonuç alamamıştır.[321]

---

[320] S. Sonyel, **a. g. e.** , C. II, s. 137.
[321] Ahmet Sedef, **a. g. e.** , s. 29.

2. Doğuya Karşı İzlenen Politika

Türk Devleti, batılı büyük devler tarafından topraklarının işgal edilmesi ve emperyalist çalışmalar sürdürülmesi üzerine, doğuya yönelmiş ve kendisine doğuda müttefik olabilecek devletler aramaya başlamıştır. Ankara Hükümeti batılı devletlerin tehdidi ve saldırılarına uğrayınca dostluk kurduğu devletler değişmiştir. Türk dış politikası denge unsuru gözetilerek yürütülmüş ve bu bağlamda da doğuda bulunan büyük devletlere yanaşılmıştır. Bu devletlerin başında Sovyet Rusya gelmektedir.

2.a. Sovyet Rusya ile Olan İlişkiler: Rus Devleti'nin de Türkiye gibi batılı büyük devletlere karşı mücadele vermesi iki devleti aynı safta buluşturmuştur. Rusya'da batılı devletlerin tehdidi altına girince Türk Hükümeti'ne yanaşmıştır. İki devlet arasında ilişkiler farklı yönde gelişmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, daha meclisin açıldığı ilk günlerden 26 Nisan 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'e bir mektup yazmış ve bu mektupta milli mücadelenin başarıya ulaşması için askeri ve siyasi yardım isteğinde bulunmuştur. Ancak Sovyetler I. Dünya savaşı ve ülke içerisinde yaşanan ihtilaller dolayısıyla oldukça yıpranmış, ülke adeta açlıkla burun buruna gelmişti. Ancak buna rağmen Ruslar İngiltere'ye karşı düşmanlık beslediklerinden Ankara Hükümeti'nin bu mücadelesinde yardım etmek istiyorlardı.

Rus hükümeti'nin bu olumlu yaklaşımları üzerine Türk tarafı resmi görüşmeler yapmak üzere, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Doktor İbrahim Tali, Milletvekili Osman Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey'den oluşan bir heyet oluşturarak Rusya'ya göndermiştir. Heyet buraya gidiş amacını Sovyet tarafı ile dostluk anlaşması yapmak ve milli mücadele için gerekli yardımı temin etmek olarak belirtmiştir. 29 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşan Türk Heyeti karşılıklı tereddütler içerisinde görüşmelere başlamıştır. Daha sonra heyet Çiçerin ile görüşmüş ve yardım sözü almıştır.[322]

Ali Fuat Bey (Cebesoy) Ankara Hükümeti tarafından 20 Kasım 1920'de ilişkileri güçlendirmek ve resmi irtibat kurulmasını sağlamak maksadıyla Moskova büyükelçiliğine atanmıştır. Beraberinde oldukça büyük bir elçilik kadrosuyla hareket

[322] Ahmet Sedef, **a. g. e.** , s. 2.

eden Türk Heyeti Moskova'ya ulaşmak üzere yola çıkmış ve Kars'a varmıştır. Bu sırada Rusya'dan yola çıkan Ankara Büyükelçisi Mdivani'de 3 Aralık'ta Gümrü'ye ulaşmış ve burada Kazım Paşa (Karabekir) ile askeri ve siyasi yardımı öngören bir antlaşma olan **Gümrü Antlaşması** imzalamışlardır.[323]

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yaptığı ilk siyasi antlaşma olan Gümrü Anlaşmasına göre, ulusal kuvvetlerimiz doğu sınırımızı güvence altına almış ve doğu topraklarımıza karşı yöneltilecek herhangi bir saldırıya karşı da bu kuvvetlerden yararlanma yönünde söz almıştır. Daha sonra bu antlaşmanın yerine 16 Mart 1920'de **Moskova Antlaşması** imzalanmıştır.[324]

Moskova'da Türk-Sovyet ilişkilerinin düzenlenmesine dair bir konferans oluşturulmuş ve bu konferansın açılışın Lenin yapmıştır. Lenin yaptığı konuşmada, düşmanlarının ortak olduğunu ve bu sebeple de Türklerle ortak hareket etmek niyeti taşıdıkları belirterek Türk hükümeti ile İngilizlerden önce bir antlaşma yapmak istediğini söyledi. Daha sonra Stalin ile görüşülmüş ve Stalin Türk Heyeti'ne ve getirdiği tekliflere daha ılımlı yaklaşarak, hemen bir kardeşlik ve dostluk antlaşması önermiştir. Bu çerçeve de vakit geçmeden Moskova Antlaşması imza edilmiştir. Bununla Ruslar Misak-ı Milli'yi tanıyor ve herhangi bir şart öne sürmeksizin, Kars, Ardahan ve Artvin'i Türkiye'ye bırakıyor idi.[325]

Rus Hükümeti ile sağlanan bu antlaşma sayesinde Ruslarla ortak hareket etme kararına varılmış ve eskiden beri gelen Türk-Rus düşmanlığına bir nokta konulmuştur. Ayrıca bu antlaşma meclis içinde ayrı bir önem teşkil eder. Hükümet, büyük bir devlet tarafından tanınmış ve Misak-ı Milli onay almıştır. Siyasi ve askeri bir başarı olarak nitelendirilebilir. Bundan sonra doğu sınırı güvence altına alındığından burada bulunan askeri birlikler batıya kaydırılmıştır.

Türk-Rus ilişkileri Ankara Hükümeti'nin Fransa ile Ankara Antlaşmasını imzalaması üzerine gerginleşmiş ve arada bir soğukluk oluşturmuştur. Çünkü bu antlaşma ile Türkiye Fransa'dan da askeri yardım sözü almış ve Rusya'ya karşı olan mecburiyeti ortadan kalkmıştır. Ayrıca Ruslar Fransa'nın bu antlaşma ile Türk-Rus ittifakını bozmasından çekindiklerinden çekiniyorlardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa

---

[323] Selahattin Tansel, **a. g. e.** , C. IV, s. 68.
[324] İlhan, F. Akın, **a. g. e**. , s. 147.
[325] Selahattin Tansel, **a. g. e.** , C. IV, s. 71–72.

bunun Türk-Rus dostluğuna bir zarar vermeyeceğini bizzat güçlendireceğini söylüyordu.[326]

13 Ekim 1921'e gelindiğinde iki taraf arasında Kars'ta bir konferans yapılmasına karar verilmiş ve iki tarafın temsilcileri Kars'ta bir araya gelmiştir. Rusya Türk Hükümeti ile yalnız değil Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da dâhil olduğu bir antlaşma yapmayı planlıyordu. Türk Hükümeti ise öncelikle Rusya ile antlaşıp işini halletme yanlısıydı. Böylece Moskova Antlaşması esas alınarak Kars Antlaşması imza edilmiştir. Sakarya Zaferinden sonra Ankara'da imzalanan diğer bir antlaşma da, Türkiye Ukrayna Dostluk antlaşması olup, içeriği Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması ile aynıdır.[327]

Böylelikle Türk-Rus ilişkilerinde doruk noktaya ulaşılmış, diplomatik ve askeri açıdan meclis başarı üzerine başarı almıştır. Bu da Türk kamuoyunda olumlu karşılanmış, Büyük Millet Meclisi'nin itibarını artırmıştır.

2.b. Ermenilerle Olan İlişkiler: 5 Mayıs 1920'de yapılan ilk İcra vekilleri heyeti toplantısında doğu politikası ve Rusya ile olan ilişkiler konusunda görüşmelerde bulunulmuş ve 8 Mayıs 1920'de Rusya'ya varacak olan heyetin Ermeni sınırı ile de ilgili görüşmeler yapması gerektiğini ve bu bağlamda, Türkiye-Ermenistan ve İran arasındaki sınırların Self-Determinasyon ilkesi doğrultusunda belirlenmesini öngörmüştür.[328]

İtilaf devletlerinden özellikle de İngiltere'den destek alan Ermeniler bulundukları bölgelerde Türk unsurlara zarar vermekte ve halka saldırmakta idi. Anadolu Moskova yolu Ermenilerce kapatılmış, Türk-Rus işbirliği engellenmeye çalışılmıştır. Ruslarla imzalanan Moskova Analaşması görüşmelerinde Rus yetkililer Ermeniler adına, Van ve Bitlis vilayetlerinden toprak isteğinde bulunmuş fakat bu istek Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce kınanarak geri çevrilmiştir. 16 Ekim'de meclisin gizli oturumunda Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, Yusuf Kemal Bey'in Moskova'da yaptığı görüşmeler hakkında uzun uzun bilgi vermiş ve Ermenilerin toprak isteği konusunu haksızlık olarak değerlendirerek şu şekilde konuşmuştur; *''Ermeniler kendilerini Avrupa'da ve Amerika'da gayet masum ve gayet mazlum*

[326] **TBMM G C Z**, C. II, s. 356.
[327] Ahmet Sedef, **a. g. e.** , s. 27.
[328] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 309.

olarak tanıtmış ve ihtimal ki bizim masumiyetimiz onlar raddesindedir. Fakat Hıristiyan olduklarından bizim masumiyetimizi zalimiyete tahvil etmek ve güya mazlumiyetlerini tazif ederek kabul ettirmişlerdir.''[329]

Brest Litovsk Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Ermenistan Türkiye'nin başına sürekli olarak sıkıntı açmış ve Ermeniler alenen Türk düşmanlığı yapmışlardır. Ancak Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması sonucunda Ermenistan ile toprak sorunumuz halledilmiş ve sınırlarımız belirlenmiştir. Doğuda ki Ermeni sorunu Misak-ı Milli doğrultusunda çözümlendirilmeye çalışılmış meclis içerisinde bulunan ulusalcılar bu yönde oldukça emek sarf etmişlerdir.

2.c. Gürcistan'la Olan İlişkiler: Doğu politikası yalnız başına Sovyet Rusya ile olan ilişkileri kapsamamakta aynı zamanda bölgede bulunan küçükte olsa tüm devletleri ilgilendirmekte idi. Gürcistan'da Ermenistan gibi bu devletlerden biriydi. Ankara Hükümeti Kasım 1920'den başlayarak Gürcistan'la ilişki kurmaya özen göstermiş ve Türk-Ermeni savaşında Gürcistan'ın tarafsızlığı için uğraşmıştır. Ruslar ise olası bir savaşta Gürcüleri yedek kuvvet olarak kullanmayı planlamış ve Batum'u bu yolla geri almayı düşünmüştür.[330]

Gürcistan'ın Türklere ait olan toprakları vermek istememesi üzerine ilişkiler kopmuş ancak Rusların Gürcüleri Sovyetleştirme çalışmalarının başlanmasıyla iki devlet arasında yeniden yakınlaşmalar olmuştur. Nihayet Moskova Antlaşmasıyla beraber Batum Ruslara, Kars ve Ardahan bölgesi Türkiye'ye geri verilmiştir. Sakarya Zaferinden sonra da Kars Antlaşması imzalanarak sınırlarla ilgili sorun halledilmiştir.

2.d. Afganistan İle Olan İlişkiler: XX. asrın ilk yarısına kadar Türk milleti kardeş olarak gördüğü Afgan halkına her türlü yardımı yapmış ve Afganistan'ın modern bir devlet olarak var olma çalışmalarında hep yanında bulunmuştur. Ülke içerisinde Türk toplulukları oldukça fazla olduğundan ilişkiler daima sıcak tutulmuştur.[331]

Türk heyeti ile Rus heyeti arsında Moskova'da devam eden görüşmeler sırasında bu dostluk ilişkilerine bağlı olarak, 1 Mart 1921 yılında Türk heyeti ile Afganlılar arasında bir yakınlaşma olmuş ve Türk-Afgan İttifak Antlaşması

---

[329] **TBMM GCZ**, C. I, s. 150.
[330] İhsan Güneş, **a. g. e.** , s. 315.
[331] Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Türk Tarik Kurumu Yayınları, İstanbul, 1995, s. 163.

imzalanmıştır. Anlaşma Afgan tarafından tam yetkili olarak Muhammed Veli Han imzalamıştır. Antlaşma öncesi Bekir Sami Bey ve Yusuf Kemal Bey Moskova'ya ilk gidişlerinde Muhammed Veli Han'la görüşmelerde bulunmuşlar ve Türk heyeti içerisinde bulunduğu durumu anlatarak yardım talebinde bulunmuştur.[332]

Türk heyetinin Moskova'ya ikinci kez varışında ise, Afgan daimi elçisi ile ittifak olunduğuna dair karşılıklı antlaşma imzalanmıştır. Ankara Hükümeti fırsat bulduğu her yerde haklı davasını anlatıyor ve yakın bulduğu milletlerle müttefik olma, karşılıklı yardımlaşma yoluna gidiyordu.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Doğu siyasetinde ki asıl amacı, Türk âlemi arasında büyük bir Türk işbirliği sağlamak ve karşılıklı antlaşmalar ile yardımlaşmaktı. Ancak Rusya böyle bir büyümeyi tehdit unsuru olarak görmüş ve bunu engellemek için de her türlü oyunu oynamıştır. Örneğin bağımsız Ermenistan Devleti, bölgede bulunan Türk Devletleri arasında set oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Türklerin müşterek hareket etmeleri konusunda, *''Türk Milleti Asya'nın garbında, Avrupa'nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş ve dünyaca tanınmış büyük bir yurtta yaşar ve buraya Türk Eli derler. Türk yurdu daha çok büyüktür. Türk'e yurtluk etmemiş bir kıt'a yoktur''*[333] diyerek üzerinde yaşadığı topraklarının büyük devletlerce işgal edilmesinin haksızlık olduğunu ortaya koymuştur.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusal bağımsızlık yolunda verdiği milli mücadeleyi kazanmış ve Türk milletini dış siyaset alnında en güzel biçimde temsil ederek bu alanda da büyük başarılar kaydetmiştir. Dış politikada hareket ederken izlediği en önemli ilke Mustafa Kemal Paşa'nın koyduğu, *''Yurtta Sulh, Cihanda Sulh'' i*lkesi olmuş ve dünya üzerinde bir denge siyaseti izleyerek haklılığımız tüm dünya devletlerine kabul ettirilmiştir.

---

[332] Ahmet Sedef, **a. g. e.** , s. 8.
[333] Mehmet Saray, **a. g. e.** , s. 20.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa, Milli Hâkimiyet fikrini, Milli Mücadele hareketinin başlangıcından itibaren düşünmüş, önce başkanlığını yaptığı Erzurum ve Sivas Kongrelerinde organize etmiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile merkezleştirmiş ve daha sonra Ankara'da açılan Birinci Büyük Millet Meclisi ile kurumsallaştırmıştır.

Birinci Meclisi, Türk Demokrasi Tarihinin gelişim süreci içerisinde değerlendirecek olursak, Büyük Millet Meclisindeki Milli Egemenlik anlayışına dayalı uygulamalar ve yasama, yürütme, yargı erklerinin alt yapısının oluşturulması bakımından diğer dönemlere oranla farklıdır. Ayrıca, ilk olması yönüyle de ayrı bir öneme sahiptir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk günden itibaren, Milli Egemenlik ilkesi, meclis üyeleri tarafından benimsenmeye başlamıştır. Milli Mücadele Hareketi ve TBMM'nin kuruluşu, Türk Demokrasi tarihinin en önemli kısmını teşkil eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876 yılında oluşturulmaya çalışılan parlamenter sistem, 16 Mart 1920 yılına kadar sürekli tartışmalara ve toplumda fikir çatışmalarına neden olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da, toplum içerisinde istenilen düzen sağlanamamış, demokrasiye geçiş adına fazla bir yol kat edilememiştir.

Müdafaa-i Milliye Hukuk Gruplarının faaliyetleriyle beraber İttihatçılar yeniden varlık göstermeye başlamışlar, bunun üzerine devrin padişahı Sultan Reşad iyice zayıflamış olan saltanat hukukunu düzeltme ve güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu uğraşın başka bir amacı da, İstiklal Savaşı sırasında, Birinci Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından yeni oluşturulmuş olan yönetim sistemini yok etmek ve ülke içerisinde iktidarın tek sahibi olmaktır.

Ancak İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılıp bazı mebusların Malta'ya sürülmesi, meclisin her bakımdan güvenli bir yer olan Ankara'da toplanmasını meşrulaşmıştır.

Birinci Büyük Millet Meclisi açılır açılmaz, yürütme işlerini yerine getirecek bir icra kuvveti oluşturmak amacıyla çalışmalara başlanmış ve *''Meclis Hükümeti Sistemi''* oluşturulmuştur. Kuvvetler Birliğini esas alan ve olağanüstü dönemlerde başvurulan bu sistemin seçimi ile Milli Mücadele başarıya ulaştırılmıştır.

Meclis bundan sonra yaptığı işleri meşru bir zemine oturtmak amacıyla 1921 Anayasasını hazırlamıştır. !921'de Teşkilat-ı Esasiye hazırlanmadan önce, kendisini Kanun-i Esasiye bağlı sayan meclis, yeni bir anayasa oluşturmakla, İstanbul Hükümeti tarafından yapılan tün kanunları ve antlaşmaları yok saymış, böylece kurucu ve ihtilalci bir meclis olma özelliğini kazanmıştır. Böylelikle çalışmalarına devam eden ve 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldıran meclis, ülke içinde tek yönetim erki olarak kalmış ve bağımsızlık hareketini hukuki bir zeminde halktan güç alarak sürdürmüştür.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadelenin ilk organı olan *Heyet-i Temsiliye'*nin bir uzantısı ve devamı olarak görev yapmış, başlangıçtan beri hedefi olan *Misak-ı Milli'*den taviz vermeden canla başla çalışmıştır. Büyük Millet Meclisi açıldığı ilk günden itibaren siyasi bir var oluş mücadelesine girdiği gibi, ekonomik, sosyal-kültürel alanda ve eğitim alanında da birçok sorunla mücadele etmiştir. Nitekim görev süresi boyunca bir yandan kısıtlı imkânlardan mali kaynak yaratmaya çalışmış, diğer yandan da halk için her alanda hizmet yapmaya çabalamıştır.

I. Dönem Milletvekilleri, ülkenin geleceği ve bağımsızlığı için çalışırken aynı zamanda da, milli devlet olma yolunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Memleket sorunlarını hür ve açık bir şekilde tartışarak gayelerini gerçekleştiren ve her alanda hizmet veren ilk meclis, yeni Türk devleti'ni sağlam temellere oturtmuştur.

Sonuç olarak, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketi, azimle, inançla ve lider kadrosunun üstün gayretleriyle adım adım sürdürülerek kazanılmış, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasal tarihi ve harp tarihi açısından büyük bir başarı olarak kaydedilmiştir. Bundan sonra, Türkiye'de ülkenin ve milletin geleceğine hükmeden yegâne kurum *Türkiye Büyük Millet Meclisi* olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

ABADAN, Yavuz, SAVCI, Bahri, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ajans Matbaa, Ankara, 1959.

ADIVAR, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1987.

AĞAOĞLU, Samet, **Kuva-yi Milliye Ruhu**, İstanbul, 1964.

AKIN, F, İlhan, **Türk Devrimi Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1992.

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920–1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul, 1980.

AKYÜZ, Yahya, **Başlangıçtan 1982'ye Türk Eğitim Tarihi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

ALTUĞ, Yılmaz, **Türk İnkılâp Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997.

ARIBURNU, Kemal, **Esbabı-ı Mucibeleri ve Meclis Görüşmeleriyle Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar**, Ankara, 1957.

ARSLAN, Ali, **Darülfünun'dan Üniversiteye**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.

ARSLAN, Yavuz, **TBMM Hükümeti**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

ARTUNÇ, İbrahim, **Zaferin Ayak Sesleri (Modern Türkiye Tarihi)**, Kastaş yayınları, İstanbul, 1996.

ATATÜRK, M, Kemal, **Atatürk Söylev ve Demeçleri**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, M, Kemal, **Nutuk**, M.E. B. Yayınları, İstanbul, 1996.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

AYDEMİR, Şevket, Süreyya, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yi Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

AYSAN, A, M, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası,** Toplumsal Düşünce Yayınları, İstanbul, 2001.

BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba**, Pan Yayınları, İstanbul, 1998.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, 1978.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919–1921)**, Ankara, 1959.

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

ÇETİNER, Yılmaz, **Son Padişah Vahdeddin**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, Ankara, 1994.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet (İkinci Grup)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ERGİL, Doğu, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Toplumsal Farklılaşma Ve Siyasal Sorunu**, Ankara, 1976.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

ESEN, Nuri, Bülent, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1968.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara, 1971.

GOLOĞLU, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet**, İstanbul, 1970.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000.

GÜNEŞ, İhsan, **I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı**, Eskişehir, 1987.

İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, T.T.K yayınları, Ankara, 1998.

KANSU, Müfit, Mazhar, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1998.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960.

KARACA, N, Taha, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, T.T.K Yayınları, Ankara, 2004.

KARAİBRAHİMOĞLU, Sait, **Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Ege Matbaa, Ankara, 1968.

KARLI, Ercan, **Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet**, Geçit Yayınları, İstanbul, 2004.

KASALAK, Kadir, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1982.

KİNROSS, Lord, **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Çeviren, Ayhan Tezel, İstanbul, 1966.

KODAMAN, Bayram, ÜNAL, Mehmet Ali, **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi (II. Meşrutiyet Olayları 1908–1909)**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1996.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1998.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1938)**, Ankara, 1964.

MAZICI, Nurşen, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet**, Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984.

MISIRLIOĞLU, Kadir, **Ali Şükrü Bey**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.

MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Tarihinin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1994.

NADİ, Yunus, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, 1995.

NADİ, Yunus, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

NUR, Rıza, GREW, C, Joseph, **Lozan Konferansının Perde Arkası (1922–1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

ONARAN Rıza, **I. TBMM Müzesi Kılavuzu**, T:T.K Yayınları, Ankara, 1965.

ÖZAKMAN, Turgut, **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Kitabevi, İstanbul, 2005.

ÖZTÜRK, Kazım, **İlk Meclis (Belgesel)**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZTÜRK, Kazım, **T.B.M.M Albümü (1920–1994)**, T.B.M.M Genel Sekreterliği, Ankara, 1994.

ÖZTÜRK, Kazım, **T.C Hükümetleri Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.

QUARTAERT, D, ZÜRCHER, J, E, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839–1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

SARAY, Mehmet, **Atatürk ve Türk Dünyası**, T.T.K Yayınları, İstanbul, 1995.

SEÇKİN, Nalân, **Türkiye Böyle Kuruldu**, Ümit Yayınları, Ankara, 2002.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Ankara, 1987.

SEZER, Ayten, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.

SEZGİN, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

ŞEHİDOĞLU, Süreyya, **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970.

TANSEL**,** Selahattin**, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, M.E. B Yayınları, İstanbul, 1991.

TEVETOĞLU, F, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, 1991.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1991.

TOKİN, F, Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi**, Elif yayınları, İstanbul, 1965.

TUNAYA, T, Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1959.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi Kronolojisi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

TÜRKGELDİ, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, Ankara, 1949.

YALÇIN, Ayhan, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları**, Geçit Yayınevi, İstanbul, 1992.

YALÇIN, Bekir, Sıtkı, **TBMM (Kuruluş, Görev, Çalışma Esasları)**, TBMM Basımevi, Ankara, 1986.

YALÇIN, Durmuş, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

YAYLA, Yıldızhan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1987.

YAZAN, Nihal, KANVER, Füsun, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003

Makaleler:

AKŞİN, Sina, *''Siyasal Tarih''*, **Çağdaş Türkiye**, C. I, Cem Yayınları, İstanbul, 2002.

ALDIKAÇTI, Orhan, *''Kurtuluş Savaşı ve Ulusal Egemenlik Kavramı''*, **TBMM'nin 65. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu**, TBMM Basımevi, Ankara, 1985.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *''Birinci T.B.M.M' nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri''*, **Belleten**, Ankara, 1960.

ÇAVDAR, Tevfik, *''Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisi''*, **Türkiye Ekonomisinin 50. Yıl Semineri**, Bursa, 1973.

ERGİNÜN, İnci, *''Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı''*, T.B.M.M'nin Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu Ulusal Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi ve Egemenliğin Temsili, TBMM Yayınları, Ankara, 1985.

GÜNEŞ, İhsan, *''Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve Nitelikleri''*, **Birinci Meclis**, Promat Matbaacılık, İstanbul, 1998.

İNAN, Rauf, *''1920'lerde Türk Milli Eğitimi''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, İstanbul.

KAYMAZ, Nejat, *''Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi''*, **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1945.

KIŞLALI, Ahmet, Taner, *''Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları''*, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876–1976), Siyasi İlimler Türk Derneği Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu**, Ankara, 1976.

KOZANOĞLU, Zeynel, *''Vatan, Hürriyet, Ekmek''*, **I. Dönem TBMM Tutanaklarından Notlar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 1995.

OĞUZKAN, Turhan, *''Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, İstanbul.

ÖZALP, Reşat, ATAÜNAL, Aydoğan, *''Milli Eğitimde Kongreler ve Şuralar''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1986.

ÖZBUDUN, Ergün, *''T.B.M.M Hükümeti'nin Hukuki Niteliği''*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, İstanbul, 1985.

Özgür Ansiklopedi, *''Türk İnkılâbını Hazırlayan Gelişmeler''*, İstanbul, 2005.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, KELEŞYILMAZ, Vahdet, *''Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri''*, **Aydınlanma 1923**, Ankara.

TANÖR, Bülent, *''Teşkilat-ı Esasiye Kanunu''*, **Birinci Meclis**, Promat Matbaacılık, İstanbul, 1998.

TUNAYA, T, Zafer, *''Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri''*, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1957.

TUNAYA, T, Zafer, *''Türkiye'nin Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları''*, **Tahir Taner'e Armağan**, İstanbul, 1956.

Tezler:

EREN, Levent, **1920–1930 Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 2001.

GEÇER, Türker, Kadir, **Birinci TBMM'de İkinci Grup Muhalefeti**, İstanbul, 1993.

KALDIRIMCI, Hayrettin, **1921 Anayasası ve Meclis Hükümeti Dönemi**, Kayseri, 1997.

LİVATLI, Y, Hüsnü, **Cumhuriyetin İlanına Kadar Büyük Millet Meclisi'nde Eğitim İle İlgili Görüşmeler Üzerine Bir İnceleme**, Konya, 1997.

SEDEF, Ahmet, **Milli Mücadele'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Dış Siyaseti Ve İlişkileri**, Konya, 1992.

YILMAZ, İskender, **I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Basın, Haberleşme ve Ulaştırma ile İlgili Çıkan Kanun ve Kararnameler**, Erzurum, 1989.

Gazeteler:

Peyam-ı Sabah, 14 Mart 1336, Nr: 465, s. 2.

Hâkimiyet-i Milliye, 1336.

Sözlükler:

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005.

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ı Türkî**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

Diğer Kaynaklar:

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

T.B.M.M Zabıt Cerideleri, I. Devre (23 Nisan 1920- 16 Nisan 1923), C. 1–21, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara.